

Gróf Széchenyi István vallásossága.

Írta: PROHÁSZKA OTTOKÁR.

Midőn SZÉCHENYI ISTVÁN gróf vallásosságát bemutatni készülök, szemben látom magam azzal az általános előítélettel, mely szerint nem igen tudjuk párosítani az erős gazdasági érzéket a vallás transcendentális irányzatával s az erősen földszagú lelkeket nem tartjuk alkalmasaknak az isteneségre. Voltak, s köztük van BEÖTHY ÁKOS is, kik azt állították, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN mindenek fölé az anyagi érdeket helyezte; vannak, kik SZÉCHENYI ISTVÁN egész irányzatát a »gazdagodjunk« jelszóval akarnák jellemezni, amely gazdagodástól minden egyéb háttérbe szorulna: az ilyenek természetesen alig találnák érdemesnek, hogy SZÉCHENYI vallásosságával foglalkozunk vagy nem látnának vallásosságában egyebet, mint formalismust s családi traditiokat, melyek eleven életté nem váltak benne. Azonban bátran kijelenthetem, hogy ez a fölfogás téves, már csak azért is, mert egy gazdag s mély lelkületnek méltatására nem indulhatunk ki a gyakorlati irányzat olyatén elemzéséből, mely a gyakorlatiasságot szembe állítaná a lelki világ iránti érzéssel s a bensőséggel; hanem szemügyre kell vennünk az élet összes értékeiben való concret állásfoglalását, s ugyancsak mikor lelki világot akarunk jellemezni, akkor azt nem egyes kijelentések általánosításával, hanem az öntudat nagy orientatioinak kiemelésével kell megtennünk. Kell ezt tennünk azért, mert sem az állás, sem a foglalkozás nem határozza meg az ember szellemi irányát, hanem meghatározzák azt azok a feleletek, melyeket az élet problémáira öntudata ad. SZÉCHENYI ISTVÁN megadta e feleleteket, mert meg kellett adnia azokat; SZÉCHENYI-nek állást kellett foglalnia az élet szellemi értékeivel s irányjaival szemben, hiszen már

kortársai is azzal gyanúsították, hogy nincs érzéke az ideális javak iránt; kortársai is azzal vádolták, hogy csak gazdasági érdek s haszon iránt van szíve: s ő ezekkel szemben rámutat az élet ideális irányára, mely szerint »a léleknek kifejtett gazdagságait kell boldogságunk alapjává tennünk s nem az anyagnak oly hamar elhamvadó kincseit« (K. N. 21.), s legjobban bemutatja saját lelkületét, mikor oly altruizmust kíván szolgálni, »melynek nem kell istállói vagy üzleti érdektől szükségképpen szaglania« (Világ. 241.) Igaz, hogy mindig számol anyagi tényezőkkel s azokat fejleszteni is akarja; igaz, hogy gazdasági megújodást sürget s munka révén akarja fölemelni az elmaradt országot, — gazdaságilag akarja megalapozni a nemzet életét —, de teszi mindezt azért, mert észrevette a gazdasági tényezőknek rendkívüli hatását a társadalom életére s mert meg van győződve, hogy felsőbb emberi életet csak emberfölényesen lehet élni; előbb az embernek észszel s kézzel el kell foglalnia a földet, hogy azután szebb, neki való, tehát szellemi érdekeinek is megfelelő világot építhessen föl magának.

SZÉCHENYI ISTVÁN-nak volt érzéke e felsőbb világba való behatolásra s éppen *gyakorlati érzéke volt összhangban a szellemi életnek azzal a sajátos tendenciájával*, amit vallásnak hívunk. Gyökerében ugyanis a vallásosság élethajlam és érzék; a lélek fakadása s ösztönös kilendülése a világotúli után. Van a léleknek sokféle tehetsége s minden tehetségnek meg van a maga fakadása. Megnyilatkozik a lélek ismeretben, megnyilatkozik érzésben, meg művészi, alakító hajlamokban s ugyancsak megnyilatkozik még egy eredeti, genialis életirányzatban, a religióban, mely mint hajlandóság és ösztön és vágy igazítja el a lelket Isten felé. Ez az érzék természetesen kölcsönösség s egymásrahatás viszonyában áll a szellemi élet többi funkcióiival; az ismeret segíti, a művészet szolgálja az erkölcsi érzés szítja a vallásosságot, ahogy viszont az erkölcsőség s a művészet a vallás talajából szívja erejét; de azért a vallásosság mint hajlam és érzék sajátlagos s önálló tendencia, mely mindenféle combinációban jelentkezik a lélek többi tehetségeivel. Azért vannak vallásos és vallástalan tudósok, vallásos és vallástalan művészek; vannak vallásos csillagászok, mint KEPLER, vallásos matematikusok, mint PAS-

CAL és vannak gyönges s hideg vallású theologusok. S ugyan-
csak vannak vallásos s vallástalan politikusok; vannak val-
lásos és vallástalan nemzetgazdászok, — vallásos és vallástalan
gyakorlati emberek. SZÉCHENYI ISTVÁN az előbbiekből való;
az ő gyakorlatiassága vallásos lelkülettel párosult.

Az ilyen gyakorlati embereknek a vallásossága nem
abstract világnézetek kialakításában, nem philosophiai elmélye-
désben s tanoknak rendszerbe foglalásában áll, hanem az élő
Istennel való eleven kapcsolatban, hozzá való gyakorlati
magatartásban, tehát eleven életben. A vallás nemcsak gon-
dolat s ismeret Istenről, hanem kapcsolat Istennel, melyet az
ész megvilágít ugyan, de meg nem teremt. Az érzelmi fogal-
mak csak segítenek rá, de nem bennük van a vallás, mint
ahogy nem a fogalmakban van az egészség, a szeretet s az
öröm. A vallás nem is világnézet, nem is philosophia, nem is
theologia; mind ez csak elvonás, csak rendszerbe foglalt tan;
mind ez csak fogalom, nézet, ismeret, de nem gyakorlati
magaviselet. Értelmesek lévén, természetesen nem lehetünk
meg nélkülok, kell valami belőlük minden vallásos lélekbe;
hanem a vallás más lesz, több lesz; annnyival több, amennyi-
vel több a valóság a róla való fogalomnál. A vallás a lélek
eleven személyes viszonya lesz Istenhez, a transcendentális
valóságához, eredeti, egyéni s meleg kapcsolódás lesz Vele,
»a Valakivel«, mely kapcsolódás a lélekben mint tisztelet, hódol-
lat, odaadás, bensőség, szeretet s megnyugvás jelentkezik.
Ez több mint minden tudás és ismeret; több, mint minden
világnézet, azért több, mert személyes s amellet világfőlenyes
viszonyt jelent. A világnézet nem két egyéniségnek személyes
viszonya, nem kettőnek egymásra hatása, egymáshoz közele-
dése és egymásnak megéreztetése; hanem a világnézet szem-
élet és ismeret. Míg ellenben a vallás a végtelen valósággal
való eleven összeköttetés s életet meghatározó s kitöltő gya-
korlati viszony. Aki vallásos, annak nemcsak eszméi s gon-
dolatai vannak; — annak nemcsak köze van a világhoz,
hanem köze van a világban megnyilatkozó s a világot meg-
riadó végtelenhez s az kapcsolódik is vele. A vallástalan
ébernek a világ minden s ő abban elhelyezkedik, ahogy
tud s érvényesül, mint mechanikai adat a nagy történés
dóiban s reakcióiban; de a vallásos ember az, akinek a

világ nem minden, sőt csak valami s aki ebből a valamiből, mint fölényes adat, mint egyéniség kimered, hogy a lét okával, a világon előmlő észszerűségnek s az élet céljainak hordozójával kapcsolatba lépjen. Az ekkép hangolt s tájékoztatott lelkületet vallásos lelkületnek mondhatjuk.

SZÉCHENYI ISTVÁNNAK ilyen, a világon túlira beállított lelke van. Szemléli a nagy világegyetemet; naplójában kifejti, hogy a világ alkatrészei elvénülnek, hogy megint megfiatalodhaszanak; támadnak s elmúlnak; egymást váltja föl az örök romlás s teremtés; de a lét s az élet Isten felé van irányítva; ki egyedüli kútfeje minden jónak s magasztosnak. Mennél közelebb jutunk hozzá, annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak,, minél távolabb állunk tőle, annál szerencsétlenebbek vagyunk«. (N. 1819. máj.) Ebben a végtelenségben minden csak a körül forog, hogy a súly egyént megtalálja s az örök harmóniába beilleszkedjék. (N. 1819. nov.) Örök harmónia, mily nagy elv s diszharmónia csiráit magában hordozó lélekben, mily nagy szükséglet, mely mint elementáris fölismerés s vágy jelentkezik benne.

Az Isten felé való eligazodás szükségét érezte SZÉCHENYI s a lélek természetéből eredeztette azt: »Egyik vallás a másik után tünedezik el ugyan a földszínéről – írja egy helyen - de a vallásos érzület, mely azokat alkotta, soha sem lesz kioltható az emberek szívéből.« A reális világ talaján álló férfiú élénken érezte, hogy lelkünknek felsőbb, eszmei világba kell belenőnie, csak úgy, mint ahogy a földre vetett magnak levegőben s a napsugár milieujében kell szikéit kigöngyölnie. »Ha szórakozás által egészen el nem szédül a fejünk s tökéletes állatóságba nem merülünk, bizonyosan felnyílik néha előttünk az élet komolyabb pillanataiban saját bensőnk«. (Üdvlelde 1-3.) Gyakorlati lelke oly földszagú« volt, mint a friss szántás; gondolataiból s gondjaiból kenyérillat áradt, de azért épp úgy érezte az erős életnek azt a másikat, nem kenyér-, de lélekillatú szükségletét, azt, hogy kapcsolatban álljon az érzékfeletttel. Ezt az orientatiót természetesnek tartja, annyira, hogy más életirányítást nem tud megérteni: »Szánakozva bámulok – írja – az Istenhez soha nem térőn. Bámulom erejét, de sajnálom őt rokonalansága miatt a legfőbb jóval.« (Üdvlelde 37.) SZÉCHENYI szerint vannak hideg lelkek, kik nem

rokonjai a végtelennek; ő nem ilyen. Ő érzi s átéli a kapcsolatot s akarja, hogy az meleg s eleven legyen. »Elöttem - folytatja ugyanott¹ – csak az látszik talpraesettnek, aki csend' s béke közt naponta felemeli lelkét a Legdicsőbbhöz«. De nem azért emelkedik föl Hozzá, hogy megértse, hanem, hogy megnyugodjék benne. »Az Istent – írja – a szegény emberi elme felfogni nem képes. De hinni kell benne, szeretnie kell őt s reményét kell belé vetnie«.

Megszállja ugyan hébe-korba őt is a bizonytalanság érzete; különös borzalom vesz rajta erőt, mikor arra gondol, hogy majdan egy ismeretlen világba keilend lépnie; de vallásos lelke a borzalmat legyőzi s a nem látó, hanem csak sejtelmekkel dolgozó értelem felől emelkedő kételyeket nagy érzelmi s akarati kilépéssel visszazorítja, hogy megnyugodhassék. Neki Isten léte, hozzánk való viszonya, vele való kapcsolódásunk nem probléma; ezen ő túl van. Ha néha elsötétül is lelke; ha naplótöredékei néha kislelkű kitöréseket rögzítenek is meg'; az elsötétülést nem szabad tagadásnak vennünk s a lélek egyes kitöréseit nem szabad a lelkülettel azonosítanunk; ezek ingadozások s hangulatok, de nem megállapodások. A kedélyhullámozás nem bűn s az érzélem nem elv, ha papírra vetjük is. SZÉCHENYI ISTVÁN nem töri magát theologiai problémák után, sőt nem sokat tart azokról, kik »a titkok után való sóvárgásukban egész életüket avval töltik, hogy az Isten, a Szentháromság és az emberi lélek mibenlétét magyarázgassák s matematikai formulákba foglalják«; de azért tapasztalja, hogy »a kicsiny épp úgy, mint a nagy s minden, amit érzékünk útján észlelünk, békéről, jóságáról s mindenhatóságáról beszél nekünk«. Az ő felfogása is tehát az hogy nem sok abstract theológiára van szükség, hanem igenis szemre, mely az Isten műveit s a művekben Istent lássa. Éppen gyakorlati érzéke segíti őt rá a világ s az élet észszerűségének szemléletén át az Isten iránt való bizalomra megnyugvásra.

Ezt âz Istent imádja s szereti, feléje fordul és segítségét kéri. Vallásos lelkét árasztotta ki, mikor 1820. dec. 26-án így imádkozott naplójában: »Mindenható bírása az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! Ki előtt ámulattal és imádattal borulok le s csak gyengeségemet és szorongó szívem

dobbanásait érzem: engedd megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogyatkozásai s tomboló szenvedélyei daczára,» már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalalmát, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletben nem gyönyörködhetik s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima a tétovázó kedélyt,, ha csak rövid perczekre is, képesíti. Aczélozd meg bennem a gondolkodás! erőt, hogy habár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessen s tiszta képzelettel emelkedve föl Hozzád, a te jószágodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám célját is felfoghassam. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből az, ami legüdvösb lesz, háramolhassék reám s végre oly utakon, melyeket te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájuk, akiket oly forrón, oly igazán szerettem«.

Ha SZÉCHENYI lelkéből ily forró, igazi imák fakadtak, akkor gondolhatjuk, hogy ő az Istennel való kapcsolatot lelke mélyében át is élte s nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az erős cselekvés embere lévén, vallásosságának positiv formában s concret gyakorlatokban is kifejezést adott.

Ha ugyanis a vallásosság csak elvont tételek hite s csak világtól elforduló érzés volna, mely a szív bensőségébe zárkózik, akkor tán kétségesnek látszhatnék, hogy a gyakorlati életnek s tanoknak hősei, oly emberek, mint SZÉCHENYI voltak-e s általában lehettek-e gyakorlatilag vallásosak; de ha a vallást egyéni s gyakorlati életnek tartjuk, akkor csak természetesnek találhatjuk, hogy épp a gyakorlat s az erős cselekvés emberei lesznek rá hivatva, hogy azt átéljék s magukban kialakítsák. Anglia s Észak-Amerika ezt fényesen illusztrálja. SZÉCHENYI is praktikus hívő s lelkes katolikus volt. Nem volt az a liberális, aki abból, hogy minden vallást jónak tart, egyet sem gyakorol s abból, hogy minden templomban lehet imádni Istent, hát egybe sem megy bele. Az ő gyakorlati s cselekvő vallásosságával ellenkezett az ilyen elmosódott, tehetetlen lelkület. Ő megtartotta az egyház parancsait;

különösen a húsvéti gyónást soha sem hagyta el. Mély bepillantást enged vallásos kedélyvilágába az, amit naplóiban az ilyen vallásos gyakorlatokról olvasunk: »Amit saját hitemben – írja – a legfelségesebbnek találok, az a teljes megálázkodás Isten előtt. Ily diadalt vívhatni ki önmaga felett a legelső és legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet az ember érezhet. S lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű embertársunk előtt minden hiúság félretételével egyenkint leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat s oly rossznak tüntetni föl magunkat, aminőnek bizony nem szívesen láttatjuk az emberek által magunkat. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen rá tudtam szólni magamat s nem áttalottam olykor a legbutább olasz pap előtt feltárni egész valómat s keserves könnyözönben áradozni.«

Ugyanígy akarta másoktól is megtartatni a vallás külső formáit; mert »akik a vallás külső formáit megvetik – írja az Önismeretben (219. 1.) – gyakran ártalmasabb hatással vannak, ha mellette jó és feddhetlen emberek is, a reájuk figyélőkre, mint a romlott erkölcsűek és féktelen életűek, mert az emberek ostobább része, mely a magasabb állásúhoz természetesen vonzódik, példájuk után indulva észrevétlenül ejtené el a vallást, anélkül, hogy erkölcsileg azért megjavulna.« Mikor azonban a vallás külső szertartásait mindenkitől megtartatni akarja, ugyanakkor a formában mindenütt a lényegre keresi s ez a lényeg a szeretet. »Tartsa meg – írja ugyanott – mindenki saját hitvallása formáit; ez szükséges. De a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen.« S a szeretetet, mint türelmet s jóindulatot mások vallásos meggyőződéseire iránt is akarja gyakoroltatni; mert »akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik s jólétüket emberiesen előmozdítják, a kereszténység szelleme hatja át őket is;« (Stad. 108.) lélekszerint tehát közel állnak egymáshoz.

S ez volna SZÉCHENYI vallásosságának az egyik gyökere, mely mint érzék s hajlandóság jelentkezett benne s mely azután éppen lelkiületének gyakorlatiassága folytán gyakorlati viszonynyá, eleven kapcsolattá fejlett ki benne.

Van azután SZÉCHENYI szellemi világának egy más sajátos vonása, mely a vallásosságnak pszichológiájával rokon s

mely tehát őt is vallásosságra hajlíthatta s hangolhatta; ez a vonás a reformátori irányzat, mely minden ponton meglátja a hiányt, mely mindennel elégedetlenkedik s mindent meg akar reformálni, miután hisz jobb jövődöben s dolgozik eljöttén. *A vallásos lelkületnek is az az egyik jellege, hogy valami radikális elégedetlenség jelentkezik a lélekben,* mely nem éri be a világgal, hanem a jobbat várja. Ez az elégedetlenség abból a szemléletből való, mely a világban szükségképpen a végességek s tökéletlenségek rendszerét látja, mely fölpanaszolja, hogy ismeretünk gyöngé, hogy kedélyvilágunk sejtelmekre, félelmekre s folyton változó ingerek reactioira van beállítva, hogy öntudatunkat az a kínzó észrehevés tölti el, hogy tulajdonképpen kielégítésre itt nem is számíthatunk. Hiszen áradó életfolyam sodor s beláthatlan fejlődés útjain kényszerülünk előrehaladni, melyek nem kérdeznak minket s melyeknek ellentállni egyáltalában nincs hatalmunkban. Érezzük a tér s az idő korlátaiban, az ismeret tartalmának szerénységében, az életfolyásnak hullámszerűségében az élet megszorításait s ettől el lehetne sötétülnünk s pessimismusra is hajolhatnánk; de lehet az elégtelenségre s elégedetlenségre másképp is reagálni – s ez a vallásos lelkületnek lesz sajátos reactioja a melanchóliára – lehet úgy reagálni, hogy nem az elégedetlenség lesz úr fölöttünk, hogy nem merülünk világfájdalomba, nem esünk kétségbe, hanem az elégtelenséget kitöltő s az elégedetlenséget megszüntető győzelmes élet vágyával és hitével oldjuk meg a problémát. *A vallásos lélek ugyanis az elégedetlenség érzetére a különb élet vágyának reactiójával felel.* Nem merül ki abban, hogy constatálja az elégtelenséget s szenvedjen alatta; hanem a nagy czélok hite egy különb, jobb élet reményét kelti föl benne. Az elégedetlenség nem fajul el életfojtó világfájdalommá, hanem türelmet s a jobbat bizton váró reménynyé nemesbül.

SZÉCHENYI ISTVÁN-ban megvan a léleknek ez a mélyen járó elégedetlensége, de ugyanakkor az a vágya is, mely a jobbat várja. A világ elégtelensége, a léleknek a földön túl való s folyton jelentkező gravitatioja, a lét befejezetlensége nemkülönb a töméntelen sok baj és szenvedés: finoman érző lelkét egy más s fölényes élet felé igazítja. Lehetséges, hogy ez az elégtelenség és elégedetlenség az ő melanchóliára

hajló lelkében sokszor vészthozó erővel is jelentkezhetett, azonban nem úgy, hogy az élet czélszerűségébe s egy fölényes, jobb életbe való bizalma megrendült volna. »Kell lenni – írja 1819-ben – egy másik jobb életnek, mert aki itt a legszerencsésebb, tulajdonképp az is igen nyomorult lény.« SZÉCHENYI hozzá még nemcsak a világ bajait, hanem első-sorban a maga nyomorúságát érezte, át mélyen. Öntudata, belső 'érzéke ki nem elégíti őt. Lelkiismerete vádolja; fölpanaszolja botlásait, szerelmi kalandjait; de ez az elégedetlenség, amennyiben vallásos, nem vált benne életfonnyasztó hatalommá; sőt ellenkezőleg éppen az élet igazságtalansága és nyomorúsága segítette őt rá a győzelmes jobb életbe vetett hitre s reményre. A vallásosság melancholiája benne is reménynyel volt teleszórva; a világ avarja az ő vallásos szemléletében is tavaszi erdőhöz hasonlított, mely csupasz ugyan és szürke, de a szürkeségre mindenfelé fakadó, zöld fénycsokrok esnek.

Ennek megvilágítására elég hivatkoznom arra, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN életenergiáját vallásossága fokozta, amennyiben őt a legnagyobb reformra, t. i. az élet kialakítására s a nemes, tiszta erkölcsiségnek önmagában való kifejezésére indította. SZÉCHENYI ISTVÁN mélyen át volt hatva attól a hittől, hogy az élet munka s az igazi, hivatott reformernek belső súlyát semmi sem tünteti föl annyira, mint az, hogy *e munkát első sorban nem külső művekre s társadalmi feladatokra, hanem az élet értékeinek öntudatunkban való megte-remtésére irányította.* SZÉCHENYI ISTVÁN nem volt skeptikus, sem cynikus; s épp oly kevésbé volt csak elméletileg hívő, hanem gyakorlatilag hívő ember volt, aki meg volt győződve, hogy a hit is tett, hogy a vallás is erő és munkásság; meg volt győződve – s erre saját gyakorlati érzéke vitte rá, - hogy minden boldogságnak – az időben épp úgy, mint az örökkévalóságban – alapjait nekünk kell megvetnünk s hogy minden ingert s motívumot, az isteni életnek motívumait is, nekünk kell átélnünk s hogy ez mind munkába s fáradságba kerül. Az ő vallásossága annyira gyakorlati s erkölcsi irányú volt, hogy az ő szemeiben legnagyobb mű a világon: a jó ember s a legértékesebb tartalom a szép lélek volt. »Az embernek legszebb tulajdona – írja a Világban – a szép

lélek, csak az és nem egyéb határozza meg valódi becsét... A lélek tökélyét vagy tökéletlenségét nem nyilvánulásának módja s nem az dönti el, hogy miképpen szól vagy ír-, hanem hogy hogyan cselekszik .és hogyan él.« (Világ 244.) Isten minden jó és tökély s a vallásosság arra indít, hogy minél közelebb jussunk hozzá, vagyis hogy minél jobbak s tökéletesebbek legyünk. »A tökélyhez való közeledés boldogít,, – írja naplóiban – mert az Istenhez való nagyobb vagy kisebb, hasonlóságot foglalja magában. Ennek mértékéhez képest van a tökéletlen lelkeknek oly sok fokozata.« (Üdv-
lelde, 37.)

SZÉCHENYI ISTVÁN érezte, hogy a tökéletességnek ugyan-
csak alacsony fokán áll; azért meg is szállja őt néha a kis-;
lelkűség. Néha már csak arra tart számot, hogy tanácsával
legalább másoknak készítsen szebb s boldogabb jövőt; sze-
relmi balsikereiből s folytonosan fölpanaszolt botlásaiból követ-
kezteti, hogy íme neki, szerencsétlennek, nem marad már más
választása, mint szolgálnia mások javát, ami által saját vét-
keiért is eleget tehet. De e lehangolt érzésektől eltekintve,
nagyon is élénk volt benne a belátás, hogy érzéseit értelmé-
vel kell ellenőriznie, azokat nemesítenie s féken tartania; be-
látta, hogy eszének kell uralkodnia szenvedélyei fölött s hogy
az ő feladata is az, hogy az élet tartalmát öntudatának tiszta-
ságában s finomodott érzéseiben keresse s találja föl.

Látni való ebből, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN vallásossága
ugyancsak *activ* s a szó legnemesebb értelmében erkölcsi
irányú volt, mert hisz első sorban vallásos kötelességének
tartotta a jobb embernek önmagában való kialakítását s épp
mert ilyen volt vallásossága, azért egy ponton sem bénította
SZÉCHENYI ISTVÁN reformatori lelkületét.

Vallásosság a nem állt útjában tettvágyának. Hiszen ez
a vallásosság nem volt életunt; nem fordult el a világtól
a *legkevésbé sem tompította el érzékét a földi értékek iránt,*
sőt szigorú vallásossága mellett megvolt benne a földi érté-
keknek nagyrabecsülése. Ő az életnek nagy jelentőséget,
a munkának nagy méltóságot tulajdonított. Ő az életet nem-
csak átmenetnek nézte, melyen minélelőbb át kell esni;
nálá az életet nem fátyolozta be a halál vágya s az erény
és a lelki nagyság valódiságát nem mérte a jövő élet utáni

vágyon. Ő értéknek tartott jólétet, culturalis haladást, testi erőt, egészséget, ügyességet, szerelmet, házasságot, mert nem elszigetelten, mint külsőséges adatot, hanem mint az ember-séges életnek betétjét s mint a lelkiségnek eszközét nézte. Ő a világban s az egész életen isteni gondolatokat látott, melyeket ki kell fejleszteni s kifejlesztésükben isteni akaratot tisztelt. Ehhez az isteni akarathoz akarta mérni az emberi akaratot, mely akkor lesz jóvá, ha ezt a mértéket megüti.

Ezt az egész valláserkölcsi fölfogását a világnak, az életnek s a munkának nagyon szerencsés lelkületnek kell tartanunk, melynek kialakítása nem mindenkinek sikerül; sőt sokszor éppen a vallásos lelkű emberek bizonyulnak itt balkezűeknek. Ők ugyanis veszélyben forognak, hogy az örökkévalótól az ideiglenest ne ítéljék meg helyesen, miután e kettőt, az örökkévalót s az ideiglenest, szembe állítják egymással. Pedig e kettőt nem szabad szembe állítani. Hiszen az idő nem tagadja s nem ássa alá az örökkévalót. Az idő nem ellensége az örökkévalóságnak. Isten ugyanis úgy rendelte, hogy e kettő egymáson épüljön fel s hogy az idő hordozza az örökkévalóságot. Ő állította be az időbe az emberi érzékeket, melyek mind tiszteletreméltók, miután Isten szándékai szerint a jobb életet szolgálják. E felfogásban az idő, az «élet, a munka, a földi lét szépsége s szelleme erkölcsi érzékké válik. Nem fogjuk a földi életet az asketikus ideállal sem ellentétbe állítani mint valaki, aki írta: »Früher wurde mit Begeisterung gepredigt, man sollte den Leib kasteien und das Fleisch durch Hunger und Nachtwachen mürbe machen und abtöden; jetzt wird man eingeladen, sich am Turnreck zu stärken und mit Brausebad und Frottirhandtuch die Haut in einen christlichen Zustand zu versetzen.« Erénynek s askézisnek célja nem a test letörése, hanem az, hogy minden érzék bennünk s körülöttünk – tehát test, erő, egészség s szépség is – az ideális irányt, tehát a lelket szolgálja.

SZÉCHENYI ISTVÁN valláserkölcsi érzületének nemessége kitűnik abból is, hogy ő a sociális reményekben s törekvésekben is látta Isten gondolatait, amint hogy egyéni üdvösegünkre vonatkozó reményeinken kívül vannak sociális reményeink is. Akart jobb világot s a jobb világban több gazságot és több boldogságot. Akart jobb közéletet, melyben

az egyes ember is szerencsésebben tájékozódjék. Gondolta, hogy nem a szegénység vezeti a népeket tőkélyre s hogy egyeseket épp úgy, mint népeket erkölcsi kulturára képesebbé tesz a jólét, mint a szenvedés s a keserves nélkülözés. S e nagy sociális eszmék s irányzatok érvényesüléseért küzdött és dolgozott; hangsúlyozta a komoly munkát úgy, hogy szellemi tényezőkre, pl. a szalmalángú lelkesedésre sokkal kisebb súlyt látszott fektetni; pedig voltaképp a szellemi világot, a műveltséget s az erkölcsi haladást szolgálta, mikor a szellemi világnak a nemzet életében hiányos föltételeit önző s hideg számítással, kérlelhetlen következetességgel, a hibák ostorozásával és saját izzó érzelmeinek elhallgattatásával megteremtette s fejlesztette.

Mindezek után pedig fölvetem a kérdést, hogy tekintve SZÉCHENYI ISTVÁN erősen vallásos hajlamát s gyakorlati vallássságát, tekintve komoly fölfogását s kedélyi gyöngédségét, sikerült-e e jellegeknek s kilendüléseknek kellő mértékű állan'ok s harmóniába olvadniok; sikerült-e SZÉCHENYI ISTVÁN -ban egy erősen construált, jól megrajzolt vallásos typut adniok? S azt kell felelnem, hogy ez nem sikerült s hozzáteszem, hogy harmonikus, vallásos typut ezen az alapon megteremteni egyáltalában nem lehetett. Nem lehetett már csak azért sem, mert egy befejezett, vallásos typushoz is a test és lélek, a szellem és az idegerő összhangja lett volna szükséges s ez kezdet óta nem volt meg SZÉCHENYI-ben. El lehet róla mondani, hogy túlizgatott érzéke volt a homályok iránt, úgy hogy minden árnyból öreg estét s vigasztalan éjszakát tudott szöni. Esthomályos lélek volt, mely az élet derült s harmonikus felfogására nem hajlott. A dolgok árnyoldalaihoz húzó, azokra élénken reagáló hajlama veszélyeztette s nagy ingadozásoknak tette ki lelki egyensúlyát s betegie lett a homályos látásnak. Az ő baja nem a clairvoyance, hanem az obscurvoyance lett. A hiányok úgy rémítették, hogy szenvedés lett észrevevésükből s a fejlődés szükségét oly élénken érezte, hogy kínja lett a magyar elmaradottság. Ahol hiányt látott, ott bele is kötött; de úgy ébresztgetett, úgy sürgetett s úgy unszolt, hogy hajlandó volt az ellenfélt is ellenségnek nézni. Meg akart reformálni mindent, nagy és kis dolgokat; józan eszmékkal s dolgos, nagy tervekkel ment

neki a hájas apathiának, de nemcsak ezzel veszett össze, hanem sok jó emberrel is. A bánat, az a fegyelmezetlen, töprengő, szürkén festő hangulat, melynek nem tudott urává lenni, lidércnyomássá lett lelkén. Sokszor szert tett bizalomra kétségeivel szemben, de azután hamar megfordult sa lelkesülésből s az érdeklődésből is csak mérget szítt a lelke. Ha nem volt sikere, akkor az eredménytelenségen bánkódott, ha pedig sikerült valamije, akkor meg a túlzásoktól félt s magát okolta, hogy miért is támasztotta a mozgalmat s magának tulajdonította ismét azt is, ha mindaz, ami szent és kedves volt neki, rombadőlt. Ily szertelen lelkület mellett harmonikus, vallásos typust nem lehetett megszerkeszteni. De hát így vagyunk vele más tekintetben is. Ha kérdezzük, volt-e reformátori talentuma, azt kell mondanom, hogy óriási mérvben volt s ugyanakkor be kell vallanom, hogy e reformátori talentumot fantasztikus túlzások s kitörések zavarták meg lépten-nyomon. Ha kérdezem, volt-e államférfiú, tudott-e hidegen számítani, s eszközöket célokra irányítani, azt kell mondanom, hogy igenis, nagy államférfiúi tehetsége volt, de tarkázva romantikával, látással s rémlátással, megnyugvással s háborgással, kitartással s ingadozással. Befejezett, tökéletes typust egy irányban sem adott. De ha nincs is meg a befejezett typus, azért a nagy vonások megvannak s szembe ötlenek. A vallásos lelkületnek e nagy vonásait nem borítja el a pisztoly, lövés füstje s nem törli el az öngyilkos vére; mert méltán mondhatjuk, hogy ez nem lelkének, hanem földült s szenvedő természetének volt végzetes sugalata. Úgy vagyunk SZÉCHENYI ISTVÁN egyéniségével, mint MICHEL ANGELO azon szobraival, melyek sugározzák ugyan a geniust, de nem készültek el egészen s ezt nem azért, mert a lélek s az inspiratio fogyott ki, hanem azért, mert kifogyott a kő; valahogy úgy kezdte MICHEL ANGELO a szobrot, hogy a márvány nem futotta: ilyen SZÉCHENYI ISTVÁN vallásos egyénisége is; volt a kialakításhoz . lélek, érzék, hajlam, de kifogyott az idegerő; psyche volt, de a physis nem futotta. De valamint MICHEL ANGELO nem kisebb előttünk azért, mert a márvány nem futotta, bár meg-sóhajtjuk, hogy nem futotta: úgy nem kisebb természeti hiányai miatt SZÉCHENYI ISTVÁN sem, jóllehet eltölti lelkünket a vágy, hogy bár lett volna idegereje s harmonikusabb

kedélye, hogy a hatalmas szellem teljes harmóniában s szépségben alakíthatta volna ki vallásos, életét is. E vágy nem gáncs, hanem ellenkezőleg elismerés, melylyel a szellemnek adózunk, mely conflictusaiban éppen oly nagy, mint befejezett műveiben. A megsóhajtott nagyság e benyomásával veszünk búcsút SZÉCHENYI ISTVÁN szellemétől, mely még hívebben s melegebben őrzi meg majd számunkra emlékét.

Fejlődési áramlatok.

Írta: MITROVICS GYULA.

A német gondolkozók, LESSING, HERDER nyomán és HERBART-tal csaknem egyidőben állította fel a franczia positivista COMTE azt a tételt, hogy *párhuzamosság van az egyén és a faj fejlődése között*. Még tovább fejlesztette ezt, mondhatni positiv alapjait rakta le HÄCKEL, amidőn a párhuzamosság elvét az egyén és a faj *biológiai* életében is kimutatta. Minket most a lelki élettünemények párhuzamossága érdekel; a biológiai csak annyiban, amennyiben az elméletet kiegészíti s a természet-tudományi világfelfogás egészébe illeszti bele.

A gondolat csakhamar általános helyeslésre talált, annyi-
val is inkább, mert a ma is ősi viszonyaink között élő nép-
fajok élénk tanulmányozása az elméletileg felállított tételt
csaknem mindenben igazolta. De amily elfogadhatónak, épp
oly felhasználhatónak is bizonyult. Számos értékes követke-
zetésnek lett kútforrása. Gyermekünk lelki élete saját figyelő,
kutató szemünk előtt bontakozik ki, azért annak egyes fejlő-
dési fokozatairól nem nehéz valószínű következtetéseket állítani
fel az ősidők emberének lelki életére is. A kicsinyek világa
gyakran lövel fényt ősidők homályába. Elég bőven fel is
használták az alkalmat arra, hogy egyéniségünk fejlődéséből
fajunk múltjára következtessenek. Vájjon nem lehetne-e most
már megkísérlem azt is, hogy mai életküzdelseink zűrzavará-
ban is vezető fonál gyanánt vegyük a kezünkbe? Az egyén
és a faj fejlődésének párhuzamosságáról szóló elmélet nem
vol|na-e alkalmas arra, hogy napjaink felmerülő kérdéseire
jön feleletet; korunk eszméinek, törekvéseinek gyakran meg-
lepő fellépését s nem várt irányát magyarázza meg?

Ha megvan a párhuzamosság a fajnak és egyénnek a

fejlődésmenetében, meg kell lennie, természetesen ugyanazokkal a fentartásokkal és a következtetésekben ugyanolyan óvatossággal, a faj és az egyén *egész életfolyamatában* is. Ezt az elvet hajtja túl az a sociológiai irány, mely a társadalmat élő szervezetnek nézi, kutatván az azonosságát élő-Organismus és szerves · társadalom között, le egészen a sejtek és idegek életéig. Nézetem szerint azonban már határozott túlzás társadalmi szervezet és élő Organismus között ilyen lényegbeli azonosságnak a felállítása. Ugy hisszük, azoknak van igazuk, akik itt is csupán a párhuzamosság elve mellett maradnak meg. E mellett mi is megállapodhatunk.

A további lépéseket a lélektudomány útján kell megtennünk. A lélektudomány lelkünknek, vagy amint újabban inkább használt kifejezéssel mondják, bár nem éppen helyesen, tudatunknak életében a jelenségek három főbb csoportját szokta megkülönböztetni, ú. m.: az értelmet, érzelmet és akaratit. Sokan ez utóbbi kettőt, az érzelmet és akaratit, összeolvasztják, egységesen magyarázzák. A megkülönböztetés azonban lényegében akkor is megmarad, annyira, hogy egyesek, bár az akaratit és érzelmi jelenségeket együttesen tárgyalják, lelki életünk akaratit irányú mozgalmát oly fontos és jellegzetes lelki tünetnek tartják, hogy pszichológiai irányukat egyenesen erről nevezik el voluntaristikusnak. Más oldalról abban is van eltérés a lélektudomány művelői között, hogy némelyek *synthesisre*, mások *analysisre* fektetik a súlyt; egyesek főleg a pszichikai elemek leírását és bonczolását helyezik előtérbe, mások azok kapcsolatait, lelki életünk kapcsolatos folyamatait. Lényegben azonban itt is megegyeznek, mert lelki életünket mindannyian rendkívül bonyolult, összetett folyamatnak veszik és pedig (visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk) értelmi, érzelmi és akaratit elemekből összetett folyamatnak.

A felett is élénk vita folyik, nem lehetne-e, mint ősi, elemi alakulatra, a három közül valamelyik elemre vezetni vissza tudatéletünket s ha igen, melyikre? A nélkül, hogy a döntő szó jogát kívánnók magunknak, megjegyezhetjük, hogy amennyiben a kérdés egyáltalában jogosult, talán az *érzés* lehetett az az első lelki tünet, mely a többinek a csiráit is magában foglalta. Ugyanis, hogy a létfenntartáshoz a ki-

alakuló szervezet a feltételeket biztosítsa, ahhoz *érzelmi* impulzusokra volt első sorban szüksége; a fejlődésnek azután máitovábbi folyamatán válhatott ez csak *tudatos*sá, vagyis az *értelmi elem csak később differenciálódott*. Fajunk mai fejlődési állapotában is láthatjuk, hogy az érzelmek ősi elemi erővel most is hatalmukba kerítik az egyént; másfelől az egyszerű műveltségű embert rendszerint nagy hirtelenséggel bontja el az indulat s mielőtt tisztában volna magával és következményeivel, már cselekedett is. Vagyis a lelki elemek Ő nála sem differenciálódtak. A belátás, a higgadtabb értelmi megfontolás, az akarat világosabb céljául szolgáló képzetek, a megvalósításukhoz szükségesnek látszó eszközök, amely lelki elemek jelenléte a magasabb értelmű lényeket általánosan jellemzi, csak későn – rendszerint nagyon későn – válnak szét az indulatnak mindent magába olvasztó chaosában.

¹ Áltatában azt lehet mondani, hogy minél fejlettebb valakinél az egyénisége, annak lelki világában ez a három elem egyrésztől annál világosabban megkülönböztethető, másrésztől annál erősebb egyensúlyban áll, de mindenkor *az értelmi belátás uralmával*. Olyahnyira, hogy iagzi, magasabb rendű műveltség mellett ebben a tekintetben még a vérmérséklet is csak fokozati, de nem lényegbeli különbségeket alkot. Az egyéni fejlettség fokmérője tehát a lelki erők mennél gazdagabb differenciáltsága; és ezzel egyidejűleg azok harmonikus tevékenysége. Viszont elmaradottság vagy visszafejlődés jele, ha ez az egyensúly megzavarodik, vagy hiányzik, úgyszintén az is, ha az elemek tagoltsága nem elég világos, elmosódott. Ugyanez áll a népfajokra is. Alsóbbrendű, vagy kezdetleges műveltségű népek teljesen érzelmeik uralma alatt állanak s az értelmi belátás helyét életösztoneik kevésbé tudatos, vagy éppen csalékony sejtelmek pótolják. Ebből következik, hogy az érzelmek uralkodó szerepe nemcsak az egyén, de a népek életében is vagy kezdetleges fejlődési állapotnak, vagy mindenestre kisebb-nagyobb mértékű hanyatlásnak jele.

A művelődés története is ezt igazolja. Azok a népek és korok érik el a fejlődés legmagasabb pontját, amelyeknek életében ezek a lelki elemek a legpompázóbb változatokban, egyszersmind a legteljesebb összhangban virágzanak. Az emberiség életének ezekben az arany korszakaiban a költészet

és művészet virágzása a nagy tettek sikereivel és a nagy elméművek fényével találkozik. Az emberi szellemnek ritkán vannak ilyen fényes századai, s a ragyogás ilyenkor is rendszerint csak kisebb köröket áraszt el; bár a megoszlás az érintkezés megkönnyülése miatt jövőben remélhetőleg arányosabb lesz. A lelki elemeknek illetően egyensúlya, mely az emberiség legteljesebb kifejlését biztosítja, az emberi törekvéseknek nem mindennapi eredménye. A lelki élet erőviszonyai, éppen úgy, mint az egyes embernél, nagyon ingadoznak: hol az egyik, hol a másik jut vezető szerepre. Sőt ugyanegy helyen és időben is szemmel látható azok egymás ellen folyó küzdelme. Csak úgy, mint az egyénnél! Hányszor kapjuk magunkat is rajta heves belső küzködésen, mikor jobb belátásunk küzd szenvedélyeinkkel, vagy tette vágyó akarataunk a tervszerűsége törekvő megfontolással és megfordítva. Anynyival inkább a társadalomban, hol a részeket alkotó egyesek magukban is kialakult egészek. Innen van, hogy ugyanazon kor és nép életében a legellentétebb áramlatok vívják ádáz tusaikat!

Nagyban és egyben véve azonban mégis minden kornak megvan a maga egységes képe, mint hogy az egyének tudatéletében is rövidebb időközökben; „ugyanazok a jellemvonások uralkodnak. Elég ennél a pontnál egyszerűen a történelemre hivatkozni. Messzire vezetne azonban, ha kezdettől fogva ki akarnók mutatni csak nagy vonásokban is, a korszakok illetően főbb jellemvonásait. Azért egyszerűen csupán utalunk rá, hogy a nyugati műveltség területein az új kortól kezdve mindvégig az emberi lélek intellectualis elemei mutattak emelkedő tevékenységet. A renaissance és humanismus jelszava az emberi szellem (értsd: értelem) felszabadítása; a reformatio síkra száll a középkori elv: »credo, quia absurdum est« ellen; a XVII. századot egyenesen a tudományok arany századának mondják; a XVIII. század küzdelmeinek paroxismusában a francia forradalom isteni trónra emeli az észet; a XIX. század a természettudomány és technika vívmányaival gazdagítja a világot. Nagyjából, ha bár szerényebb arányokban, így van ez nálunk is, a magyar glóbuson.

A vallásos küzdelmek s a művelődés és tudományok

története részleteiben is beszámol mindezekről. Csakhogy ezek a tudományok tisztán a *történelmi* fejlődés eredményeiként tüntetik fel az emberi szellemnek ezt az irányát, holott a Környezethatások mellett és közepett a történelmi jelenségeknek mindig megvan a maguk pszichológiai oka és magyarázata is. Hogy a történelmi fejlődés magában még nem elég-séges magyarázó elv, a keleti népek szellemi élete lehet érdekes példa erre. Milyen ősi és magasrangú culturájuk volt ezeknek és szoros értelemben vett bölcseleti rendszereket mégsem alkottak. Erkölcsei és kedélyviláguk kialakítására és megnyugtatóására törekedtek nagy vallásos rendszereikben. Más oldalról viszont a különböző bölcseleti iskolák által előkészített *egyoldalú* intellectualismus volt a görög közélet felbomlásának egyik symptomája.

Az a kérdés most már: az a graphikai vonal, mely művelődésünk kiválóan intellectualis irányú fejlődését mutatja, a jelenben is emelkedőben van-e?

Érdekes volna közművelődési mozgalmainkat ebből a szempontból vetni beható vizsgálat alá a nyugati műveltség összes területein. Érdekes, gazdag eredményekkel kecsegtető, de nagyon nehéz feladat. És pedig azért nehéz, mert óriási átfogó munkát és képességet kíván, mert a modern élet rendkívül sok oldalú és ellentétes irányú elemek összetétele. Másfelől pedig helyes megítéléséhez módfelett nehéz a tárgyilagos szemlélet* megfelelő távlatának a megtalálása. Azért legfőleg csak magyar közművelődési törekvéseink irányának a megítéléséhez fogunk egy pár szempontot szolgáltatni. Itt az áttekinthető terület természetesen sokkal kisebb és ez a feladatot természetesen megkönnyíti, másfelől azonban nemcsak az idő-, de a térbeli távolság is sokkal csekélyebb, sőt éppen semmi semmivé lévén, ez a nehézségeket viszont hatványozza. A kéréses kezelését pedig még kényelmetlenebbé teszi az a körülmény, hogy állandóan aktuális dolgok puszkaporos hordója örül járván, lehetetlen esetleges érzékenységeket nem intenünk.

A magyar faj értelmi ereje az utolsó évszázad alatt kétségtelenül erős munkát végzett. Nem szólam, hanem komoly valóság, hogy évszázadok mulasztását pótolta. Közművelődésünk, ipari és kereskedelmi forgalmunk szintén amerikai

arányokban nőtt. Költészetünk is idáig, ARANYBAN elérte a legmagasabb emelkedését. A tudományok, egyik a másik után szólaltak meg nyelvünkön. Különösen a műszaki, nyelvészeti, történelmi, és talán hozzávehetjük az ősi magyar tudományt, a jogi tudomány fejlődése elérte a nemzetközi színvonalat. De még talán másokat is felvehetnénk a kiemelhetők sorába. Politikai alkotásaink is korszakosak. A negyvennyolcadiki fényes, bár vérbe fojtott újjászületés és annak méltó betetőzése, a hatvanhetes kiegyezés egész nagyságában mutatják nemzetünk politikai hivatottságát. Mindezekben a magyarság lelki erői összhangzatos tevékenységben lépnek fel. De eme lelki elemek közt mégis mindenütt kivillan a bölcs mérték-tartásnak s a messzelátó céltudatosságnak értelmi fölénye. Általában, amint egy más helyen is fejtegettem már, fajunkat még költészetében is, idáig egyebek közt, bizonyos magasabb fokú intellectualismus jellemezte. Gondoljunk csak ARANYRA, kiben a költészet mély bölcsességgel ölelkezik és GÖTHÉVKL összemérve MADÁCHRA, kinél még a metaphysika is minden ködétől megtisztulva, tiszta csengésű sorokban ömlik, tudásrások s óvargó lelkünk üdítő italául. Ugyancsak ennek az emberöltőnek nagy prózairója GYULAI is. Metsző élű és biztos vágású kritikáját még egészen természetesnek találhatjuk, mert hiszen ha valaki kritizálásra, irodalmi értékek megállapítására vállalkozik – és milyen maradandó volt ez az értékmegállapítás – már mindenesetre éles ítélő erővel kell munkához látnia. De milyen volt, mint stílusművész?! Mindenek fölött a világosság és szabatoság jellemezték. Tanítványai előtt is mindig azt hangoztatta, hogy két kifejezés közül mindenesetre – ha egyszer mind világos is – az egyszerűbbet válasszák; az egyúttal szép is lesz.

Nem folytatjuk tudományos, irodalmi és közállapotaink közelmúltjának jellemzését: hiszen közismert dolgokat mondanánk. Csak összegezem még. Politikai küzdelmeinkben az erős és gyors haladás elvét nemzeti hagyományaink lehető kímélésével és erősbbítésével minden fejlődésre kész elemnek a javára és felhasználásával érvényesítettük. Eközben éppúgy távol állott mind ez a politikai radicalismus szélsőségeitől, mint a conservativ, vagy reactiók irányok egyoldalúságaitól, lényegében tehát liberális volt. Irodalmunk is ezen a nyomon

járt, őrizve a nemes hagyományokat és beolvasztva minden fejlesztésre érdemes európai eszmét és törekvést. Mivel pedig többet sohasem szívott fel ezekből az eszmékből, mint amennyit befogadni és átérteni és átérlelni képes volt, azt megemésztvén és magáévá tévén, mint a saját átszűrt és vérré vált tulajdonait adta vissza világos és tiszta tagolással.

Ma már, ha akarnók sem tagadhatnók a bekövetkezett fordulatot. Maradjunk egyelőre az irodalomnál. Az újabb törekvésekben megvan-e még az a józan világosság, amely korábbi classicusainknak minden sorát jellemezte? Az emberi lélek új területeit hódították meg – mondják – az új költészet számára. Igen, új területeit, *világos tudatunk alatt lap-pangó elemeit*, ahol lelki mozgalmaink chaotikus összevisszaságukból még nem tisztultak meg, még nem differentiálódtak. Érzéseiket akarják költeményeikben – mondják – tükröztetni; felhagynak a régi, oktató irányzattal. Érzések és nem gondolatok közlése a célja a költészetnek. Elfelejtik, hogy a nyelv csak gondolati formák segítségével képes érzelmeink tolmácsolására. Az új iránynál az értelmi elem egészen kétségtelen, elvszerűleg visszahúzódik.

Még a tudományos irodalomban is észrevehetünk ebben az irányban bizonyos törekvést. Mint legjellemzőbbre, a pszichologia mai állására hivatkozom. A lélektudomány idáig lelkünknek csaknem kizárólag értelmi tevékenységével foglalkozott; ma annál nagyobb súlylyal veti magát, máskülönben «gesz helyesen, az eddig elhanyagolt területek művelésére. A művészettörténet új értékeket vél felismerni a barokkban, a szertelenségek művészetében; a bölcsellettörténet megújult érdeklődéssel fordul a scholastika kora felé. De mindezek nem annyira hazai vonatkozások, mint inkább általánosságban tartott megjegyzések. Az azonban már, sajnos, hazai jelenség, hogy még a szorosán nem a vallástudomány körébe tartozó irodalom istápolására is határozott felekezeti színezettel és törekvéssel alakult társulatok fejtenek ki idáig egészen szótanul élénk tevékenységet. Nem akarjuk azt mondani, hogy tendentious irányok szolgálata, vagy éppen a tudományok dologi szerepének és eredményeinek devalválása a céljuk, de mindenesetre olyan *érzelmi* és *hatalmi* törekvéseknek a meg-

valósítása, melyek *a tudományos vizsgálódást a kiválóan érzelmeink kielégítésére hivatott vallásos irányok érvényesülése mellett másodsorba állítják.*

Társadalompolitikai területeken még *határozottabb visszacsúszást* látunk közéletünk eddigi szabadelvű irányával szemben. A nemesi rangok, címek divata újra előkerült, mintha a negyvennyolczas mozgalmaknak nem az egyenlőség megvalósítása lett volna legnemesebb törekvése. Törvényhozásunk is, úgy látszik az egyházpolitikai törvényekkel elérte szabadelvű alkotásainak zenithjét s azóta, sokszor ki-kitérve hagyományainak szabadelvű irányából, némi ingadozásokkal, ebben az irányban lassú hanyatlást mutat. Közoktatásügyünk határozott felekezeties irányba terelődött. Korábbi nagy közoktatási alkotásainkat politikánk hagyományos, emelkedett szabadelvűsége vezette, melynek az volt végső célja, hogy az oktatási intézményekkel szemben az állam bármely polgára egyaránt bizalommal lehessen. Ezért EÖTVÖS az állam mellett még a politikai községnek szánt jelentékeny szerepet az iskolák körül. Ma inkább az a hallgatólajos törekvés, hogy a történelmi felekezeteknek, de főleg az uralkodó egyháznak mentől szabadabb kéz engedessék.

Mint jellemző tünetet emeljük ki azt is, hogy mind sűrűbben találkozunk a társadalom és állam fennálló kereteinek érdekében felhangzó mementókkal. Több ezredév óta ismerős jelenség művelődésünk történetében az ész túlságba tévedéseitől való ez az ideges rettegés. Ez az aggodás adta SOKRATES kezébe a méregpoharat (mert ő is az ifjúságot és a hazai istenek hatalmát rontotta); ez hordta SAVONAROLA és GIORDANO BRUNO alá a máglyát; PIERRE de la RAMKE és társaira ez borította rá szent BERTALAN örök éjjelét; ez tiltotta be nálunk is, még protestáns főiskolákon is egyes bölcseleti rendszerek s köztük KANT hirdetését. Az emberi kulturát mégis ezek és nem üldözőik vitték előbbre!

Nagyon jellemző ebben a tekintetben a hazai protestáns egyházak belső életében beállott változás. A BALLACI MÓRÉK és az akkori tudományos irodalmi vállalatok kiadásával foglalkozó Protestáns Egylet szabadelvű, racionális irányát dogmatikus és pietista áramlatok cserélték fel olyannyira, hogy TISZA grófnak a mai Protestáns Irodalmi Társaság budapesti

nagygyűlésén mintegy két éve tartott igazi protestáns szabad-
elvéstől áthatott előadását megjegyzésekkel kísérték olyan
helyről is, amely még nem is nagyon régen a szabadelvű
protestáns theologiai törekvéseknek legerősebb fészke volt.

Szóljunk-e külön színpadunkról, mely amellet, hogy
igen sok, úgynevezett lenyes estvéjén az erkölcsi rothadás
erjesztő otthona, egyúttal badar képtelenségek lerakadó helye?
Szóljunk-e azokról a festői törekvésekről, melyeknek szintén
az értetlen félszégesség a művészeti hitvallásuk?

Végül, hogy még egy szomorú, és úgy lehet, végzetes
bomlási folyamatot említsek fel, országgyűlési tárgyalásaink
módjára vájjon lehet-e ráfogni, hogy azokon racionális törek-
vések szelleme uralkodnék?

Sietve kell azonban már fejtegetéseinket összevonnunk.
Amint az egyén lelki világában az értelmi, érzelmi és akarati
elemeket lehet megkülönböztetni, úgy az egyénekből álló
társadalom életében is. Es amint az egyén életében ingadozik
ez elemek erőaránya, úgy ingadozik a társadalom életében is.
Az újkori művelődés történetében az értelmi tevékenység
vezető szerepének köszönhetjük fajunk és culturánk legszebb
alkotásait. Újabban azonban *az intelleciális irány fejlődés-
vonala, erős elhajlást mutat az érzelmi áramlatok előnyére.*
Ezt a tételt főleg hazai állapotainkra vonatkoztatva állít-
hatjuk fel.

Mindenképpen szomorú valóság! Mert az efféle elhaj-
lások feltétlenül hanyatlást jelentenek. Amint az egyén életé-
ben az erő rovására növekvő érzékenység az előrehaladó
Senilitas vagy idő előtt pusztító kór aggasztó jele, úgy a
népek pályafutásában szintén legalább is megállást jelent,
melyet sokszor rohamos hanyatlás követ.

Tételünket a lehető ellenvetések talán még erősítik. A kül-
földet illetőleg a portugál, spanyol és francia egyházpolitikai
harczokat például kétségtelenül a türhetetlenné vált clerikális
túlkapások idézték elő. Hiszen a francia köztársaságot, a
spanyol és portugál állami életet már csaknem megbuktatták
aknamunkáikkal, és az ibériai félszigeten, azzal a közgazdasági
és szellemi sivársággal, mely munkájok eredménye gyanánt
visszamaradt. Másfelől a francia syndicalismus éppúgy az
egyoldalú osztályérdekektől nekitüzelt szenvedélyek szülötte,

mint az egybefolyó egészek érdeke ellen törekvő mindenféle particularismus.

Hazai viszonyainkra sem ingathatja meg az elméletet az az ellenvetés, hogy külső körülmények befolyásolják a szellemi áramlatoknak változó irányát, például a hatalmi viszonyok eltolódása, külföldi congregatiók beözönlése, idegen, még nem assimilált faji és népelemek betolakodása stb. Hiszen egészen természetes, hogy mindennek megvan a maga külső oka is. Ügy megvan ennek is. De a külső tényezők magukban mindig csak egyoldalúlag jellemzik az efféle átalakulásokat. A belső, psychikai okok, úgy hisszük, mindig jellemzőbbek és fontosabbak. Itt pedig a belső ok véleményünk szerint abban keresendő, hogy amint az egyén kimerül az egyirányú foglalkozásban, kifáradnak a kiválóan értelmi, legfelsőbb functiót végző nagy agy karéjai, úgy kifáradnak a népek megerősítő munkát végzett lelki erői is. Úgy látszik, ilyen időleges elernyedéssel van dolgunk itt is. Társadalmunk egy része kimerült abban a megfeszített intellectuális munkában, melylyel államiségünket és culturánkat újjá teremtette.

Hisszük azonban azt is, hogy ez a kifáradás nem a végső elernyedés; a kimerülés valószínűleg időleges. Csak meg kell akadályozni a kóros tünetek fejlődését. Reményiségünk éppen az, amit egyik oldalról veszedelemnek tartanak. A társadalom szellemileg pihentebb rétegeiből új erők törnek elő. Ez új elemek forrongása, mint minden fermentációban levő alakulat, ma még zavaros és alaktalan chaos, mely formára törekvése közben fojtó gőzt és perzselő lángot dob ki tömegeiből. De a meghiggadási folyamatnak be kell következnie. Társadalmunknak ezt a forrásban lévő erőtartalmát kell magába fölszívnia. Fennmaradása, jövője érdekében kell azt tennie. Mert új erőforrást jelent ez számára. Ha nemzeti társadalmunk ezeket az értékessé gyúrható elemeket beolvasztja a maga szerves egészébe, bizonyára nemcsak eszméik túlzásai, de vérük heve is engedni fog, másfelől ez az assimiláló folyamat újult erőt ömleszt a nemzeti gondolkozás organismusába is. Bízunk kell és lehet is tehát abban, hogy nemzeti társadalmunk erői közt beáll az a kívánatos egyensúly, mely egyedül képes a Duna-Tisza völgyén a Kárpátok aljában helyét megálló államalakulat fenntartására.

A társadalom fogalmáról.

Stammler idevágó tanításainak kritikája.

Írta: MOÓR GYULA.

Nincsen kérdés, amelynek a *tisztázása*, olyan nagy fontossággal bírna a társadalomtudományra nézve, mint magának a társadalom fogalmának a megállapítása. Csak ezen fogalom szilárd meghatározása világít reá arra, hogy mi a társadalomtudományok tárgya, csak ez ad irányítást arra nézve, hogy a jelenségek milliói közül melyek tartoznak a szociális vizsgálódás körébe. Minthogy a társadalmi tudományok modern felfogása szerint természettudomány és társadalomtudomány között az *elvi* különbség nem a tudományos vizsgálódás *módszerében* rejlik, a vizsgálódás *tárgyának* ez a meghatározása adja kezünkbe az eszközt e két nagy tudományág területének az elhatárolásához. Mindennek daczára kevés problémája van a társadalomtudománynak, amely olyan csekély figyelemben részesült volna, mint a társadalom fogalmának a megállapítása. Az aktuális és gyakorlati kérdések iránt, mindig nagyobb az érdeklődés, mint az ilyen elvont elméleti problémával szemben.

A kérdés nagy horderejének kellő felismerését találjuk azonban STAMMLER RUDOLF híres munkájában, a »Wirtschaft Und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung« (Leipzig 1896) című műben. STAMMLER a társadalom fogalmának a meghatározását minden társadalomtudomány és társadalombölcselet kiinduló pontjának, legalapvetőbb kérdésének tekinti. Minden más kérdés előtt kell tehát megfelelni arra a kérdésre, hogy mi az, ami a társadalmi jelenségeknek társadalmi tudománynak különös »*társadalmi*« jellegét

megadja, hogy mi az, amit úgy nevezünk, hogy »társadalmi élet?«¹⁾

A felelet a felvetett kérdésre röviden úgy hangzik, hogy a társadalmi, lét specificuma a »külső szabályozás«. Társadalmi élet alatt ugyanis STAMMLER, amint azt számtalan helyén hangsúlyozza, az embereknek külső szabályok alatt álló összeműködését érti, amely mellesleg megjegyezve, szükségletkielégítésre irányul.²⁾ Ami pedig ezen meghatározásban fontos, ami a társadalom fogalmi kritériumát képezi, az a külső szabályozás. Külső szabályozás nélkül nem képzelhető szerinte sociális élet, a társadalmi létet, a társadalmi létet egyenesen a külső szabályozás állapítja meg.³⁾ A külső szabályozás a társadalmi életnek olyan elengedhetetlenül szükséges logikai előfeltétele, hogy a »sociális« szó STAMMLER szerint tökéletesen egyjelentésű azzal, hogy »külső szabályok alatt álló.«⁴⁾

Külső szabályok alatt pedig a nem erkölcsi szabályokat kell értenünk. Az erkölcsi szabályok ugyanis STAMMLER szerint belső szabályok, mivel az emberek belső érzelmein alapulnak s nem áll mögöttük más tekintély, mint követőiknek belső meggyőződése igaz voltukról. Ezzel szemben a külső szabályok azok, melyek pusztán külső egalitást igényelnek, vagyis amelyek megalégesznek azzal, ha az alávetett egyszerűen követi őket, de azzal már nem törődnek, hogy ezt milyen indokokból teszi. A külső szabályok eképpen az egyes emberek belső lelki rugóitól teljesen elvonulnak.⁵⁾ Ilyen

¹⁾ »Wirtschaft und Recht« stb. 220. 1. – Nyomatékosan hangsúlyozza STAMMLER azt is, hogy éppen a társadalom fogalma kellő meghatározásának a hiányában a társadalmi tudományok körébe vonnak olyan kérdéseket is, melyek a sociális tudás színezetével egyáltalában nem bírnak. Így például a társadalmi gazdaságtan jelenlegi művelői egész sorát tárgyalják az olyan kérdéseknek, amelyek tulajdonképpen természettudományi vagy technikai jelentőséggel bírnak. (Pl. a mezőgazdaság művelési, üzemi rendszerei, hármasszorgású váltógazdaság, vetésforgó sib.).

²⁾ W. u. R. 90. 1.; 93. 1.; 98. 1.; 108. 1. stb. – Itt óhajtánám megjegyezni, hogy STAMMLER »Wirtschaft und Recht« stb. című művét ezentúl a rövideg okáért W. u. R., a »Die Lehre von dem richtigen Rechte címűt pedig R. R. betűkkel fogjuk jelezni.

³⁾ W. u. R. 106. 1., 111. 1.

⁴⁾ W. u. R. 119. 1.

⁵⁾ W. u. R. 91. 1. u. o. 105-106. 1.; u. o. 134-135. 1. Ugyanezt fejtegeti R. R. című művében 57-58. 1.

külső szabályok pedig szerinte a *jogi* és a *couventionális* szabályok.¹⁾

Társadalmi élet ilyen külső szabályok nélkül éppen azért elképzelhetetlen STAMMLER szerint, mivel ahhoz, hogy az emberek szociális életet élhessenek, cselekvésük számára olyan indító okokra van szükség, amelyek az egyesekben, mint *egyesebben*, rejlő motívumoktól teljesen függetlenek és sokkal inkább *kívülről* lépnek az egyes emberrel szembe.²⁾ Ilyen indító okokat most már éppen a külső szabályozás szolgáltat az emberek számára, amely, amint láttuk, abstrahál az egyes embereknek belső lelki rugóitól. De nem szolgáltat ilyen motívumokat STAMMLER szerint az *erkölcsi szabályozás*, amely éppen ezért nem is alkalmas szerinte társadalmi élet constituálására. Szerinte az emberek pusztán erkölcsi szabályok mellett egymással szemben teljesen elszigetelve maradnának, mivel az erkölcsi szabály csakis kötelességeket ró az egyesre, de nem ad neki a másik emberrel szemben viszont jogokat is.³⁾ És nem szolgáltatnak ilyen motívumokat STAMMLER szerint a társadalmi életre az ember *természeti ösztönei* sem, pusztán természeti ösztöneik alapján tehát szintén nem alkothatnának az emberek társadalmat, mivel ezek sem emelik ki az egyes embert elszigeteltségéből.⁴⁾

Ha STAMMLER ezen fejtegetéseinél figyelembe vesszük azt, hogy szerinte a külső szabály és a külső szabályozás legfontosabb faja, a *jog*, fogalmához nem tartozik hozzá, hogy a szabály tényleg érvényesüljön, mert a jog szerinte akkor is jog, ha nem érvényesül,⁵⁾ úgy mindenekelőtt azt a megjegyzést kell okoskodásához hozzáfűznünk, hogy az a jog, – ha ugyan jognak lehet az ilyen szabályt nevezni, – amely nem érvényesül, nem lesz képes arra, hogy társadalmi életet hozzon létre. Ennek érvényesüléséhez feltétlenül szükséges, hogy az emberek tényleg kövessék is. Egy csomó olyan

¹⁾ Külső szabályoknak veszi ezenkívül STAMMLER még az önkényes Parancsokat is. Ezeknek azonban szerinte kisebb a jelentőségük. Hogy a szabályoknak ez az osztályozása mennyiben tekinthető szerencsésnek és amennyiben nem, arra természetesen e helyen nem lehet kitérnünk.

²⁾ W. u. R. 91. 1.; u. o. 111. 1.

³⁾ W. u. R. 107. 1.

⁴⁾ W. u. R. 111. 1.

⁵⁾ W. u. R. 130-132. 1.

szabálynak, amely éppen csak hogy megvan, de amelyről az emberek tudomást sem vesznek, a társadalmi életre semmi jelentősége sincs.

De hogyha a társadalmi élet constituálásához ilyen formán a jogi szabályozás *érvényesülése* szükséges; ha a jog is csak úgy alapíthatja meg a socialis létet, ha érvényesül, akkor miért ne hozhatna az *erkölcsi* szabályozás is társadalmat létre? Hiszen a kérdés itt is az, hogy tényleg követik-e a szabályt, hogy az érvényesül-e? Ha igen, vagyis ha mindenki megteszi azt, amit a többi emberrel szemben erkölcsi kötelessége megtenni parancsol, úgy a socialis élet létrejövételének nem lehet akadálya az a körülmény, miszerint az erkölcs az egyes emberre csakis kötelességeket ró, de nem ad neki jogot is a többiekkel szemben arra, hogy ezektől a kötelességteljesítését kikényszeríthesse. STAMMLER helyesen csakis annyit állíthatott volna, hogy a *jelen körülmények* között a társadalmi élet constituálásához és fenntartásához a külső (jogi) szabályozásra okvetlenül szükség van, mert ehhez a *jelen körülmények között* az erkölcsi szabályozásnak elég' ereje nincs. Amely állítás azonban nem jelenti azt, hogy az erkölcs a társadalmi élet constituálására *elvileg* alkalmatlan volna. Hasonlóképpen nehezen állhat meg STAMMLER-nak az az állítása is, hogy pusztán természeti ösztöneik alapján nem alkothatnak az emberek társadalmat, mivel ezen ösztönök elszigetelt állapotban hagyják őket egymással szemben. Ezen utóbbi állítás ugyanis azt feltételezné, hogy az embereknek ne legyenek olyan ösztöneik, amelyek külső szabályozás nélkül is együttműködésre hajtják őket.¹⁾ STAMMLER itt is legfeljebb csak annyit mondhatott volna, hogy a jelen körülmények között társadalmi együttműködés az emberek társas ösztöneire alapítva nem lehetséges.

A mondottakból következik, hogy STAMMLER-nak azon nézetét, miszerint a társadalom fogalma egyértelmű a *külső szabályok* alatt álló emberi együttműködés fogalmával, el nem

¹⁾ Ilyen ösztönök létét különben maga STAMMLER sem tagadja. Lehetségesnek tartja ugyanis, hogy a jog első keletkezése mindjárt nyomom követte: »(den) instinktmässigen Zusammenschluss von Urmenschen.« (W. u. R. 305. 1.) De ha a természeti ösztönök létrehozhattak emberi összeműködést, úgy miért volna elvileg kizárva, hogy azt fentartani is képesek legyenek.

fogadhatjuk. Igaz, hogy a jelen körülmények között társadalmi élet külső szabályozás (jogi és conventionalis szabályok; nélkül fenn nem állhat és tényleg sehol sem áll fenn. De másrészt az is bizonyos, hogy ha a jelen körülmények között nem is lehetséges, azért még sem állíthatjuk, hogy társadalmi élet *külső* (jogi és conventionalis) szabályozás nélkül *elvileg* lehetetlen volna. Elképzelhetők az emberi összeműködésnek olyan formái is, amelyből a külső szabályozás hiányzik; és nincsen semmi okunk arra, hogy az emberi összeműködés ezen elképzelhető formáitól a társadalmi élet nevezetét megtagadjuk. Világos tehát, hogy a külső szabályozás nem képezheti a társadalmi élet *fogalmi* ismervét.

A fent ismertetett azon téves felfogásának az alapján, amely szerint socialis élet egyértelmű a külső szabályok alatt álló emberi együttműködéssel, a *külső szabályozást* a társadalmi élet *formájának* nevezi el STAMMLER. »Forma« alatt érti ugyanis valamely fogalom »állandó és általános elemeinek az egységét.¹⁾ Hogy külső szabályozás és az ezt repraesentáló jogi rend²⁾ a társadalmi élet formája, ez a tétel tehát nem jelent egyebet, mint a társadalmi élet fogalmáról adott fenti meghatározásának más szavakkal való kifejezését, vagyis azt, hogy a külső szabályozás a társadalmi lét általános formális elemét, fogalmi kritériumát képezi.

A társadalmi élet »*anyaga*« pedig szerinte a jog által Szabályozott együttműködés, vagyis a társadalmi élet maga. Azon megkülönböztetés szerint ugyanis, amelyet az »*anyag*« és a »*forma*« között felállított: »az anyagról, mint a forma által meghatározott alkatelemekről, egyáltalában fogalmat sem alkothatunk magunknak anélkül, hogy egészen önmagától ismét bele ne hozzuk a meghatározó formát« és ezért, amint mondja, minden olyan kísérletnél, amely valamely tárgy *anyagát* akarja definiálni, szükségképpen egy olyan formulához *kell jutnunk*, amely tulajdonképpen ismét magát a tárgyat jelenti.«³⁾ Innét van az, hogy a *társadalmi élet* »*anyaga*«

¹⁾ R. R. 217. 1.: »Die Form eines Gedankeninhaltes ist die Einheit bleibenden Elemente im Gegensatz zu den bestimmbareren.«

²⁾ W. u. R. 135. 1.: »... wir (werden) bei der Analyse des sozialen Lebens als Form desselben repräsentativ zunächst das Recht allein in Betracht ziehen...«

³⁾ R. R. 242-243. 1.

alatt tulajdonképpen ismét magát a *társadalmi életet* érti, mert a társadalmi élet anyagát is, mint minden »anyagot«, nem lehet szerinte a formától, vagyis a külső szabályozástól elvonatkoztatva elképzelni. Ezen felfogása STAMMLER-nek, amely szerint a socialis élet »anyagáról« beszélünk akkor, amidőn ezen »anyag« alatt magát a socialis életet értjük, mindenestre többé-kevésbé zavaró.¹⁾

Hasonlóképpen kifogásolható, hogy a társadalmi életnek fenti értelemben vett »anyagát«, vagyis a társadalmi életet magát, egyszerűen »gazdaságnak« nevezi STAMMLER. E szerint ugyanis az egész társadalmi élet azonosítva lévén a gazdasággal, nem lehetne benne egyebet látni gazdálkodásnál. Es STAMMLER szerint ilyen értelemben a »socialis« egyértelmű volna azzal, hogy »gazdasági«, amely felfogása azonban nyilvánvalóan helytelen.²⁾

Ilyen úton jut el azután STAMMLER azon híres tételéhez, amely szerint a *gazdasági élet* és a *jogi rend* (külső szabályozás) olyan viszonyban vannak egymással, mint az *anyag* és a *forma*. Amely felfogás szerint, az anyag fennebb kifejtett fogalmának az értelmében, a gazdaság nem tekinthető egyébnek, mint egy bizonyos jogi rend (külső szabályozás) concret megvalósulásának. A gazdasági élet pedig egyáltalában nem áll másból, mint jogviszonyok alapításából és lebonyolításából. Egy gazdasági jelenség nem egyéb, mint megegyező viszonyok alapításának és lebonyolításának a tömegjelensége.³⁾

Eszerint azután egyetlen gazdasági jelenséget sem lehetne egy alapul szolgáló bizonyos jogi rend feltételezése

¹⁾ MÜLLER szerint: »der *Stoff* auf den das Recht einwirkt, (ist) das äussere Verhalten bestimmbarer Menschen.« (Dr. iur. Otto MÜLLER: *Stammlers Socialphilosophie Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft*. XVII. Bd. Berlin. 1897. 257. 1.) MÜLLER azonban szem elől téveszti azt a körülményt, hogy nem a »szabályozás« anyagáról, hanem a »*társadalmi élet*«, anyagáról van szó és természetesen az »*anyagi*, és »*forma*« megkülönböztetést egészen más értelemben használja, mint STAMMLER.

²⁾ Már MÜLLER kifogásolta, hogy STAMMLER minden emberi együttműködést, amely külső szabályozás alatt áll, gazdaságnak nevez, és kimutatta, hogy ezen felfogás szerint háború, vizsga, istentisztelet, keresztelő, esküvő, úrvacsora stb. mind a gazdálkodás fogalma alá esnek. (MÜLLER i. m. 255. 1.)

³⁾ W. u. R. 262. 1.; 263.1.; 264.1.

nélkül elképzelni s ennek megfelelőleg a közgazdaságtan tudományában nem volna STAMMLER szerint egyetlen egy olyan fogalom vagy tantétel sem, amely ne csupán egy bizonyos meghatározott jogi rend fennállása mellett lenne érvényes.¹⁾ A gazdasági jelenségeket ugyanis, mint a socialis élet anyagát önmagukban, teljesen abstrahálva a jogi szabályozástól, a formától, elképzelni sem lehet. A formát ellenben – ez éppen a formának különös sajátossága – az anyagtól teljesen abstrahálnak is lehet tekinteni. Amíg tehát a közgazdaságtanban, STAMMLER szerint, minden tantétel csakis egy bizonyos meghatározott jogi rend alapulvétele mellett érvényes, addig a társadalmi élet formáját, a jogot, önállóan is tudományos vizsgálódás tárgyává tehetjük.²⁾

STAMMLER mindezen nézeteiben nem láthatunk egyebet, mint a társadalom fogalmáról adott téves meghatározásának következményeit. Minthogy a társadalmi életet ezen definitio szerint fogalmilag a külső (jogi és conventionalism szabályozás constituálja, csak következetes STAMMLER önmagához, ha ennek alapján azt mondja, hogy csakis a külső szabályozás által constituált jelenségeket nevezhetjük társadalmi jelenségeknek. Ha az a két szó, hogy »socialis« és »külső szabályok alatt álló« fogalmilag teljesen egyjelentesű, úgy csak természetes, hogy azokat a jelenségeket, melyek a külső szabályozáshoz semmiféle vonatkozásban nem állanak, nem fogja »socialis« jelenségeknek nevezni. A társadalomról adott fogalom meghatározásából következik tehát a társadalmi jelenségeknek az a fogalma, amely szerint »socialis« jelenség, vagy, ami ezzel

¹⁾ W. u. R. 203. 1.; 204. 1.; u. o. 226-227. 1.

²⁾ W. u. R. 165-169. 1. – Ezen az alapon tűzi ki STAMMLER a társadalomtudomány hármas feladatát, melyeknek a megvalósítását a tételes jogtudományra, a közgazdaságtanra és a jogbölcséletre kívánja bízni. L. W. u. 585 -586 l.: »Die Sozialwissenschaft hat in dreifacher Richtung seine Aufgabe: 1. Die wissenschaftliche Durchsuchung der Form eines sozialen Lebens, vor allem des Rechtes. Diese technische Rechtswissenschaft ist an geschichtlichen positiven Stoff . . . gebunden 2. Die Erforschung der concreten uhrung eines unter bestimmter regelnder Form stehenden Gesellschaftslebens. Dieser socialökonomischen Untersuchung fällt die Erörterung der ... Ausbildung sozialer Phänomene . . . und die Aufhellung der Tendenzen ihrer Weiteren Entwicklung zu. 3. Die Richtung und Bestimmung sozialer Regelung.«

STAMMLER hibás nyelvhasználata szerint egyjelentésű, »gazdasági« jelenség, nem más, mint jogviszonyok alapításának és lebonyolításának tömegjelensége, jogszabályok concret megvalósulása.

Másrészt azonban éppen olyan természetes, hogy ha nem fogadhattuk el STAMMLERnek a társadalomról adott fogalom-meghatározását, mert a külső szabályozás, bár a jelen körülmények között *tényleg* minden társadalomban előfordul, mégsem tekinthető *elvíleg* a társadalmi élet fogalmához szükségesnek: úgy hasonlóképpen nem tehetjük a társadalmi, illetőleg gazdasági jelenségek fogalmáról s a gazdasági élet és a jogi rend viszonyáról vallott felfogását sem a magunkévá. A társadalmi jelenségeknek nem jogilag szabályozott mivoltuk adja meg specifikusan »*socialis*«. jellegüket. Igaz, hogy a társadalmi életben előfordul a jogi rend, de azért vannak ennek a társadalmi életnek a jogi rendtől (külső szabályozástól) teljesen független területei. Azokon a társadalmi jelenségeken kívül, amelyekre nézve a jogi szabályozás constituáló szerepet játszik, vannak a társadalmi életnek tagadhatatlanul olyan tünetenyei is, amelyeknek a jogi rendhez (külső szabályozáshoz) semmi vonatkozásuk nincsen. STAMMLER azon álláspontja, hogy ezeket a jelenségeket a *socialis* tünetenyek sorából kizárni akarja, és csupán csak jogviszonyok alapítását és lebonyolítását nevezi társadalmi jelenségnek, éppen olyan önkényes, mint a társadalmi életről adott meghatározása. A társadalmi életet nem tekinthetjük úgy, hogy a jogi rend megvalósításában merül ki; a társadalmi, a gazdasági jelenségek nem képezik kivétel nélkül a jogi szabályozásnak a keresztülvételét; s a társadalmi gazdaságtan sem kizárólag egy bizonyos meghatározott jogi rendtől függő tételek foglalatja, amely körülmény szintén csak azt bizonyítja, hogy »társadalmi« és »külső szabályozás alatt álló« mennyire nem egyjelentésű fogalmak, és hogy a társadalmi létnek mennyire nem a »külső szabályozás« a *fogalmi* kriterionja.

STAMMLER-nek a társadalmi, illetőleg gazdasági jelenségek fogalmáról s a gazdasági élet és a jogi rend viszonyáról vallott felfogása fenti ismertetésének kapcsán lesz helyén az, hogy az »*elemi*« és a »*másodlagos*« gazdasági jelenségek elméletére, amennyiben ez jelen vonatkozásban bennünket érdekel, rövi-

den kitérjünk. Ezen elmélet szerint – amelyet irodalmunkban NAVRATIL ÁKOS fejtett ki igen részletesen és nyomatékosan¹⁾ – a gazdasági jelenségek két csoportra oszthatók: olyanokra, amelyek csak egy bizonyos jogi rend alapulvétele mellett jönnek létre: ezek a *másodlagos* gazdasági jelenségek és olyanokra, »amelyeknek abban az értelemben, hogy a jogi rend constitutív, megalkotó szerepet játszanék a gazdasági jelenség életrekelésében, a jogi rendhez semmi közük nincs«²⁾ amelyek tehát akármiféle jogi rend mellett előállnak: ezek az *elemi* gazdasági jelenségek.

Míthogy STAMMLER szerint minden *gazdasági* jelenség a jogi szabályozás által constituáltatik, úgy látszik, mintha a jogi renddel ilyen vonatkozásban nem levő *elemi* gazdasági jelenségekre való reáutalás elegendő volna STAMMLER álláspontjának a czáfolatára. Ez azonban csak látszólag van így. STAMMLER ugyanis ezen *elemi* jelenségek létét nem tagadja, csak hogy mivel a társadalmi életről adott fogalom meghatározása szerint csupán a külső szabályozás által constituált jelenségek képezik a socialis élet anyagát, azért nem nevezi őket *társadalmi* vagy, ami ezzel nála egyjelentésű, *gazdasági* jelenségeknek. Ezen »*elemi*« jelenségek a STAMMLER-féle felfogás értelmében egyszerűen »*természeti*« jelenségek, a reájuk vonatkozó tételek pedig nem gazdaságtani, hanem »*természeti és technikai törvények*«. Vizsgálatuk tehát e nézet szerint egyáltalában nem tartozik, a közgazdaságtan mint társadalmi tudománynak a körébe, hanem sokkal inkább a természettudományi kutatás keretébe. A szükségérzetre, amely az elemi gazdasági jelenségek elmélete szerint katexochen elemi gazdasági jelenség, azt mondja STAMMLER: »Bedürfnisse und Triebe zu deren Befriedigung sind in dem Sinne *natürliche* Tatsachen, dass ihre Betrachtung an und für sich mit *sozialer* Erwägung noch gar nichts zu tun hat.«³⁾ A termelő tényezőkre pedig, amelyek szintén ú. n. elemi jelenségek, a következőket írja: »Die Maschinen sind ebensowenig eine ökonomische

¹⁾ NAVRATIL ÁKOS: »A gazdasági élet elemi jelenségei.« Budapest, 1901. – Ugyané szerző: »A gazdasági élet és a jogi rend. Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez. Budapest, 1905.

²⁾ NAVRATIL: »A gazdasági élet és a jogi rend stb.« 31. 1.

³⁾ W. u. R. 198. 1.

Kategorie, als der Ochse, der den Pflug zieht; sie sind nur eine Produktivkraft.« »Es ist ganz vag und ungenau zu sagen, dass die Erfindung der Dampfmaschine das moderne Proletariat, und dessen Not geschaffen habe. Nicht die Maschine tat das, sondern die Herübernahme derselben in das Privateigentum der Kapitalisten.«¹⁾ Ezen az alapon bírálja különösen WAGNER-t és a gazdaságtan lélektani irányát.²⁾ Láthatjuk tehát, hogy STAMMLER a társadalmi élet fogalmáról felállított definitiójának alapján már eleve abból indul ki, hogy gazdasági jelenségeknek csakis azok nevezhetők, amelyeket a külső szabályozás constituai. Ha tehát STAMMLER-nek a socialis életről adoti ezen fogalom meghatározását meg nem czáfoljuk, akkor nehezen lesz lehetséges vele szemben kimutatni, miszerint léteznek olyan »gazdasági« jelenségek, amelyeket nem a jogi szabályozás constituai, mert hiszen STAMMLER minden ilyen jelenségre azt mondhatná, hogy az ő kiinduló pontjánál fogva az nem is tekinthető »gazdasági« jelenségnek. Éppen ezért törekedtünk tehát elsősorban a fenti fogalom meghatározás hibás voltára rámutatni.

Világos lesz az elmondottakból továbbá az is, hogy nem helyes STAMMLER felfogásának az alaphangját abban látni, amiben azt sokan feltalálni vélik, hogy t. i. minden gazdasági jelenségnek a jogi szabályozástól való függőségét ő hangsúlyozta volna a legerősebben, hanem azt inkább a socialis élet mivoltáról vallott felfogásából folyó azon követelésében kellene keresni, hogy minden olyan jelenséget, amely nem függ a jogtól, zárjuk ki a »socialis« vizsgálódás keretéből.

STAMMLER-nak a socialis életre s a jog és a gazdaság egymáshoz való viszonyára vonatkozó felfogásának az ismeretetésénél reá kell végül térnünk azon nézetének bonczolására, amely szerint a társadalmi élet formája, a külső szabályozás, és másrészt annak anyaga, a gazdaság között, nem állhat fenn *okozati* viszony.

Hogy a jog (a külső szabályozás) a socialis élet formája, az STAMMLER szerint ugyanis csupán azt jelenti, a jog a socialis lét fogalmára vonatkozólag a *logikai prius*, vagyis

¹⁾ W. u. R. 254-255. 1. – Hasonlóképpen nyilatkozik a munkamegosztásról W. u. R. 248-251. 1.

²⁾ W. u. R. 197-204. 1. – Továbbá W. u. R. 193. és u. o. 220. 1.

a társadalmi élet általános eleme, amely ennek éppen *fogalmi* Kriteériumát adja, de amely nem jelent *okozati* viszonyt, vagyis *időbeli priust*.¹⁾

Ilyen causalis viszonyt pedig egyáltalában nem is lehet szerinte a *jog* és a *gazdaság* között felvenni azért, mivel jog és gazdaság a valóságban nem képez két különálló tárgyat, amelyek egymásra okozatilag behathatnának, hanem csak ugyanannak a dolognak, a társadalmi életnek képezik a formáját és az anyagát, amelyeknek a szétválasztása egyáltalában nem történhetik meg a valóságban, hanem csakis abstractio által. A jog és a gazdaság mint különálló dolgok nem léteznek, tehát causalis viszonyban sem lehetnek egymással.²⁾

STAMMLER ezen okfejtése azonban semmiképpen sem bir meggyőző erővel. Mert hiszen a valóságban minden egységes, minden összefügg, és minden dolog csakis abstractio által emelhető ki a valóság többi részei közül, amelyekhez ezer szállal hozzá van kapcsolva. És a fenti indokolással azután STAMMLER arról sem beszélhetne, hogy a jog okozati hatást gyakorol az egyes emberre, mert hiszen maga is idézi és elfogadja NATORP azon mondását, hogy: »az egyed csupán tltio . . .«³⁾ Továbbá a társadalmi életről felállított meghatározását maga STAMMLER is úgy értelmezi, miszerint az a tétel, hogy a sociális életet a jogi szabályozás constituálja, nem jelent egyebet, mint azt, hogy a társadalmi életet (a gazdasá-

¹⁾ W. u. R. 112. 1.: »Es kann auch sehr wohl sein, dass die regelnde Ordnung mit dem geregelten Verhalten gleichzeitig auftritt; dass also nicht erst eine soziale Regel schon vorhanden ist, und nun ein Mensch unter diese . . . eintritt, sondern dass eine bestimmte soziale Verbindung zugleich mit der sie constituirenden äussern Regel geschaffen wird, und eides in einem und demselben Augenblicke zur Entstehung gelangt.«
»Die äussere Regelung giebt rücksichtlich des normierten Verhaltens nicht das *zeitliche*, sondern das logische Prius ab.« (U, o.) – Ezért nem egészen FÖLDES-nek az a megjegyzése, amely szerint STAMMLER-nek a társadalom fogalmáról adott definitiója azért nem volna helyes, mivel: »a szabályozás csak következmény. . .«, (tehát okozati, vagyis időbeli posterius). FÖLDES BÉLA: »A társadalomerkölcsi probléma.« 8. 1.

²⁾ W. u. R. 165. 1.

³⁾ W. u. R. 90. 1. – Ezt különben már COMTE is megmondotta: »L' homme Proprement dit n'est au fond qu'une abstraction, il n'y a réel, humanité.« (Philosophie positiv. VI., 590. 1.)

got) a külső szabályozás hozza létre.¹⁾ Ez esetben azonban lehetetlen a jognak a társadalmi életben játszott ezen megalakító, constitutív szerepét *nem causalis* értelemben fogni fel. És végül, ha STAMMLER-nak a sociális változásokra vonatkozó »monistikus felfogását«, a »társadalmi élet körforgásáról« szóló tanát közelebről megtekintjük, úgy látni fogjuk, hogy# ezen tan keretében STAMMLER maga is önkéntelenül azt hirdeti, hogy a jogi rend a gazdaságot létrehozó tényezők (okok) közt szerepel és viszont. Csakhogy STAMMLER szerint a jogi rend *közvetlenül az egyes emberre* hat meghatározólag. A jogi rend behatása, a »természeti tényezők« hatásával együtt, létrehozza szerinte az emberek bizonyos irányú cselekvését. Minthogy pedig ezen emberi cselekvésekből, amelyek tehát STAMMLER szerint mindig egy bizonyos jogi rend alapján, ennek a behatása alatt nyilvánulnak és így jogviszonyok alapításából állanak, jönnek létre ugyancsak szerinte a gazdasági jelenségek, vagyis maga a gazdasági élet, ebből kifolyólag STAMMLER ezen felfogása nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy a jogi rend egyike azon okoknak, amelyek az emberi cselekvések médiumán keresztül, – tehát *közvetve*, – az emberi cselekvések tömegjelenségeiből álló társadalmi gazdálkodást létrehozzák. De, hogy másrészt a gazdaság is visszahat a jogra, ez a megállapítás is – öntudatlanul bár – benne foglaltatik, a sociális élet körforgásáról szóló STAMMLER-féle tanban. STAMMLER szerint ugyanis a gazdasági tömegjelenségek között – bár ezek mindig a fennálló jogi rend alapján keletkeznek – ezen fennálló jogi rend megváltoztatására irányuló törekvések is lépnek fel. A fennálló jogi rend megváltoztatására irányuló ezen gazdasági tömegjelenségek azután – természetesen ismét az emberi cselekvések médiumán keresztül, amennyiben a szabályalkotás *közvetlenül* mindig emberi functio eredménye – új jogi rend létrejövetelét idézik elő. Vagyis egyszóval, amíg egyrészt a jogi rend egyike azon okoknak, melyek közvetve a társadalmi gazdálkodást kialakítják, addig másrészt közvetve a gazdasági tömegjelenségek okozzák a jogszabályoknak megváltozását és az új jogi rendnek az előállítását.

¹⁾ R. R. 233. 1.: »... durch diese (t. i. die äusseren Regeln) erst geschaffen werden . . .«

Nem felesleges fáradság-e tehát ezek után, máshol Keresni, mint STAMMLER saját felfogásában, azon nézetének a czáfolatát, hogy jog és gazdaság nem állanak egymással causalis összefüggésben.

A társadalom fogalmára vonatkozó fent ismertetett felfogása, amely különben is egyik sarkalatos pontját képezi STAMMLER társadalombölcseletének, természetesen nem fmaradhatott következmények nélkül STAMMLER értékelméletére, a világhírű »helyes jogról szóló tanra«. Ezen arányaiban a modern jogbölcselet mezejéről messze kimagasló fényes conceptiójú tannak az ismertetése azonban kívül fekszik jelen értekezés szerény keretein. E helyen csupán jelezni akarjuk azt az összefüggést, amelyben STAMMLER helyes jogról szóló tana a társadalmi élet mivoltáról vallott felfogásával áll.

A társadalmi élet mibenlétéről vallott nézetei lényegüket tekintve, amint láttuk, abban csúcsosodnak ki, hogy a sociális élet nem egyéb, mint a külső szabályozás megvalósulása, a külső szabályozás concretizálódása.

Ezen fogalommeghatározás következményét értékelméleti vizsgálódásaira vonatkozólag STAMMLER most már abban a tételben vonja le, hogy a *társadalmi élet* helyessége és a *jog* helyessége tökéletesen egyjelentésűek, mivel a társadalmi élet nem más, mint maga a jogi rend az ő concret megvalósulásában. A társadalmi élet helyessége a jognak a helyességétől függ és viszont a jogi szabályozás helyessége egyúttal a társadalmi élet helyességét jelenti. Nincsen is a társadalmi «létben semmi más olyan tárgy, amelynek a helyességéről vagy helytelenségéről beszélni lehetne. A társadalmi élet helyességének a mérésére szolgáló értékmérő, a »*sociális ideafo* nem is egyéb, mint kizárólag a *jog* helyességének a mértéke.¹⁾

Természetes, hogy a társadalmi életről adott STAMMLER-féle fogalommeghatározásnak el nem fogadásával annak a »helyes jogról szóló tanba« átnyúló következményei is halomra dőlnek. A társadalmi élet a külső szabályozástól teljesen független mozzanatokot is tartalmaz, amelyeknek a helyessége

¹⁾ W. u. R. 188 1.; u. o. 225. 1.; u. o. 309-314. 1.; R. R. 229. 1.; u. o. 614.1.; u. o. 620. 1.

egyáltalában nem következik a külső szabályozás helyességéből, hanem önálló megítélés alapján döntendő el.¹⁾

Ilyen messzeható következményekkel jár a társadalom fogalmának a hibás meghatározása. Ezen fogalommeghatározásnál, amint láttuk, STAMMLER egyáltalában nem volt szerencsés. De amennyire ki nem elégtő a kérdésnek STAMMLER által adott megoldása, éppen olyan érdekesek mindazonáltal fejtegetései és lehetetlen, hogy gondolkodóba ne ejtsen magának a kérdésnek a feltevése: mi tehát a társadalmi lét igazi fogalmi ismérve; mi az, ami a társadalmi jelenségeknek és a társadalomtudományi vizsgálódásnak specifikusan »socialis« jellegét megadja?

¹⁾ Különben maga STAMMLER is ellentétbe került önmagával, amidőn azt tanítja, hogy: »Amíg meg van annak a lehetősége, hogy a fennálló-szabályozás alapján másfajta socialis jelenségekre jussunk (!), addig egyáltalában nem helyeselhető az ezen szabályozás megváltoztatása«. (W. u. R. 615. 1.) Vagyis amint látjuk, lehetségesnek tartja STAMMLER azt, hogy egy meg nem változtatandó, azaz helyes külső szabályozás mellett, helytelen, tehát megváltoztatandó socialis jelenségek jöjjenek létre. De hogyan, állíthatja akkor mégis azt, hogy a socialis jelenségeket nem lehet a külső szabályozástól függetlenül, önálló értékelés tárgyává tenni? Mindez csak annak az illusztrálására, hogy milyen ellentmondásokba viszi magát STAMMLER-t is a társadalmi élet fogalmáról vallott felfogása.

A francia földbirtokviszonyokról

Írta: PETHEŐ KÁLMÁN.

Míg a civilizált államokban az ipari vállalatok mind erősebb koncentrációja a trustök és kartellek alakításához vezet, addig a földművelésben az ellenkező irány mutatkozik, a földbirtok lassú, de állandó feldarabolása mind szélesebben tapasztalható. Francia földön sem látjuk azt az irányzatot mely a földbirtok koncentrációjára mutatna, érte ez alatt a nagybirtokok területének a növekedését. Sőt a statisztikai enquete-ok eredményei épp az ellenkezőt bizonyítják; ezek szerint a nagybirtok az ország minden részében területre nézve megállapodott, vagy csökkenőben van. Itt említjük meg, hogy a francia hivatalos meghatározás a birtokkategóriák nagyságára nézve egészen eltér a miénktől, amennyiben kisbirtoknak tekinti a 10 hektárig terjedő földtulajdont, középbirtoknak a 10-40 hektárnyi birtokot, a 40 hektáron felüli birtok pedig szerinte már nagybirtok. Ez az osztályozás még a francia belterjes földművelés mellett sem igen állhatja meg a helyét, s újabban mind többen követelik a birtokkategóriák felső határának kiterjesztését. Nagyjában tehát a francia kisbirtok a mi törpebirtokunknak felel meg, a nagybirtok pedig a mi középbirtokunk alsó határának.

A művelés alatt álló összes területből 35% esik a nagybirtokra, 26% a kisbirtokra, a többi területen a középbirtok foglal helyet. Bár a középbirtok aránylag a legnagyobb területen dominál, mégis a francziák eddig nem helyeztek elég súlyt a birtokkategóriáknak erre a csoportjára, pedig nemcsak a legtöbb föld van a középbirtokosok kezén, hanem ők adnak kenyeret a legtöbb mezőgazdasági munkásnak is.

Ennek a mostoha elbánásnak FLOUR DE SALNT GENIS akadémiai pályadíjjal kitüntetett művében azzal adja magyarázatát, hogy a középbirtokos osztály legtöbbszörre mind tanult, intelligens polgáremlerekből kerül ki, kik nem annyira további vagyonszerzés céljából vesznek vagy bérelnék földet, mint inkább hiúságból, meg azért, hogy eddigi munkájuk gyümölcsét nyugodt visszavonultságban élvezhessék; éppen ezért nem sokat törődnek a termelési viszonyok fejlesztésével s az ezzel kapcsolatban álló sociális kérdések megoldásával. Ma még ők nem munkásai a gazdasági haladásnak, pedig e művelt s amellet jó módú elembe mennyi erő és képesség bever kiaknázatlanul. A kezükben levő összes birtokterületnek alig 20%-án gazdálkodnak saját maguk; $\frac{8}{10}$ -ét bérlők, felesek kezelik, kik idővel, bár kemény munka árán, önállóságra vergődnek, s gyakran megszerzik a tulajdonostól a rájuk bízott gazdaság egy részét, minthogy ez a beruházásoktól félve, rövid idő alatt igyekszik túladni birtokán, melynek kezeléséhez sem ért s melyet rendszeren csak hiúságból vett meg.

Ha a közép nagyságú gazdasági üzemeket a hivatalos megállapításon belül még két alcsoportra osztjuk és pedig 10-20 hektárnyi és 20-40 hektárnyi üzemekre, azt látjuk, hogy a 10-20 hektáron termelő gazdák száma minden megyében meghaladja a másik alcsoportba tartozó birtokosok számát. Ezek a középbirtokosok közt helyet foglaló, de a legkevesebb földdel bíró gazdák igen keményen dolgoznak, nagyon takarékosak; a viszony is sokkal szorosabb köztük és munkásaik közt, mint azt az ugyanezen osztályba sorolt nagyobb birtokosoknál tapasztaljuk. A középbirtokosoknak ez a része sokkal több hasonló vonást mutat a kisbirtokossal, sokkal közelebb áll hozzá nemcsak életmódjában, gondolkodásában, hanem egész gazdasági és sociális funkcióját tekintve is. Helytelen tehát a hivatalos osztályozás, midőn e lényegében teljesen kisbirtokos elemet, csupán a birtokolt földterület alapján, a középbirtokosok kategóriájába sorozza.

A statisztikai adatokból világosan kitűnik a francia kisbirtok emelkedése számra és területre nézve egyaránt. Míg ugyanis a legutóbbi kimutatások szerint a parasztbirtokosok száma 42 megyében emelkedett, a kisbirtok aránya az összes területhez 52 megyében növekedett; ezzel szemben a csökkenés alig számottevő.

Az elért szaporodás egyrészt a középbirtokok, másrészt és főleg az egészen kicsiny, csak egy-két árnyit tevő birtokok rovására történt. Ez a kis földszalag nem tudja eltartani a parasztot, ki rendesen az apai örökség feldarabolása útján szerezte s bármennyire ragaszkodik hozzá, rövid idő alatt kénytelen túladni rajta; ő maga vagy gazdasági munkás lesz, vagy a városba megy a proletariátust növelni. Az utóbbi eset majdnem szabály.

A kisbirtok aránya tehát állandóan emelkedik a legtöbb megyében, ahol pedig stagnál, ott is megtartja eddigi pozícióját a születések számának rendkívüli alacsonyossága folytán. A születéseknek felette alacsony száma egyrészt, másrészt pedig a vidéki népességnek a városokba való tömeges tódulása következtében áll elő a »*dépopulation des campagnes*« – a vidék elnéptelenedése, mi évről évre aggasztóbb mértéket öltött. Míg 1846-ban a városi lakosság az összes népességnek $\frac{1}{4}$ -ét tette, ma már felét teszi; ezzel szemben a vidék népessége rohamosan csökken, nemcsak a városi lakossághoz való arányszámát tekintve, hanem absolute is. A vidék 1846-ban még 26 millió 650 ezer lelket számlált, 1906-ban pedig csak 22 millió 700 ezret. A városba özönlő földművest, sokszor a gazdasági munkást is, a végrehajtó úzi el kicsiny birtokáról; ezt bizonyítják a jelzálogterhekről szóló kimutatások, melyek szerint a jelzálogkölcsonök $\frac{2}{3}$ -a 200 frankon alul marad, a végrehajtás alá kerülő ingatlanok $\frac{1}{6}$ -ának értéke pedig nem haladja meg az 1.000 frankot. A törpebirtokos pusztulását siettette az a körülmény is, hogy kölcsönt egészen a legújabb időkig 7%-nál alacsonyabb kamatláb mellett nem kaphatott. A hitelre szoruló súlyos helyzetén akar könnyíteni az 1898. évi RIBOT-féle törvény, mely lehetővé teszi a földhitelintézetek útján a 3.5% melletti, hosszú lejáratú kölcsönök folyósítását; ily kedvező feltételek mellett a kölcsönzött tőke visszafizetése sokkal inkább remélhető; másrészt kérdés marad, vajjon nem rejtenek-e újabb veszedelmet magukban ez előnyök azzal, hogy a jövőben az ingatlan megterhelése ily módon tetemesen megkönnyítetik. A földművelésügyi tárca költségvetési előadója szerint a francia jelzálogteher, mely a földbirtokon fekszik, ma körülbelül 8 milliárd. Franciaországban földbirtok jelzálogi helyzete, amennyire azt a hiányos ada-

tok mutatják, nem mondható kedvezőnek. A földműveléssel foglalkozó népességből száz egyén közül alig van négy, ki a maga ura, ki ne másnak a számlájára dolgoznék s a birtokok óriási hányadát súlyos adósságok nyomják. Évente mintegy 400 ezer új jelzálogadósság keletkezik. Mily hányadot képvisel ebből tisztán a föld megszerzésére felvett kölcsön, arról nincsen biztos tudomásunk. FLOUR DE SAINT GENIS hozzávetőleges számításai szerint a jelzálogadósság tökenövekedése 95-100 millió frank volna, ily viszonyok mellett érdekes, hogy a francia törvényhozó mégis a hosszúlejáratú kölcsönök biztosításával akarja rekonstruálni a parasztbirtokot.

Másik dolog, mit nem szabad szem elől téveszteni, a francia örökösödési rendszer, mely közvetve szintén hozzájárult a vidék elnéptelenedéséhez. A törvény előírja a gyermekek egyenlő részesedését az örökségben az apa halála után, ami azután sokszor a földbirtok hihetetlen elaprózódására vezet.

Az új irány erősen követeli a *Code civil* idevonatkozó részének az átdolgozását, oly értelemben, hogy a jövőben az apa szabad végrendelkezési joga fennálljon. Hogy mennyire helyes ez az újabb felfogás, láthatjuk abból, ha meggondoljuk, hogy a helytelen örökösödési rendszernek mily nagy kihatása van a születések számára. A francia szereti a földet, de szereti a gyermeket is; a választás nehéz; már pedig, hogy a birtok egy kézben maradjon, ahhoz éppen elég, ha csak egy gyermeke van. LUCIEN MARCH, a híres statisztikus vizsgálódásai mutatják, hogy ott, ahol a birtok a legkisebb, ott a születések száma is a legalacsonyabb.

Nem lehet feladatunk ily szűk keretben részletesen fejtegetni a nagy és kisbirtok előnyeit Franciaországban, szembeállítva egymással a két birtokkategóriát, csupán megemlítjük a legutóbbi enquête-nek ebben az irányban tett tapasztalatait. A hivatalos adatok bebizonyították, hogy a francia kisbirtok az utolsó húsz év alatt nagy haladást tett, mind a technikai eszközök, mind pedig a helyesebb művelési rendszerek alkalmazásában. Tizenöt megyében a termelési eszközök egyenlők a nagy tőkével rendelkező földbirtokéival, sőt huszonhét département-ban még magasabb színvonalon is állanak. A többi megyében a modern technikai eszközök hiányát

szinte teljesen pótolja a föld hozadékképességének emelésére fordított kitűnő munkaerő. A különösen a rendelkezésre álló tőke a termelés kiterjesztése stb. folytán a nagybirtokban rejlő fokozottabb gazdasági erő előnyeit éppen az a körülmény csökkenti leginkább, hogy a szükséges munkáskéz csat ritkán áll rendelkezésre; az ügyesebb, értelmesebb napszámost a városba csalogatja a magasabb munkabér. E ténnyel magyarázható az a feltűnő jelenség, hogy kilencz megyében a kisbirtok egy hektárra eső hozadéka egyenlő a nagybirtokéval, negyvenhétben pedig annál magasabb. Különösen a kerti gazdaság és a szőlőművelés az a két fontos termelési ág, hol a kisbirtok magasán felette áll a nagybirtoknak. Míg ugyanis a nagybirtok túlnyomó része majdnem 40%-a szántóföld, addig a kertészet és szőlőművelésben 36%-kal a kisbirtoké az elsőség. E két termelési ágban elért eredmény vezetett legújában a Földközi tenger partvidékein, a Rhône és a Garonne völgyében nagyobb szerű birtokparcellázásokra, éppúgy, mint a nagyobb városok határaiban is. Minden más termelési ág, az erdőgazdaságot kivéve, egyaránt helyet foglal a kis- és a nagybirtok üzemében. Még a szarvasmarha tenyésztése sem mutat kevésbé jó eredményt a Hautes Pyrénées kisgazdaságaiban, mint akár a Charolais nagy mezőgazdasági telepein és majorjaiban. Szinte biztosan állítható, hogy a kis mezőgazdasági üzemeknek nem kell tartaniok a nagyok versenyétől; sőt a különféle gazdasági szövetkezetek, melyek a vétel és eladás, a hitel és biztosítás előnyeit a kisgazdákra mind szélesebb körben kiterjesztik, a jövőben még inkább megerősítik majd e társadalompolitikai szempontból oly fontos osztálynak már a jelenben is kielégítő helyzetét.

Franciaországban tehát a nagybirtok nem áll a kisbirtok felett a termelés hozadékát tekintve; ez a nagybirtok kezeléséhez szükséges munkaerő elégtelenségében leli magyarázatát. A termelés egyik főtényezője az emberi munka, mely ha elégtelen, a tőke is lassan elhagyja a productív termelést s más előnyösebb elhelyezést keres, sokszor külföldre vándorol. A munkáshiány következtében a francia nagybirtok mindinkább elveszti vezető szerepét és igazi hivatásának nem tud megfelelni; többé nem belőle indulnak ki a technikai újítások, nem kísérleti állomás többé, szóval nem szolgálhat berende-

zéseitevel mintául a kisbirtoknak. Pedig ebben volt eddig a francia nagybirtok létjogosultsága; fenmaradhatásának alapjait újabban erősen veszedelemmel fenyegeti a mind érezhetőbbé váló munkáshiány, a vidék elnéptelenedése. Sajnálatos Franciaországban a nagybirtoknak az újabb időben mutatkozó hanyatlása, mert a rendelkezésre álló tőke folytán igen fontos gazdasági szerepre volna még ma is hivatva. PLINIUS-nak ez a mondása: »*Latifundia perdidere Italiam*« nem alkalmazható Franciaországra, hiszen ott, mint már említettük, a nagybirtok terjedelemben általában a mi középbirtokunk alsó határának felel meg.

A nagybirtok igenis megbénította s még ma is károsan hat a mezőgazdaság fejlődésére Írlandban, Spanyolországban, Itáliában és Oroszországban, mert itt mindenütt ez a birtokkategória aránytalanul nagy, ennél fogva a belterjesebb művelésre nem alkalmas, a tulajdonos nem törődik a személyes vezetéssel absentista, a meghatalmazottaktól s közvetítőtől kiszarolt paraszt pedig oly alacsony ellenszolgáltatást kap munkájáért, hogy abból megtakarítani és idővel földet szerezni neki lehetetlen.

Franciaországban a kisbirtok a nagybirtokkal szemben egyre tért nyer, pedig a földbirtokkal járó terhek a kisbirtokra aránytalanul súlyosabban nehezednek. Különösen a forgalmi adók és az átruházással járó a legtöbb esetben haszontalan formások a földbirtokosnak nagy ellenségei. EMILE FAGUET, midőn a francia örökösödési jogot tárgyalja kapcsolatban a birtokátruházást kíméletlenül sújtó forgalmi adókkal, ironikusan megjegyzi: »il sera bientôt ruineux d'héritier«, az örökség ma már valósággal tönkreteszi az embert. És ez iróniában sok az igazság, mert pl. a házastársak az új örökösödési törvény szerint az örökölt vagyon után 7.5%-ot fizetnek, az oldalági örökösöktől pedig 18.5%-ot követel a kincstár, ami a birtoknak nem kevesebb, mint hét évi hozadékát vonja el a gazdától. E helytelen örökösödési jogrend mellett természetes következmény az, hogy az adóalany igyekszik kibújni a megadóztatás alól, a pénzügyi hatóságok kijátszására törekszik. Ime egy másik ok, mely a tőkét a mezőgazdasági termelés elhagyására készteti; a felhalmozott tőke ahelyett, hogy a modern technikai eszközök, berendezések megszerzésére fordíthatnák, értékpapírokban keres menedéket, mert az

ingó vagyon könnyen kisiklik az adóközegek kezei alól. Már 1895-ben észreveszi néhány francia nemzetgazda a veszedelmet; szerintük a jövőben mind több és több tőke fogja otthagyni a productiv termelést, hogy a nyomasztó adóteher alól meneküljön, mely sok esetben a vagyon tekintélyes hányadának confiscatiójával jár.

A nemzeti lét organismusának helyes működéséhez a francziák a kisbirtok újratereztését a legfőbb feltételnek tekintik. Az utolsó három évtized alatt igen különböző fontosságú és értékű reformok láttak egymásután napvilágot, mindmegannyi a parasztbirtok továbbfejlesztése érdekében. Eleinte szerény keretek közt indult meg az újítások sora: elsőben csupán az adóreform, majd a végrehajtási eljárás újjászervezése került szóba, később az egész jelzálogrendszer átalakítása, végül az örökösödési törvény megváltoztatása oly értelemben, hogy az örökösödési jog szabad végrendelkezési joga elismertessék. Mindezek a reformok a parasztbirtokot azon hármassal terhelte, melyek súlyát a parasztság alatt egészen a legújabb időkig roszakodott. Ez a hármassal terhelte a záloglevelek értékének bizonytalansága, a földbirtokos nagymérvű eladósodása és a birtok túlságosan elaprózódása volt. Az általában helyes irányú törekvések megvalósítását azonban hosszú ideig gátolták a napi politika pártküzdelmei, midőn sokszor a legjelesebb törvényhozó is áldozatul esett a folytonos és semmi sociális érdeket nem tekintő választási harcoknak.

Mégis a harmadik republica számos jelét adta annak, hogy mindig szem előtt tartotta a mezőgazdasági osztályok érdekeit, különösen pedig a parasztbirtok volt mindenkor gondoskodása tárgya. Ezért nem túlzás, ha RUAU, a kiváló politikus azt mondja: *»la troisième république avait sauvé la petite propriété paysanne.«*

E szavak széleskörű agrárius program megvalósítását jelentik: mögöttük rejtőzik a mezőgazdasági szakoktatás szervezése, a mezőgazdasági termékeket védő vámok kiterjesztésével és emelésével kapcsolatosan egész sereg defensiv intézmény életbeléptetése; a kiválóan fontos üzemeknek jutalmak nyújtásával való serkentése, az állategészségügy reformja, Végül a szabad társulás hathatós elősegítése és támogatása.

Mégis 1908 ig a törvényhozó intézkedései általában

mind védő természetűek, s a kisbirtok megszerzésének a megkönnyítésére közvetlenül semmi sem történt. Még a *Crédit Foncier*, ez az elsőrangú nagy hitelintézet sem tett semmit a kisbirtokosok érdekében, mert elsősorban az a feladata, hogy hosszúlejáratú kölcsönöket nyújtson azoknak a gazdáknak, kiknek nagyobb tőkére van szükségük, hogy a különféle földjavítások, öntözés, alagsövezés, gazdasági gépek beszerzésének a költségeit fedezni tudják. De ezek is mily szigorú feltételek mellett kapják kézhez a szükséges tőkét; a kölcsön összege nem haladhatja meg az ingatlan értékének a felét, a szőlő- és erdőbirtoknál pedig annak egyharmadát. E feltételeket csak a nagyobb birtokos fogadhatja el, kinél a birtok értéke akkora, hogy a bizonyos hányadnak megfelelő kölcsönvett tőke elégséges a szükséges beruházások megtételére. E mellett a *Crédit Foncier* egyáltalán nem is folyósít kisebb kölcsönöket, mert az 5.000 franknál alacsonyabb ügyletek a rendkívül súlyos kezelési költségek s más kiadások folytán egyenlően terhesek, mint a kölcsönvevőre, mint az intézetre magára; az adós fizetéseképtelensége esetén pedig a bírói végrehajtásból származó illetékek az eladási árat teljesen felemésztik. Végül a *Crédit Foncier* elsősorban a városi ingatlanokra nyújt hitelt; amennyiben a földbirtok hitelügyletei körébe esik az ezekből származó haszon, azt mondhatni, kizárólag a nagy- és középbirtok közt oszlik meg.

1898-ban a RIBOT-féle törvény indokolása arról a földműves osztályról, melyet kívánatos volna a megélhetést biztosító földtulajdonhoz juttatni, a következőket mondja: 585.623 bérlőnek nincsen saját földbirtoka; 123.297 felesbe dolgozó földművesnek magának is van némi kis földje, de 220.871-nek nincs semmije; 588.950 mezőgazdasági munkásnak van egy kis darabka földje, de 621.131-nek semmije sincs; végül az egyéb őstermelési foglalkozások körébe tartozó népességből 1,832.174 egyénnek éppenséggel semmije sincs. E földnélküli tömeg helyzetén akart segíteni a RIBOT-féle törvény, azzal, hogy számára az ingatlan birtok megszerzését törekedett megkönnyíteni; az általa nyújtott kedvezmények közt említésre méltó első sorban az az intézkedés, mely a kisbirtokosnak rendkívül alacsony (3.5%-os) hosszúlejáratú, rendszeren 25 év alatt törlesztendő kölcsönt biztosít. Különösen azt a körülményt kell kiemelnünk, hogy a törvényhozó a

tőke visszafizetésére hosszú időt enged: ez az ingatlan megszerzésénél még fontosabb, mint az alacsony kamatláb.

Az államra nagy terhet ró az alacsony kamat biztosítása; hiszen ő maga 3.5%-ot fizet a magánosoknak. De a kisbirtok érdekében hajlandó arra, hogy az így nyert tőkét 2% mellett külön erre a célra vidékenkint alakult hitel-szövetkezeteknek engedi át s rájuk bízva a fáradságos és különösen a helyi viszonyok alapos ismeretét feltételező közvetítést, mely decentralisáció nélkül alig volna képzelhető. Ez intézetek (a törvény *Sociétés tampons*-nak nevezi őket) az államtól nyert tőkét 3.5% mellett osztják szét a hitelre szoruló kisbirtokosok és földművesek közt. Azonban elvben bár helyesek a törvényhozó intenciói, hogy a gyakorlatban keresztülvihetők legyenek, ahhoz a törvény rendelkezéseinek bizonyos mértékben való kiterjesztése már most kívánatosnak látszik. A közvetítő intézetek ugyanis csak legfeljebb egy hektár kiterjedésű föld megszerzését tehetik lehetővé, illetőleg 1.200 franknál nem adhatnak magasabb kölcsönt. E tekintetben a francia törvényhozónál sokkal bőkezűbb a dán, ki a maximumot négy hektárban, illetőleg a vételárra fordítható legmagasabb kölcsönösszeget 5.600 frankban állapítja meg: továbbá az angol, aki szerint az állami támogatással létesítendő parasztbirtok maximalis terjedelme 50 acres (circa 24 hektár), illetőleg a kincstár oly finánciális előnyöket biztosít, melyekkel mintegy 1.250 korona évi hozadék is elérhető, tehát jóval több, mint amennyire a francia törvény az egész kölcsönösszeg maximumát teszi. Pedig a termékenyebb vidékeken, mint az ország északi részén a *Pas de Calais* egész kerületében alig szerezheti meg a paraszt az egy hektár földet 1.500 frankon alul. Igen sok département-ban az egy hektárnyi silány föld hozadéka nem elég egy egész család fentartására; ily kis területen csupán az intenzív kerti gazdaság biztosíthatja a megélhetést; azonban ez a termelési ág jóformán kizárólag csak a városok közelében üzhető. Kényeknek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy kétes a RIBOT-féle reform értéke, ha attól kell tartani, hogy a földműves, ki néhány évi keserves munka után belátja, hogy a csekély földterületen nem bír megélni, kénytelen a nagy áldozatok árán szerzett birtoktól ismét megválni. Ebben az esetben a földműves helyzetének javítását célzó újítás, nemhogy

segített volna, hanem a parasztot egyenesen a legszerencsétlenebb vállalkozásba vitte bele. Ha a francia törvényhozó az angol és dán példa után indul, nem jutott volna ide. Megemlítjük, hogy REY a senatus egyik ülésén már 1909-ben a törvény által előírt maximumnak 2 hektárra, illetőleg 6.000 frankra való emelését sürgeti.

Az új törvény előnyeit élvezni akaró földművesnek, mezőgazdasági munkásnak stb. köteleznie kell magát arra, hogy a megszerzett földet saját maga vagy családtagjai fogják művelni; azt bérbe nem adhatja, el sem idegenítheti, csupán vis major esetén; a kölcsönvevőnek érdemesnek kell lennie az állami támogatásra; ezt némi félretett, megtakarított összeggel kell igazolnia, melylyel hozzájárul a vételárhoz és amely nem lehet kisebb az általa öhajtott kölcsön egyötödénél. Nem kap tehát pusztán alamizsnát, hanem igenis módjában áll, hogy kitartó munkájával, szorgalmával a birtokosok sorába emelkedjék. Az egyesnek ezt a kitartását, ezt a munkáját mintegy előre honorálja a köz. Mily felemelő erkölcsi magaslaton áll a RIBOT reformja. Annál inkább sajnálatos azonban, hogy a pénzügyi szempontból származó szűkmarkúság nagy akadályokat gördít gyakorlati keresztülvitele elé. Tudomásunk szerint eddig mindössze három helyen kísérleteztek a közvetítő hitelintézetekkel, de úgy Játszik nem nagy eredménnyel. Az alig másfél százalék, mi a közvetítésből nekik jut, oly kevés, hogy a felállításukhoz szükséges alaptőkét igazán csak philantrópok adhatják össze.

Befejezésül még néhány szót kell szólanunk a francia *homestead*-ről. Alig másfél éves a francziáknál a házhelymentesítő intézmény s így eredményekről még nem számolhatunk be. A közvélemény nagy lelkesedéssel fogadta s kiváló szakférfiak, mint BAUCHERY, VÉRAX, BERTINIS igen sokat várnak ez újítástól, melynek célja főleg a vidéki népesség elvándorlását megakadályozni azzal, hogy a létminimumot alkotó birtok nem kerülhet végrehajtás alá.

A francia törvényhozó előtt is mintául az amerikai intézmény állott; mégis a két rendszer között több lényeges különbség van. A legfőbb mindenesetre, hogy az amerikai törvény megengedi a jelzálogi megterhelést, sőt a feleség beleegyezésével a mentesített tulajdon átruházását is, míg a francia törvény a birtokot sokkal nagyobb védelemben ré-

szesíti, mert eltiltja a *bien de famille* bármilyen megterhelését, sőt minthogy a legfeljebb 8.000 frank értékű ház és kis darab föld a *Code civil*-ben előírt örökségi felosztást nem bírja el, a törvényhozó kimondja, hogy a bíróság a felosztást elhalaszthatja addig, míg a kiskorú örökösök mind teljes jogúakká válnak. Az amerikai homestead intézménye csak segítségére akar lenni a gazdának, hogy az Egyesült-Államokban oly gyakran és váratlanul fellépő gazdasági válságokon átsegítse, de a saját hibájából eredő, gazdasági bukás ellen nem nyújt neki védelmet. Azzal, hogy a francia intézmény a gazdát szinte saját maga ellen védelmezi, sokkal messzebb fekvő czélt szolgál, mint az amerikai. Franciaországban a törvényhozás a *bien de famille* megteremtésével a kisbirtok megkötésére, fentartására, konzerválására törekszik, hogy erős parasztbirtokos osztály keletkezhessek s így közvetett utón egyszersmind a vidék elnéptelenedésének is gátat lehessen vetni.

A parasztbirtokos osztály további megerősödésében látják a francziák a nemzeti erő legfőbb forrását, azért agrárpolitikájuk egyik vezérelve a parasztbirtok jövőjének biztosítása minden lehető eszközzel és módon. Az eddig elért eredmény nem kicsinylendő; a kisbirtok francia földön ma már erősen megvetette lábát és remélhető, hogy ha a *bien de famille* előnyei a nép között általánosan ismertté válnak, meg fog csappani a városokba való tömeges tódulás. Sőt a helyes birtokpolitikai intézmények, melyeket a francia törvényhozás különösen az utolsó években megteremtett, talán enyhíthetik egy időre a nemzeti veszedelmet is, mely Franciaországot pusztulással fenyegeti. Enyhíthetik, de meg nem szüntethetik. A népesség szaporodásának csökkenéséért, a születések számának korlátozásáért csupán a helytelen birtokeloszlást felelőssé tenni teljesen téves felfogás, mert egy általános társadalmi jelenségben gyökeredző kérdést, mely első sorban erkölcsi morális természetű, csupán gazdasági alapon megoldani nem lehet. Itt az emberi lélekre, az ember belső erkölcsi világára kell hatni tudni; ha ez nem sikerül – a nemzet jövője reménytelen.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK

Egyetemes társadalomtörténet.

Ausztrália politikai, gazdasági és kulturális helyzete.

(*Róbert Schachner*, a. o. Professor an der Universität Jena. Australien in Politik, Wirtschaft und Kultur. Jena. Verlag von *G. Fischer*. – 464 lap.)

Nemcsak külső alakjában, hanem tartalmilag is imponáló munka a SCHACHNER jeni professore. 1905-ben ment el ez az igazán alapos német tanár Ausztráliába, hogy közvetlen szemléletből ismerje meg a legújabb világrésznek összes viszonyait és majdnem két évet töltött ott. Hazatérve azután, rendezte ott összegyűjtött rendkívül gazdag anyagát és aprólékos gondossággal feldolgozott munkáját közre bocsátotta. Bejárta egész Ausztráliát, volt árnak tropikus északi részén éppúgy, mint mérsékelt égövű déli vidékein; megfordult nagy városaiban, cukorültetvényein és a nagy állattenyésztő helyeken; információkat szerzett mindenféle foglalkozású embertől a parlamentekben, a népgyűléseken, a templomokban és a különböző multságok alkalmával; végül három hónapon át közönséges munkás is volt, dolgozott a szénbányákban, az aranymezőkön és a gyárakban, hogy e helyeken is közvetlen tapasztalatokat szerezzen. Valóban elismerésre méltó munkát végzett tehát SCHACHNER és az ilyen, szinte önfeláldozóan ismeretszomjas tudóstól lelkiismeretes, részletekre is kiterjedő munkát várhatunk. Amikor tehát a sok, inkább néprajzi vagy földrajzi munka mellett, mely Ausztráliát tárgyalja, egy ilyen természetűt veszünk a kezünkbe, amely egy alaposan dogozó európai embernek közvetlen tapasztalatait tárja elénk, melyeket az a politikában, a gazdaság terén és a kulturális életben szerzett, akkor szinte úttörő jelentőségűnek kell az ő munkáját tekintenünk, melylyel foglalkozni kétségkívül érdemes.

Ausztrália ma még Nagybritannia gyarmata, ámde az anyaország befolyása ott aránylag csekély. Igaz, hogy az anyaország jogai soha sem voltak pontosan körülírva és így

mint a gyarmat lélekszámban és vagyonban, tehát függetlenségben gyarapodott, *lazábbá* lett a kapcsolat is, de az angol királynak ma is elismert jogosítványai, melyek Ausztrália gyarmati jellegét mutatják, kétségen felül állnak s ezek a következők: ő nevezi ki Ausztrália kormányzóját és annak az útján, illetve az által gyakorolja a király törvényszentesítési ministerkinevezési és parlamentfelosztási hatalmát. Ezeknél a szembetűnő közjogoknál azonban sokkal nagyobb az anyaországnak, illetőleg az azt képviselő királynak az erkölcsi tekintélye, melylyel minden oly esetben, midőn Ausztrália nagy jelentőségű politikai vagy gazdasági események küszöbén áll befolyást tud gyakorolni a kérdéseknek az ő felfogása értelmében való megoldására. Az ausztráliaiak, bár rendkívül demokratikus felfogású, tehát szabadságszerető nép, túrik a britt uralmat, mert jól tudják, hogy ma még gyengék volnának az önállóságra, különösen a közeli Ázsia új hatalmasaival szemben.

Ausztrália hét gyarmatból áll, melyek a következők: Újdéliwales, Viktoria, Délausztrália, Nyugatausztrália, Queensland, Tasmania és Újzéländ. Ezek közül a hat első 1901. január 1. óta, népszavazás útján (423 ezer igenlő szavazattal 161 ezer nemlegessel szemben) szövetséges állammá egyesült (Commonwealth), míg Újzéländöt VII. Edvárd angol király 1907. szeptember 9-én önállósította Dominion of New Zealand címmel. A szövetséges állam kiterjedése 7,699.652 négyzetkilométer, míg Újzéländé 271.166 négyzetkilométer, tehát hatalmas terület, melynek azonban a népsűrűsége még nagyon alacsonyan áll, amennyiben a szövetséges államban 4,119.481, Újzéländban 948.649; összesen tehát 5,068.130 lakosa van csak egész Ausztráliának. Legtöbb a lakos Újdéliwalesben, kereken másfélmillió, a legsűrűbb pedig a lakosság Viktoriában, hol egy négyzetmértföldre 14 ember esik, míg Nyugatausztráliában csak 0.27 az arányszám. Vallási tekintetben legtöbb az anglikárius (1 millió 800 ezer), aztán a római katolikus (majdnem 1 millió), a presbiteriánus (600 ezer), a methodista (600 ezer), a baptista (100 ezer), a lutheránus (80 ezer, nagyobbára III. Frigyes porosz király uralkodása alatt a XVIII. század végén, valamint 1848-ban bevándorolt németek); mintegy 40 ezer lelket számlál – különösen a nép alsóbb rétegeiből 77 az üdv hadserege; végül izraelitát kereken 17 ezret mutat ki a statisztika. Emellett, teljesen szabad lévén a vallásgyakorlat, akárcsak az Északamerikai Unióban, majd minden héten alakul egy-egy új sekta.

Ausztrália partjain 1788. február 7-én kötött ki Philipp angol kapitány 11 hajóból álló flottájával és azt Nagybritannia tulajdonául proklamálta. Nyomban utána egy, felfedező útra indult s La Perouse parancsnoksága alatt álló kis francia

flotta is megjelent ugyanabban a kikötőben, hol az angol hajók vetettek horgonyt, de ez utóbbiak már megelőzték őket s így a britteké lett az új föld. Épp ily szerencséje volt az angolnak Újzéland szigetével is, ahol 1840. május 21-én húzták fel az angol lobogót, akkor, midőn néhány nap múlva ugyancsak egy francia fregatt érkezett oda a francia suverainitás kimondása végett, de ismét megkésett vele. Eleinte fegyenczgyarmatnak használták Ausztráliát az angolok és kegyetlen angol kormányzókat s tiszteket küldtek oda, hogy rendet teremtsenek. Nem csoda, ha így az angol impérium kiküldöttjei Ausztráliában való időzésüket arra használták fel, hogy gyorsan meggazdagodjanak s az odavaló népet nyúzzák. Emiatt pusztultak a benszülöttek (a számuk ma már alig tesz ki 200 ezret) és bevándorlók legfeljebb a kínaiak, japánok és afgánok közül akadtak. A mai lakosságnak körülbelül 70%-a ott született, angolul beszélő ausztráliai, 18% Angliából bevándorolt, 4% benszülött vad törzsbeli, a többi kínai, német stb. Hogy a XIX. század elején milyen söpredéknépből állt még Ausztrália, arra nézve jellemző, hogy mikor 1806-ban Captain Bligh erélyesen lépett fel a szegény népet kizsákmányolók ellen, a kapitányt elfogták, elzárták és csak azon feltétel alatt bocsátották szabadon, hogy hazamegy Angliába. Helyébe azután egy erőszakos közkatonát, Macquariet választották meg kormányzónak (*governor*), aki csupa olyan volt fegyenczcel vette magát körül, kik büntetésből kerültek Ausztráliába. Ezeket nevezte ki orvosokká, ügyészekké és fogházigazgatókká is, sőt még udvari költője is akadt ezek sorában. Temérdek kegyetlenséget vitt végbe, egyik halálos ítéletet a másik után hajtatta végre. Emellett azonban – csodálatos – volt érzéke a köz követelményei iránt is és több, mint kétszáz középületet emeltetett.

Persze ezek a szomorú idők már régen elmúltak, Ausztrália ma már consolidait életet él, de ennek daczára társadalma még nem alakult ki és nagyon meglátszik rajta (még jobban, mint az amerikai), hogy hiányzik belőle az egységes fejlődés, a közös múlt. Ausztrália tisztára demokratikus föld, hol a munkáselem erős hatalmat repraesentál, összes fény- és árnyoldalaival. A közéleti hangulat nyers és sokszor durva. Kormányon levő vagy arra törekvő vezérférfiakat a sajtó a legképtelenebb módon rágalmaz, sőt nem egyszer a parlamentet, illetve annak tagjait is lopással vádolják. De ezzel senki sem törődik, az úgynevezett gavalléros szempontok iránt nincs igen érzék, annál kevésbbé, mivel mindennapos, hogy az újságok (anyagi érdekeik szerint) irányt változtatnak s azt, akit ma még tolvajnak neveztek, holnap, mint kiváló gentlemant dicsőítik.

Ami a szövetséges állam közjogi szerkezetét illeti, tekin-

tettel a tagállamok fejlődési folyamatára, az egyes államokban lassan nyertek csak törvényes alakzatot azok a testületek amelyek ma legislatorius működést fejtenek ki. A legelső a parlament megteremtése terén Újdeliwales volt, ahol jnár 1842-ben megállapították, hogy a törvényhozásnak 36 tagja van, kik közül 6 királyi kinevezés, 6 az általa viselt hivatal, a többi pedig bizonyos vagyoni, census alapján foglalt ott helyet. Újdeliwales után a többi állam egymás után léptette életbe alkotmányát, azonban Nyugatausztrália, mely igen sokáig volt fegyencz gyarmat, csak 1890-ben kapott alkotmányt. A tagállamok a kétkamarás rendszert fogadták el és a felsőházi tagságot azokban részint a kormányzó által történt kinevezés, részint censusos alapon végbement választás útján lehet megszerezni. A szövetség parlamentje szintén kétkamarás és mindkét kamara tagjait közvetlen és valóban általános választójog alapján creálják, amennyiben választójoga van minden 21 éves állampolgárnak, férfinak és nőnek egyaránt. A szövetségi felsőházba minden állam egyforma számú, vagyis 6-6 tagot választ, míg az alsóház 75 tagból áll. A nőknek különben az egyes tagállamokban is van választójoguk. A munkások pártja tekintélyes befolyással bír, s 1884. óta, különösen a melbourne-i congressusukon hozotu határozatuk értelmében, élénk agitatói fejtenek ki politikai programjuk megvalósítása érdekében. Ennek alapján követelték pl. az általános választójogot (ami azóta valósággá is lett), azonban a választójog gyakorlásából kifejezetten kizárandóknak nyilvánították a nem fehérbőrűeket. Ez érdekes azért, mert elárulja, hogy a sociáldemokratia a választójogot tisztán hatalmi eszköznek tekinti és azokat kívánja abban részesíteni, akikről biztos, hogy az ő hitvallását követik. Különben az ausztráliai munkáspárt legújabb, 1908-iki programja is hangsúlyozza a fehér Ausztrália gazdasági védelmének a szükségességét. Kívánja azonkívül a védővamos rendszer kiépítését, az önálló flottát, a polgárőrség megteremtését, a férfiak és nők teljes egyenjogúsítását, az öregségi és rokkantbiztosítást, valamint a népnek törvénykezdeményező s referendum jogát.

Jeleztük már, hogy Ausztráliában a politikai harcok milyen kíméletlenek, sőt nem egyszer a szereplő férfiak jellemébe vágó rágalmat is világgá szórnak. Ez azután, ha nem is menthetővé, de érthetővé teszi azt, hogy mindenki addig, amíg hatalmon van, igyekszik magának bukása esetére biztos menedéket keresni, amely anyagi existenciáját gondtalanná tegye, mert hiszen ha egyszer a rágalom kikezdi, nehezebbé válik ennek az existenciának a megszerzése. Ilyen biztos létet ad pl. a volt miniszternek az, ha az illető állam londoni megbízottjává lesz (Agent General), mely évi 2500 font fizetéssel jár; vagy ha ez nem sikerül, legalább otthon

felsőházi elnök akar lenni, mert ez a kormányzó kinevezésétől függ és 1000 font fizetést biztosít. Vagy végül, ha erre sincsen kilátása a bukás szélén álló miniszternek, akkor legalább felsőbb bírói kinevezést eszközöl ki magának, mivel ezt is jól fizetik. Kétséges ugyan, hogy helyes-e a bírói legfőbb állásokat politikai jutalmazásra fentartani, de ez a tény élénken igazolja, hogy a demokratikus államszerkezetnek is vannak igen jelentékeny hibái, hogy ne mondjuk, visszaélései.

A községi élet és administratio terén is a miénktől elűtő viszonyokkal találkozunk Ausztráliában. A némileg jobban situált munkás éppúgy, mint a lakosság más eleme is igyekszik a városokba tömörülni, ahol munkája után szórakozásra is talál s nem kénytelen szabad idejét teljes elhagyottságban tölteni. Ez okolja meg, hogy ennek az összesen alig több, mint 5 millió lakóval bíró világrésznek a hat legnagyobb városa (Sidney, Melbourne, Brisbane, Adelaide, Perth és Hobart) az összes lakoságnak nem kevesebb, mint 55½%-át foglalja magában s van köztük olyan nagy város, mint Sydney, másfél millió és Melbourne, 1 millió 230 ezer lakossal.

Amint az államok alkotmányos élete új keletű, éppúgy alig 60-70 esztendő múltára tekinthet csak vissza az ausztráliai községi élet is; hisz a legrégebb városnak, az 1788-ban alapított Sydneynek is csak 1842-től kezdve van községi autonómiája. A városok általában az angol községi törvény értelmében szervezkedtek, de bizonyos eltéréssel, így pl. a rendőrség, mely Angliában a községi önkormányzat szerve, itt állami. Háromféle községük van: a fővárosok (city), a municipiumok (municipality) és a falvak (shire). A városok autonómiájának a körébe vág általában az út-, építés-, tűz-, egészségügyi és erkölcsrendészet, illetve administratio irányítása, a vízvezeték, a csatornázás, a kikötők, hidak, parkok, világítás ügye stb. Általában szűkebbkörű a községi önkormányzat, mint az óvilág culturállamaiban, amit szintén érthetővé tesz Ausztrália fejlődésének aránylag rövid múltja. A községi választójogot a nagykorúsághoz s a legalább félév óta egy helyben tartózkodáshoz, nemkülönben bizonyos vagyoni censushoz kötik. A községi választójog ismeri a pluralitást is, még pedig vagyoni alapon, amennyiben a gazdag embernek többszörös (Tasmaniában például esetleg hatszoros) szavazata is van. Ez is jellemző a demokratikus világnézetű Ausztráliára. A választási visszaéléseknek érdekes akadályát képezi, hogy akiről bebizonyosodott, hogy megválasztásának a költségeire több, mint 50 fontot költött, az nem lehet a városi képviselőtestület tagja. A város élén a választott polgármester áll, aki azonban aránylag rövid időre (3-4 évre) kapja csak hivatalát, az állandóságot tehát a polgármesteri

hivatal vezetésében a városi írnok képviseli, mert ez ismeri a város összes ügyeit s ezért óriási, mondhatni ministeri, fizetést húz, úgy hogy nem csodálhatjuk, hogy még Angliából is sok a versenyző ezekre az aránytalanul jól dotált Írnoki állásokra. A községi életben különben szintén sok visszaélés tapasztalható, mint pl. oly módon, hogy a legfontosabb ügyeket a bizottságokban intézik el, tehát a jelentős ügyek feletti, esetleg nagy anyagi horderejű határozat néhány ember befolyásolhatóságától függ¹.

Ami a szövetséges állam pénzügyeit illeti, a szövetség bizony meglehetősen küzd az államadósságokkal, amelyek 300 millió font sterlinget, vagyis több, mint hét milliárd koronát tesznek ki, úgy hogy egy-egy lakosra átlag 60 font államadósság esik, míg Franciaországban csak 27 font, a német birodalomban meg éppen csak 13 font. De ezzel szemben a vagyonság is kedvező, mert egy-egy ember átlagos vagyona 220-270 font, ami megfelel a francia átlagnak, de meghaladja a német átlagot. A szövetség jövedelmi forrásai különben a vám, a fogyasztási adó, a posta és távíró s a szabadalmi díjak. Ebből a vám s a közvetett adók révén befolyt jövedelemnek csak negyedrészt használja fel a szövetség a saját céljaira, míg a többit a tagállamok közt szétosztják, vagy a szövetségi adósságok törlesztésére fordítják. Egy-egy tagállam évi bevételei 1 millió fonttól (Tasmania) 13½ millió fontig (Újdélwales) terjedő összegek közt váltakoznak.

Az ausztráliai politikai és gazdasági életet rendkívül széles mederben, a részletekre is kihatólag tárgyaló fejtegetések után SCHACEINER nagy figyelmet fordít még a földművelés, az éghajlat, az állattenyésztés s általában minden, a foglalkozásra s a vagyonságra hatással bíró mozzanatra éppúgy, mint Ausztrália kulturális életének a rajzára is. Érdeemes tehát, hogy e kérdésekben kifejtett tapasztalatait is meghallgassuk.

Amint a lakosság – jelentékeny részében bevándorlás útján – szaporodott, emelkedett a művelés alá került föld arányszáma is. Újdélwalesben pl. ezelőtt 50 esztendővel, 1861-ben, a területnek csak 0.15%-a volt művelés alatt, 30 évvel később már 0.44%-a, ma pedig 1.29%-a; hasonló emelkedést látunk a többi államban is. A legkevesebb művelt föld Nyugatausztráliában van, hol 1861-ben csak 0.006% tartozott ide és az arány ma sem jobb 0.07%-nál. Bizony, európai fogalmak szerint, rendkívül elhanyagolt föld még az! Arany-, ezüst-, réz- és szénbányáiból Ausztrália eddig körülbelül 800 millió font sterling értéket vett be s e téren előljár Viktoria. 300 millió fontnyi bányajövedelmével. Egy évi átlagos hozadéka a bányáknak 32 millió font. A vasutak hossza 18 ezer mértföldre rúg, a legtöbb (16^{1/2} ezer) ebből állami. A legtöbb vasút Délen van.

Az iskolák kérdésében külön kell szólnunk az elemi és a középiskolákról, meg az egyetemekről. Az elemi iskolák eleinte a felekezetek kezében voltak s az állam segítette azokat, újabban azonban sok állami iskolát létesítenek. 1906. óta az elemi iskolákban nem kell tandíjat fizetni. (E téren tehát csak alig 1-2 esztendővel előzött meg bennünket Ausztrália.) Különös és nem helyeselhető, hogy a tanítókat nem szolgálatuk minősége és ideje szerint, hanem aszerint fizetik, hogy hány tanítványuk van? így azután némely, kisebb helyen működő, bár rendkívül érdemes tanító mindig hátra szorul a nagyobb helyen működő kartársával szemben. Tekintettel különben az ott uralkodó nagy drágaságra, a tanítók anyagi helyzete ott sem mondható rózsásnak, amennyiben pl. egy főtanító, aki egy elemi iskolát vezet, 200-250 font évi fizetést kap s ez csak ritkán emelkedik 300-ra. Pályája kezdetén 100 fontra sem rúg a fizetése. Még rosszabb a nem qualificalt tanítók helyzete, akiket szintén kénytelenek (valami csekély vizsgálat letétele után) megtűrni, nem lévén elég okleveles tanító. De a legrosszabb sorsuk a vándortanítóknak van, akikre azért van szükség, hogy a szétszórtan letelepült ültetvényesek gyermekeit egy-egy helyen összegyűjtsék és az írás-olvasás elemeire megtanítván, ismét felszedjék a sátorfájukat s másutt hirdessék az ígét. Az ilyen vándortanító egy évben 90 fontnál többet nem keres s emellett meglehetősen le is nézik. Megjegyzendő végül, *hogy ha rossz a termés, akárhány ausztráliai állam leszállítja a tanítók javadalmazását.* Ez sem utolsó diadala a modern államkormányzásnak. Tanítói nyugdíj végül csak egy-két államban van.

A középiskolák nagyobbára még ma is a felekezetek kezében vannak, azonban az állam ezeket is segítyezi. A tandíj igen nagy, egy évre átlag 12-16 font (250 – 300 K) és elengedése alig fordul elő. A közfelfogás szerint többet, mint az elemi iskolát elvégezni csak annak való, akinek pénze van rá. Rendkívül érdekesek azután az egyetemeik is. Egész Ausztráliának – amint tudjuk – alig van több, mint 5 milliólakosa s emellett 5 egyeteme van: Sydney, Melbourne, Adelaide, Hobert, aztán az újjélandi egyetem, melynek négy fakultása az ország négy különböző városába van szétszórva. A legrégebbi egyetem a sydney-i, 1852-ből. Eleinte csak egy fakultása volt, amelyen előadták a classicus nyelveket, a matematikát, a vegytant és a physikát, tehát megfelelt ez körülbelül ami philosophiai fakultásunknak, persze még ennek is csak csonka állapotban. A hallgatók száma is csak lassan szaporodott, az első évben nem volt több 35-40 hallgatónál. így lassan kicsiny kezdetből fejlődtek a többi egyetemek is, melyeknek főjövédelmi forrásuk az államsegélyen kívül a rendkívül nagy leczipézenek és az egyetemi fokozatokért szedett magas díjak.

A melbournei egyetem ma már 5 fakultásból áll. Sehol a heologiai képzés nincs az egyetemeken szervezve. Az egyetemi tanítás általában nem mondható magas színvonalúnak, inkább csak a vizsgálatokra való előkészítésből áll az, bár az állam az egyetemen szerzett qualificatiók közül csak az orvosit ismeri el a közpályára érvényesnek. Minden hivatalra külön nem az egyetemeken szervezett bizottságok előtt kell vizsgálatot tenni. A hallgatóság – angol rendszer szerint – internátusokban lakik az egyetemek közelében.

Még sokat lehetne elmondani abból a szinte kiapadhatatlan forrástanulmányból, amelynek SCHACHNER professor könyvét tekintenünk kell, de csak az volt a célunk, hogy fejtegetései és tapasztalatai legmegkapóbb részleteinek a feltárásával azt a plastikus képet, melyet ő fest a legújabb világrészről, szélesebb körrel közöljük.

Eöttevényi Nagy Olivér.

Közegészségügy.

Közegészségügy és orvoskérdés.

Egyik napilapban egy az orvoskérdéssel foglalkozó közlemény látott napvilágot. E közlemény írója – valószínűleg orvos – ama általánosnak hitt nézettel szemben, miszerint kevés az orvos, úgy találja, hogy most már aggasztó mértékben növekszik az orvosok száma s attól tart, hogy ha ez a növekedés tovább is ily mértékben fog haladni, válságossá fogja tenni az orvosok amúgy is szerény helyzetét, megélhetését.

De e bajnak elejét veendő, annak elhárítása céljából, az ilyen esetekben már annyira jellemző egyéni vagy osztályérdekű felfogásból kiindulva, szerinte is, leghatásosabb és szükséges módként a tanfolyam időtartamának meghosszabbítása és különösen a vizsgálatok szigorítása jöhet szóba. így volna elérhető az az eredmény, hogy csakis a jobb erők előtt fáradna nyitva az orvosi pálya, a nem oda való és felesleges elemek pedig kirostálódának.

A kérdés illetően megoldása elméletben talán megfelelőnek látszik, de az életben, a mai társadalmi és életviszonyok között sokakra nézve nagy igazságtalanság kútforrásául szolgálna mert így alig hiszem, hogy ezt mindenki és így a közlemény írója is ne tudná, csupán a vagyonos, tehetősebb, de éppen nem a tegtehetségesebb, vagy mondjuk szorgalmasabb, törekvőbb hallgatóknak, kiknek nagyobb része pedig

az életfentartás kényszerénél és az érvényesülés vágyánál fogva is, éppen a szegényebbek soraiból kerül ki, könnyítették meg a boldogulás útja. Nyilvánvaló ez már csak abból is, hogy a tehetősebbek könnyen túrhelik el a tanfolyam hosszabb időtartamát, annak esetleges ismétlését is, míg a szegényebb rész kénytelen volna, esetleg nagyobb tehetsége, ambíciója dacára is, más pályára lépni, tanulmányait abban hagyni, avagy a vagyonosabb hallgatókkal szemben, sokkal nagyobb munkával, küzdelemmel, áldozattal venni fel a versenyt, mely még így is könnyen eredménytelen lehet.

Es most vegyük vizsgálat alá a kérdést másik oldaláról. Valóban oly sok-e már az orvos, hogy szükségtelen, felesleges, sőt veszélyes lenne a létszám további növekedése? Vajjon oly megnyugtató, örvendetes-e közegészségügyi állapotaink képe, hogy már az orvosi létszám korlátozására, csökkentésére kellene gondolnunk? Éppenséggel nem. Sok helyen egyáltalán nincs, vagy kevés orvos van, ahol pedig talán elegendő volna, ott úgy látszik, mintha már felesleges, sok volna, általános panasz hangzik s ellenszenv mutatkozik ellenük. De ez azért van, mert az orvosok nagyobb része .nem képes, nem alkalmas hivatásának teljesítésére. Több helyen pedig egy részök, miután már bizonyos jövedelemre vagy vagyonra tettek szert, csak vagyonosabb körökben teljesítenek orvosi teendőket, avagy teljesen visszavonulnak. Így azután nincs elegendő és megfelelő orvos, különösen a szegényebb néprétegek részére, akik ennél fogva a legtöbb esetben orvosi tanács, felvilágosítás, kezelés és segély nélkül pusztulnak, sorvadnak mindenféle egyéni, öröklött vagy járványos betegségben és nyavalyában.

Csődálatos, hogy míg mindenféle kisebb-nagyobb anyagi érdekek, javak megvédése, ellenőrzése céljából mennyi ellenőrző, segítő, védő közege van minden kis falunak és addig az emberek egészségének, munkaképességének, testi és erkölcsi életerejének megvédésére, emelésére s az ezeket támadó betegségek elhárítására és orvoslására, községenként sok helyen csak 1-2 orvos, de még nagy városokban is aránylag kevés orvos áll rendelkezésre. Csak egy-két ember kezében van ezrek, tízezrek egészségének, életkincsének, boldogságának megvédése, gondozása és gyógyítása, s ez is sokszor mily tökéletlen módon, megfelelő képesség, kötelességtudat, felelősség, ellenőrzés nélkül.

Nem az orvosi létszám korlátozására van tehát szükség néhány orvos érdekében, hanem ellenkezőleg szaporítani, a megkívántató mennyiségre emelni és minőségileg is javítani, fejleszteni kell azt a köz érdekében. Ezen cél pedig leg egyszerűbben és legkönnyebben a községenként vagy kerületi központokint rendszeresítendő községi orvosi állások felállí-

tásával érhető el, a lakosok számához mért területi beosztással illetve hatáskörrel és akként, hogy a legkisebb falu részére is külön legalább egy orvos álljon rendelkezésre állandóan a helyszínen. Szervezetében olyanformán képzelem ezt a rendszeresítést, mint ahogy egy más községi vagy kerületi hivatal, pl. az iskolaszék is szervezve van, tehát mintegy közegészségügyi administratio, hivatal formájában.

A közegészségügy érdekében végtelenül hasznosnak és szükségesnek tartom ezenkívül még egy, mondhatni új intézmény megvalósítását. És pedig, hogy a fentebb körvonalazott közegészségügyi hivatallal összefüggésben és annak hatáskörében megfelelő számú tanító orvosi állás is szerveztessék, ugyanúgy, miként a községi orvosi állások, mely tanító orvosoknak feladata, hivatása lenne általánosságban a közegészségügy körébe tartozó ismeretekről, követelményekről, pl. tisztaság, életrend, táplálkozás, testnevelés, munka, alkoholikus és sexuális szenvedélyek, élvezetek, ragályosság, átöröklés stb. és a betegségek elleni védekezés eszközeiről és módjáról a nép körében szokásos összejövetelek (vásár, istentisztelet) alkalmával, bizonyos és arra alkalmas időben és helyen tartandó előadások keretében és végül bizonyos időközönként tartandó házi látogatások (egészségügyi ellenőrzés) alkalmával részletesebben is rendszeres felvilágosítást, útmutatást, megfelelő oktatást nyújtani s esetleg a rendes orvosi funkciókat teljesítő községi orvosoknak szükség esetén segélyre lenni.

Hangsúlyozni tartom szükségesnek itt ezen egészségügyi követelmény szükségességének és fontosságának igazolására azon elvitázhatatlan tény, hogy sokkal nagyobb jelentőségű az emberi testnek, szervezetnek megvédésére, egyszóval az egészségre a helyes életrend, táplálkozás, edzés, tisztasághatásának ismerete és ennek tudatos, okos, észszerű alkalmazása s a káros következményű behatások elkerülése, mint a helytelen életrend, rossz táplálkozás, káros élvezet, szenvedély, megszokás folytán már elgyengült, megrongált s így a betegségekkel szembeni ellenállásra kevésbé vagy egyáltalán képtelenné vált, beteg testnek, szervezetnek különféle, sokszor hatástalan vagy éppen káros orvosságokkal s módszerekkel utólagosan való gyógyítani, orvosolni akarása.

Edzett, erős szervezetű és idegzetű ember csak ritka kiles esetben és körülmények között lesz beteggé, a legveszedelmesebb meghűlési és a legtöbb mikroorganizmus okozta betegségeknek a legnagyobb mértékig ellentáll, illetve győzedelmeskedik azok felett, míg a rosszul nevelt, helytelen életrend következtében gyenge, rongált szervezetű és idegzetű ember ellentállásra képtelenné s mihamar valamely betegség áldozatává lesz.

Bátran mondhatjuk, hogy az egészségügy kérdésénél a test, szervezet és idegzet helyes felépítése, nevelése, edzése, megerősítése s így ellentállóvá tétele a fontosabb és elsőbb rendű követelmény egészségünk fenntartása és megvédése érdekében, mint ellenkező esetben a már legtöbbször amúgy is lehetetlen, késői és igen nagy áldozattal járó orvosi segély, gyógykezelés.

Ezen tanító-orvosi állások betöltésére talán alkalmasak lehetnének olyanok is, akik az orvostudományból, ha nem is teljes részletességű vagy különösen egy irányú, speciális képzettséggel, de mégis általános alapismeretekkel bírnak. Erre a célra könnyen lehetne az egyetemeken vagy a tanárképzőkkel kapcsolatban külön 1-2 éves tanfolyamot szervezni és felállítani.

Meg kell emlékezmem még itt az egészségügyi követelményeknek egy meglehetősen új irányzatáról. Ez a házasságra lépő feleknek előzetes orvosi megvizsgálásának kérdése. Amilyen üdvös, szükséges volna ez minden esetben, míg kellő számú orvosnő nincsen rendelkezésünkre, olyan veszedelmes vagy más esetben lehetetlen lenne ez könnyen érthető szempontokból. Már csak ezért is, de egyébként, a szülés és más speciális női betegségek kezelése, valamint e betegségek elleni kellő védekezés (felvilágosítás, oktatás, nevelés) érdekében is feltétlenül szükséges megfelelő számú orvosnők kiképzése és alkalmazása a fentebb érintett községi orvosi és tanító-orvosi szolgálatban, illetve minőségben.

Végül még egy kérdés van, ami a közegészségügyi s így az orvoskérdéssel kapcsolatban megoldásra vagy inkább alapos s immár elodázhatatlan rendezésre szorul. Ez pedig a piacra, fogyasztásra kerülő élelmi szereknek lelkiismeretes, szakszerű megvizsgálása, ellenőrzése és piszkos, egészségtelen kezelésének és hamisításának megakadályozása.

Mindannyian tudjuk és érezzük is, hogy micsoda lelkiismeretlen, bűnös üzérkedések, visszaélések történnek ezen a téren minden irányban és lehető módon az utczi kofától kezdve a nagykereskedőig, a kistermelőtől a gyárosig; hogy micsoda sok piszkot, egészségtelen, mérges anyagot nyelünk le naponkint, az ez irányban szabadon, félelem nélkül dolgozó lelketlen kufárok nyerészkedési vágyából, a mindennapi kenyér, hús, tej, zsír, vaj, liszt stb. stb. élvezetével, különösen a nagyobb városokban és ezek környékén. Itt is természetesen a szegényebb népréteg az, mely leginkább szenved meg e következményeiben oly rettenetes állapotokat, mert nincs módjában, hogy drágán szerezhessen be egészségének veszélyeztetése nélkül élvezhető élelmi szereket.

Legegyszerűbb mód lenne eme baj orvoslására is az, hogy vegyészektől, illetve külön e célra felállítandó tan-

folyam hallgatóiból rendszeresített állásban a községek forgalmához mért megfelelő számú hatósági vegyészek alkalmaztatnának, kiknek kötelességük volna a beosztott kerületeikben levő összes élelmi szerekkel kereskedő üzletet, vállalatot, vásári és piaczi árúsokat váratlan időben, naponkint felkeresni s az ott eladásra kerülő cikkeket, anyagokat megfigyelni, megvizsgálni, a rossz egészségtelen anyagokat elkobozni és a vétkes kereskedőt bírságolás vagy árusítási jogának elvonása végett feljelenteni. Ha ez a végy eszi kar tisztességes javadalmazás mellett lelkiismeretes elemekből fog állani, úgy rövid időn belül vége lesz mindenféle élelmiszerhamisításnak, csalásnak s ezzel egészségünk ellen is irányuló merényleteknek és manipulációknak.

Hogy eme felsorolt egészségügyi hiányok, bajok nem csupán egy abnormis agy fantastikus, valótlan vagy túlzott képzelődés születtei és hogy a vázolt egészségügyi követelmények megvalósítása mily óriási fontosságú és szükségyszerű állami és socialis feladatot képez, bizonyítja az a szomorú, statisztikai megvilágítás nélkül is mindenki által látható, tapasztalható és tagadhatatlan tény, hogy az emberek nagy része, éppen ezen egészségügyi bajok, hiányok és az alkalmas, megfelelő segítő, védelmező eszközök és módok nem ismerete és hiánya folytán beteg testben és lélekben, bomlott, gyenge idegzetű és szervezetű, energia, nemesebb akarat, tettvágy nélkül való s csak beteges, örületes, durva élvezetek, szenvedélyek és a részegítő mámor hínárjába merülő életet él; hogy a gyermekhalandóság s a beteg, bárgyú, idióta gyermekszületés aránya oly ijesztő mértékű, hogy hányféle járvány vagy járványszerű betegség szedi állandóan nagyszámú áldozatát gyermekek és felnőttek között egyaránt.

A polgárok összességének, az érdekelt orvosok közreműködésével kell tehát e kérdésben tömörülni, állást foglalni s e követelmények megvalósítása iránti akaratát nyilvánítani és azt a maguk szűkebb körében, a községi életben érvényre juttatni. Az az áldozat, amibe e követelmények megvalósítása kerül, közvetve minden bizonynyal s talán még sokkal nagyobb mértékben is, a községeknek visszatérül, az tehát állandó újabb, nagyobb terhet nem fog a községekre hárítani.

Tehát akarni és cselekedni kell. De amikor akarunk, vagy kell egyet lépnünk, ne hátrafelé, hanem előre is tegyünk már egy nagyobb lépést. Ma már minden társadalmi és socialis kérdés megoldásánál arra az alapra kellene helyezkedni, hogy ne egyesek, néhányak boldogulását, a többiek fölé való kapaszkodását segítsük elő, a nagyobb rész, a többiek rovására és kizárásával, hanem hogy minél többen boldogulhassanak, ha egyszerűbb, szerényebb körülmények, életviszonyok mellett is s juthassanak közelebb emberi céljuk felé.

Obonyu Endre.

Statisztika.

A magyar iparos népesség foglalkozások szerinti halandóságának a bemutatása a drezdai kiállításon.

Midőn egyesületünk behatóbb eszmecserét óhajt folytatni az 1911. évben Drezdában tartott nemzetközi egészségügyi kiállításról, nem lesz érdektelen röviden megemlékezni azokról az adatokról is, amelyeket az iparos lakosság foglalkozások szerinti halandóságát illetőleg a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete ezen a kiállításon egy igen érdekes graphikon keretében bemutatott. Ezek az adatok ugyanis nem közkézen forgó kiadványokból vonattak ki, hanem a népmozgalmi anyag külön e célra történt feldolgozása útján nyertek és maguk az adatok eddig közzétéve még nincsenek.

Az egyes foglalkozások hatása a munkások egészségére a socialpolitika szempontjából a legfontosabb kérdések közé tartozik és mégis aránylag még igen kevés eredményről számolhatunk be e téren. Igaz, hogy ez nem az érdeklődés hiányán múlt, hanem inkább az ily feldolgozások elé tornyosuló óriási nehézségeknek tulajdonítható. Nagyok ezek a nehézségek ott is, ahol a halálok megállapítása általában orvosok útján, tehát megbízható módon történik és ahol a halálokok nomenclaturája már megfelelő alapra helyeztetett és olyképp van összeállítva, hogy az ipari élet szükségével, illetőleg természetével számol. Igazán értékes adatokat ugyanis ezen feltételek mellett is csak úgy lehet nyernünk, ha az anyag foglalkozások szerint való csoportosítása nagy részletességgel történik és a halálesetek az élő népesség foglalkozások szerint való tagozódásával viszonyba hozatnak. Emellett azután az anyag könnyen elaprózódik úgy, hogy inkább csak egyes nagyobb csoportokra vonatkozólag nyújthat értékesebb felvilágosításokat. Ha azután az egyes foglalkozások általános veszélyességének a kérdésénél továbbmenve az egyes foglalkozások magas halandóságának az okait is fel akarjuk deríteni, vagy ezeket az adatokat éppen arra kívánjuk felhasználni, hogy egyes munkanemek és különböző munkafeltételek hatását a munkások egészségére közelebbről megismerjük, akkor az anyagnak technológiai szempontok alapulvétele mellett való további részletezése válik szükségessé, mivel azután az adatok még inkább szétforgácsolódhatnak.

Ha már ott, ahol a felvételek biztos alapon történnek és magában az anyag ilyképpen megfelelő, nagy nehézségekkel

jár a foglalkozások szerinti halandóság, illetőleg a foglalkozások veszélyessége kérdésének, valamint a rokonkérdéseknek a megoldása, akkor természetesen majdnem a legyőzhetetlenség fokát érik el ezek a nehézségek ott, ahol a halálokok megállapítása nem történik az egész vonalon megbízhatóan és a halálokok nomenclaturája sem megfelelő. Itt már maga az alapanyag az, amely számtalan hibaforrást rejt magában és így már eleve nagy mértékben veszélyezteti a leggondosabb feldolgozásoknak az eredményeit is. Hogy ez hazánkban így van, azt mindenki beláthatja, ha meggondolja azt, hogy nálunk a haláleseteknek majdnem felére vonatkozólag nem orvos állapítja meg halálokot; aki pedig ismeri a halálokok felvételénél nálunk alkalmazott nomenclaturát, az is egy pillantással meggyőződhetik arról, hogy az mily kevésbé alkalmazkodik az ipari viszonyokhoz; hiszen a legtöbb ipari betegséget hiába keressük ebben a jegyzékben.

Központi statisztikai hivatalunkat ezen nagy hiányok sem gátolták azon dicséretes törekvésében, hogy világot vetni igyekezzék a különböző ipari foglalkozások veszélyességére, illetőleg az egyes foglalkozások halandóságára. Az első kísérlet ez irányban 1897-ben történt, midőn a hivatal a haláleseteket foglalkozások szerint feldolgozta. Az anyag benrejlő hiányán kívül itt azonban a feldolgozás időpontjával összefüggően maga a feldolgozás is nagy hiányt mutat; nevezetesen mellőztetett az egyes foglalkozásokban történt haláleseteknek a viszonyítása az illető foglalkozásokban elfoglalt népességhez, tehát az élökhöz; igen természetesen, mert az 1897-ik év az 1890-ik népszámlálási évtől nagyon távol esvén, ezen viszonyításnak nem lett volna értelme. Ezen a hiányon a hivatal azután olyképp igyekezett segíteni, hogy a halálesetek alapján kiszámított százalékok mellé odaállította az 1890-ik évi népszámlálás alapján az egyes foglalkozásokra vonatkozólag nyert százalékokat, ami azonban természetesen lényegileg semmit sem segített a fenti hiányon. Mindennek dacára bizonyos eredmények már ezen feldolgozás alapján is kitűntek: így nevezetesen, hogy csak egyet említsünk, erősen kidomborodott a napszámosok igen magas halandósága, amely azok alacsony és bizonytalan keresetével, hosszú munkaidejével és egyébként is kedvezőtlen életviszonyaival függ össze.

Az 1900-1902-ik évi népmozgalmi adatok alapján megismételt újabb kísérlete a statisztikai hivatalnak természetesen ismét az anyag ezen belső hiányaiban szenvedett. De ismét ezenkívül jelentkezett egy feldolgozási hiba is, nevezetesen a korszerinti tagozódásnak a figyelmen kívül hagyása. Ez pedig ismét elhomályosítja az eredményeket, mert az egyes foglalkozásokban más-más korosztályok állanak előtérben, és természetesen a veszélyesség különböző fokáról tesz tanúságot

az, ha nagy a halandóság egy foglalkozási ágban, amely főképp fiatalabb munkásokat foglalkoztat, mint hogyha ott erős a mortalitás, ahol sok a magasabb korú egyén.

Arról a készségről tanúskodik, melylyel központi statisztikai hivatalunk sociális viszonyaink felkutatásában a társadalomnak rendelkezésére áll, az a körülmény, hogy a jelzett nagy nehézségek dacára a hivatal igazgatója, VARGHA GYULA készséggel vállalkozott az ipari lakosság foglalkozások szerinti halandóságának a feldolgozására akkor, amidőn a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete 1910. őszén ez irányban hozzája fordult, hogy a hivatal segítségével ily természetű adatokat mutathasson be a drezdai nemzetközi egészségügyi kiállításon. A hivatal igazgatója, mint oly tudós, akit a nehézségek a munkától vissza nem riasztanak, hanem inkább újabb kísérletek tételére ösztönöznek, azon igyekezett, hogy kiküszöbölje ezúttal a legnagyobb hibaforrást, amely az előző feldolgozásoknál, amint már említettük, abból származott, hogy nagyrészt nem orvosok állapítják meg a halálokokat. Ez sikerült is neki az által, hogy a drezdai kiállítás céljaira készült feldolgozásnál nem vette alapul az egész országra vonatkozó adatokat, hanem csupán a törvényhatósági városokra szorítkozott és így oly góczpontokat ölel föl ez a feldolgozás, amelyekben a halálokok megállapítása szakszerűen történik. Ezzel a legújabb feldolgozás értékét tekintve erősen kimagaslik az előbbiektől.

Természetesen tökéletesnek az ennek dacára nem mondható. Először is nem voltak megszüntethetők azok a hátrányok, amelyek a halálokok meg nem felelő nomenclaturájából származnak; ezt a hiányt sehogysem lehetett orvosolni. Másrészt azután az időpont, amelyben a feldolgozás történt, ismét azt a nehézséget támasztotta, amely már 1897-ben is jelentkezett; t. i. az 1910-ben majdnem közvetlenül a népszámlálás előtt eszközölt feldolgozás nem támaszkodhatott a 10 év előtti népszámlálás adataira, minélfogva az élők-höz való viszonyítástól magától értetődőleg itt is el kellett tekinteni. De magában a feldolgozás körének a törvényhatósági városokra való szorítása, mely a feldolgozásnak biztosabb alapot nyújtott, egyúttal új hibaforrást is hozott magával: t. i. az anyag elaprózásához vezetett egyes esetekben. A statisztikai hivatal igyekezett ugyan segíteni az által, hogy nemcsak egy évnek az adatait, hanem az 1901 – 1909. időszak haláleseteit dolgozta fel; mindazonáltal ez a hiány egyes foglalkozási ágakban igen erősen jelentkezik. Összesen 36.580 haláleset került feldolgozásra; ezek közül 9518, tehát több, mint az anyag negyedrésze, a vizsgált kérdés szempontjából nem volt hasznosítható, mert bár halálokok szerint részletezve van, a foglalkozások szerinti részletezése a túlságos elaprózó-

dás veszélye folytán nem volt keresztülvihető. Csak kilencz foglalkozás szerepel az összeállításban 1000-en felül levő halálesetekkel, és csak három foglalkozás van 500-on felüli halálessel képviselve, a többinél pedig még kisebb a feldolgozott esetek száma. Midőn azután az egyes foglalkozásokban megállapított ily csekély számú halálesetek az egyes halálokok között szétosztattak, akkor természetesen nem egyszer igen jelentéktelen számok kerültek ki, melyekre valóban alig lehet az illető foglalkozás és a kérdéses halálok gyakorisága közti viszonyra következtetést vonni. Némely foglalkozásokban ez egyes halálokokra vonatkozólag kiszámított százalék mindössze néhány, 50-60, néha azonban 5-10, sőt még kevesebb halálesseten nyugszik.

Természetesen ezek figyelembevételével kell nézni azokat az eredményeket, amelyeket ez az újabb feldolgozás nyújtott. Amit belőlük mindenekelőtt megállapíthatunk, az a gümőkór óriási elterjedtsége az ipari népesség körében. A vizsgált 36.580 halálessetből 13.609 jutott a gümőkórra, ami 36.6%-nak felel meg. Ez a százalék jóval fölötte van annak az aránynak, amelyet a gümőkór általában az egész népességre vonatkozólag a halálokok közt elfoglal és amely az utolsó népmozgalmi adatoknak megfelelően 25% körül van. Csak egy foglalkozás van, a szücsöké, ahol a feldolgozás szerint 25%-on alul van a tüdővészhalandóság. Ez azonban éppen egy csoport, amelynél ez a százalék összesen 318 halálesset alapján, melyekből 71 esett a gümőkórra, állapított meg és így kevésbé megbízhatónak látszik. Csodálatosképpen ezután a fazekasok következnek 29.9%-kal; ez azonban ismét egy oly csoport, melyben összesen 336 halálessetből szüretett le ez az eredmény, 87 gümőkór-halálozási eset alapján. Tudvalevő dolog, hogy a fazekasok tüdővészhalandósága igen magas és hogy példának okáért Angliában éppen az agyagipari kerületek nagy tüdővészhalandósága volt az, amely már régebben a kormány figyelmét ezen foglalkozások nagy veszélyessége felé terelte. Tehát már az első pillantásnál, amelyet az adatokba vetünk, erősen érezteti hátrányos és az adatok megbízhatóságát veszélyeztető hatását az anyagnak az elaprózódása. Csak kevéssel van 30%-on alul a mészárosok és hentesek tüdővészhalandósága, míg a többi foglalkozási ágakban mindenhol 30%-on felül van a gümőkórhalandóság és egyes foglalkozásoknál, mint a czimfestőknél és mázolóknál, szobafestőknél, üvegyártással foglalkozóknál, kovácsoknál, lakatosoknál és gépészeknél a 40%-ot is felülmúlja, a borbélyoknál és fodrászoknál pedig éppen 57.9%-ra rúg. Az utóbbiak igen magas tüdővészhalandóságát már egyébként az 1897. évi feldolgozás is megállapította úgy, hogy az újabb adatok csak megerősítik az ez irányban

már nyert előbbi eredményt. A borbélyok és fodrászok igen magas tüdővészhalandóságát a külföldön is észlelték és OGLE azt annak tulajdonítja, hogy zárt levegőben vannak állandóan és sok hajat lélekeznek be. Valószínű, hogy zárt levegőben töltött hosszú munkaidejük erősen hajlamosítja őket a tüdővészre, de úgy hiszem, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nagyrészt gyengébb egyének fordulnak ezen foglalkozás felé és így a hajlamot sokszor magukkal hozzák. Bizonyára szerep jut magas tüdővészhalandóságukban annak is, hogy közelről érintkeznek állandóan a nagyközönséggel, és egyébként is elgyengített szervezetük a sok tüdővész vendég útján folytonos fertőzésnek van kitéve.

Az egyéb fertőző betegségekre vonatkozólag nyert adatok, sajnos, kevés támpontot nyújtanak következtetésekre. Összesen 1083 esetről van szó, melyek a számos foglalkozások között rendkívüli módon szétforgácsolódnak annál is inkább, mert 320 eset az egyéb foglalkozások rovata útján a részletes feldolgozásból kiesik.

A gümőkór után legmagasabb százalékkal szerepelnek a vérkeringés zavarai: a szívbaj, szívszélhűdés, szívbénulás stb., összesen 11.4%-kal. Legerősebben a fazekasoknál lépnek fel, ahol 15.5%-ra emelkedik az arányuk; nagyobb mértékben találjuk ezenkívül a korcsmárosoknál, vendéglősöknél, kávésoknál és bormérőknél, továbbá a mészárosoknál és henteseknél, pékeknél, tehát oly foglalkozási csoportokban, ahol a mértékletlenség iránti hajlam magasabb fokban mutatkozik. A vendéglősöknél és bormérőknél ez részben magával az üzlettel jár, a mészárosokra és hentesekre vonatkozólag angol adatok alapján BERTILLON megállapította azt,¹⁾ a pékeknél az éjjeli munkával függ össze, a fazekasoknál pedig főképp a kemenczében végzett munka után jelentkezik igen nagy szomjúság. Hogy ezek a bajok a munkások mértékletlenségével mily mértékben függnek össze, mutatja az, hogy legkisebb arányban a magasabb műveltségi fokon álló könyv- és nyomdászoknál, valamint a borbélyoknál és fodrászoknál lépnek fel. Megerősíti ezt a feltevésünket t. i. a mértékletlenség nagy szerepét ezen bajoknál, az a körülmény is, hogy általában ugyanezen foglalkozásokhoz tartozók mutatják a legnagyobb halandóságot az emésztőszervek megbetegedéseiből kifolyólag is. Itt a korcsmárosok és bormérők, kávésok állnak a legelső sorban, azután jönnek a pékek, a mészárosok és hentesek, valamint a fazekasok, kiknél közismert dolog, hogy az ólomkolika alakjában az ólom mily kedvezőtlen hatással van az emésztő szervekre. Csatlakozik a fenti foglalkozásokhoz még

¹⁾ V. ö. De la morbidité et de la mortalité par profession. Journal de la Société de statistique de Paris. XXIII. année. (1892.) 366. old.

kettő: a szűcsipar és a szövő-fonóipar, hol valószínűleg aárt levegőben való dolgozás és kevés mozgás hat kedvezőtlenül az emésztőszervekre.

Az idegrendszer betegségei szintén magas százalékkal részesednek az összeállításban; átlag 10.3%-a a haláleseteknek ezekre a betegségekre esik. Különösen előtérben állnak azok a fazekasoknál, a korcsmárosoknál, vendéglősöknél és kávémérőknél, továbbá a mészárosoknál és henteseknél, valamint a czímfestőknél és mázolóknál és a pékeknél. Legkisebb mértékben a könyv- és könyomdászoknál, valamint a szövő-és fonóiparban lépnek fel.

Némi hasonlóságot mutat ez a csoport tehát az előbbivel, mi annyiban érthető is, hogy ezek a bajok igen gyakran szintén a mértékletlenséggel függnek össze.

A légzőszervek betegségei 9.4%-kal szerepelnek. Legnagyobb mértékben a molnároknál találjuk azokat, mint halálokokat, hol 15.9%-ra rúg a részesedésük. Az átlagon felül vannak még a takácsok, posztó- és szőnyegszövők, a fazekasok, a kőművesek, a szűcsök, a pékek, az asztalosok, ácsok, bognárok és esztergályosok is.

Sorrendben ezután jellegzetes módon az erőszakos halál-nemek következnek. A gyufagyártástól eltekintve, mely az egész összeállításban csak 71 munkással szerepel és 8 erőszakos halálessettel, a kőművesek vezetnek, kiknél majdnem 10 százalékra rúg az erőszakos haláleseteknek az arányszáma. Ezzel egy közismert sajnálatos körülmény nyer statisztikai megerősítést, t. i. az építkezéseknél mutatkozó vigyázatlansá-goknak és vétkes mulasztásoknak a nagy száma. Sok a bal-eset ezenkívül a szobafestőknél is, ahol maguknak a munká-soknak a vigyázatlansága folytán a létrákról való leesés okozza gyakran a többé-kevésbé súlyos baleseteket. Érthető az is, hogy a kovácsoknál, lakatosoknál és gépészeknél ugyancsak sók a baleset. Kisebb jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a borbélyok és a fodrászok is 7.5%-kal szerepelnek a balesetek között, mert ez az összesen 57 haláleset alapján nyert eredmény inkább az esetlegesség bélyegét viseli magán. átlag fele körül mozog a baleseti hányad a szövő-fonó-iparban, a szűcsöknél és nem nagyon sokkal magasabb az a fazekasoknál, valamint a czipészeknél sem.

A többi halálokok közül még csupán a rossz indulatú daganatokat akarjuk felemlíteni, amelyek összesen 5.4%-kal szerepelnek. Erősen kimagaslik a szűcsök hányada 7%-kal, továbbá az asztalosoké, bognároké, valamint esztergályosoké 6%-al és a szobafestőké 6.4%-kal. Az átlagon felül van a kocsmárosok, vendéglősök, kávéosok és bormérők, a kőműve-sek, mészárosok és hentések, valamint a szövő-fonóiparban foglalkozók részesedése is. A kéményseprők több helyen ész-

lert rákjára vonatkozólag adataink felvilágosítást nem nyújtanak, mert ez a foglalkozási ág külön feldolgozva nincsen. Helyszúke folytán a feldolgozás egyéb részleteire itt nem térhetünk ki. Az anyag egy része a Munkásügyi Szemlében meg fog jelenni.

Heller Farkas.

Társadalmi bölcsészet.

Társadalomtudomány és szépirodalom.

{Charles-Brun: Le roman social en France au XIX. siècle. Paris, 1910.
311. 1. 6 fr.)

Mennyiben fejezi ki valamely kor irodalma e korszak sociális elméleteit és törekvéseit s viszont mennyiben hatott vissza ez az irodalom a társadalmi fejlődésre: oly kérdés, melyet legalább futólag minden irodalomtörténetíró érintett, aki az irodalom és a való élet közti szoros kapcsolat tudatában van. CHARLES-BRUN eredetisége abban áll, hogy ezen, a társadalmi tudományok párisi szabadiskoláján tartott két előadássorozatából kinőtt munkájában az eddig mellékes szempontot teszi meg vizsgálati fő-, mondhatni kizárólagos szempontjával s az oksági viszonyoknak is előtérbe állításával sajátosan mélyítette az eddig csak felszínesen érintett kérdést.

Magától értetődik, hogy a szerző mint sociologus, az irodalom és élet egymásra hatását nem az erkölcs szemüvegén át vizsgálja. Beéri azzal, ha meg tudja állapítani egy-egy írásmű vagy társadalmi mozgalom hatását és másokra bizza e hatás akár ethikai, akár aesthetikai értékelését. Természetesen az irodalom társadalmi hatásának mérlegelésénél nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az irodalom a társadalmi fejlődés eredőjének csupán egyik componense; az egész eredményt ezen egyetlen tényezőre visszavezetni épp oly hibás, mint az a sokak által elfogadott felfogás, mely a francia forradalmat a XVIII. század philosophus íróinak tulajdonítja. De az irodalom nemcsak egyik előidézője a társadalmi mozgalmaknak, hanem bizonyos fokig e mozgalmak terméke is, úgy hogy az ok és okozat kettős szerepét tölti be.

Megjegyzendő, hogy valamely kor irodalmából e kor szokásaira s erkölcsre csakis bizonyos fenntartással következtethetünk. Mérlegelnünk kell a többi egykorú tanúvallomásokat is; tekintetbe kell vennünk, hogy az írók tetszeni akarnak a tömegnek s így sokszor nem azt festik, ami van, hanem ami

közönség rejtett vágyainak s érzékeinek jól esik: számolmink kell azzal a körülménnyel, hogy az írók hol megelőzik korukat, hol meg elmaradnak mögötte. Végül még egy szempont: a mű társadalmi hatása független a szerző bevallott céljaitól s kizárólag a közönségből kiváltott, előre soha ki nem számítható benyomásokon épül fel, de független a mű belső, irodalmi értékétől, formai tökélyétől is.

Ez elveket alkalmazza szerző a francia regényirodalom elmúlt századára, főleg 1885 óta megjelent termékeire. Választása éppen azért esett erre a műfajra, mivel a színmű mellett ez a legnépszerűbb s ha nem is a legmélyebb, kétségkívül a legszélesebb körű hatást gyakorolja a tömegekre.

A socialismust a szépirodalomban a romantikusok honosították meg. Ez írók társadalmi reformtörekvései két főokra vezethetők vissza: az Individualismus szertelen cultusára, mely a társadalommal összeütköző egyéni szenvedélyek dicsőítésére vezetett s a haladásba vetett, meglehetősen ködös hitre, mely eltörli majd az egyenlőtlenségeket és meghozza a tökéletes, földi boldogságot. Ez eszméknek különösen két regényíró adott irodalmi becsre igen különböző, de hatásra legalább is egyenértékű kifejezést: GEORGE SAND és EUGENE SUE. A regényírók közreműködését az új társadalmi elméletek alkotói nemcsak örömmel fogadják, de keresik is. A könnyen befolyásolható SAND-ot BARBES, LEROUX, RAYNAUD valósággal behálózzák. SUE-nek VICTOR COUSIN, aki a jezsuiták elleni harcában látta benne szövetségesét, szinte udvarol.

Az így keletkezett tételes regények a melodráma legdurvább eszközeivel dolgoznak. Az író hol személyei szájába adja az új gondolatokat, hol lyrai közvetlenséggel maga fejt ki véleményét. Az új tanok hívei mind jók, becsületesek, tökéletesek, míg az ellentáborból vett, kizárólag elvetemült, alakok a legsötétebb színekkel vannak festve. SAND főleg két gondolatot fejez ki ritka állhatatossággal: a szerelem minden korlátot átlépő jogát és az emberi haladás végtelenségébe vetett hitet, mely föltétlenül az aranykorszakhoz fog vezetni. A társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésének épp oly egyszerű, mint naiv módját hirdeti: a minden akadályon átható szerelmet. SUE ugyancsak dicsőítette a válás és öngyilkosság gondolatát s még SAND-nál is jobban pártjára kél a szenvedély »Jogának«. A demagóg socialismus legdurvább formájában: a hierarchia vad gyűlöletében s a szegénynek a gazdaggal szemben táplált irigységében nyilvánul nála. Nagyon hangsúlyozza a szegénységnek, mint bűnre csábító milieunek, enyhítő beszámítását a büntettek mérlegelésénél. Heves anticlericalismusába édeskés deismus vegyül.

A két író hatása igen jelentős volt a társadalomra. SAND befolyását ékesszólóan igazolja a hírlapok törvényszéki rovata.

A házasságtörések ott tárgyalt évi átlaga 1826-tól 30-ig 92, 1841-től 46-ig 259, 1846-tól 50-ig 321 volt. SUE közkedveltségét tanúsítja az a körülmény, hogy a vele összekötetésben volt »*Constitutionnel*« előfizetőinek száma 3.600-ról 20.000-re szökött s hogy 1850-ben 128.074 szavazattal választották meg képviselőnek.

A regények e kategóriájába tartozik, bár irodalmi szempontból – főleg SUE-vel szemben – hasonlíthatatlanul magasabb fokon áll, HUGO »*Les misérables*« című regénye. HUGO optimizmusa, spiritualizmusa, a neveléssel elérhető végtelen haladásba (értsd javulásba) vetett hite s határtalan, szinte a komikumig fokozódott, könyörületessége, melyből egyúttal az a törekvése is fakad, hogy az elbukottakat társadalmilag ismét fölemelje, csupa olyan eszme és érzés, mely nemcsak e regényében érvényesül, hanem sokáig a harmadik köztársaság társadalmi politikájában is. A közoktatás fejlesztése, mint az emberiség javító eszköze, a természetes anya helyzetében beállott javulás, a büntető codex enyhítése, ha nem is kizárólag HUGO-ra vezethető vissza, kétségkívül az ő – jóllehet nem is tudatos – közreműködésével készült. HUGO igaz, csak azokat a gondolatokat fejezte ki, melyek szinte a levegőben voltak, de éppen ezért gyakorolt is akkora hatást.

Ennek ellenkezője áll BALZAC-nak, éppen ezért társadalmi hatásra csekély, de e műfaj fejlődésében különben döntő és korszakos jelentőségű regénysorozatára. A korlátlan egyéni szabadsággal szemben szószólója a család jogának. Az egyházat, mint első rendű nemzet- és társadalomfentartó tényezőt dicsőíti. Talán ennek tulajdonítható, hogy a szerző BALZAC sociális világfelfogásának alig juttat teret kötetében.

Ezután röviden jellemzi a naturalisták szerepét, akik a romantikusokkal tudatos ellentétben teljesen elfojtják a maguk egyéniségét, csupán a tényeket állítják elének, a tudomány pártatlanságával írva le a jót és a rosszat s ekként az erkölcsstelenség vádját zúdítva magukra. Szerzőnk elveti a súlyokat, mikor műveiknek túlságos »*valeur doctimentaire*«-t tulajdonít s nem hangsúlyozza eléggé, hogy sokat hangoztatott impassibilitásuk inkább csak amolyan jámbor szándék maradt. Abban viszont igaza van, hogy a naturalisták azzal, hogy a regény kereteit kibővítették, sok új elemet, főleg társadalmi megfigyelést hódítottak meg az irodalom számára. Főleg ZOLA szerepe jelentős e téren, aki nemcsak a »népet«, hanem egészen sajátos osztályait: pl. a vasúti munkásokat^ bányászokat, szerelőket stb. vitte be *oeuvre-jébe*. Érdekes megfigyelés, hogy a naturalistákat a romantikusokkal társadalmi nézeteik is közel rokonságba hozzák. Bár tudományos allurejeikkel szükségkép fatalisták, ők is kerestek mentségeket a nép elaljasodása indoklására s a javulás eszközeit ők is az

anticlericalismusban, valamint a közoktatás fejlesztésében látják.

A szerző a jelenkor küszöbéhez érve, a további fejezetekben egyes társadalmi nyilvánulások irodalmi kifejezőit külön-külön csoportosítja. Mindenekelőtt az asszony társadalmi helyzetével foglalkozik, amely igen sok regény főtárgya. Az e téren elért sikerek tűnnek legjobban szemünkbe. Egész sereg új törvény s készülő törvényjavaslat igyekszik reformálni az asszony helyzetét úgy a családban, mint kint az életben. A szerző érdekesen mutatja ki, mennyiben irányították a gyakorlati élet e fejlődését a regényirodalom és a színpad. A prostitutio, a hozomány, a szerelmi- és érdekházasság, a mésalliance, a szenvedély joga, a szabad szerelem, a válás, a házasságtörés vétségének eltörlése, a törvénytelen gyermek joga, sőt a magzatelhajtás is a regények egész sorában tárgyalásra került s még néhány év előtt is jobbra a radicalis feminista irányban oldatott meg. A legutóbbi években azonban a társadalmi fenmaradás ösztöne igen erős ellenhatást kezd kifejteni: előtérbe nyomul a gyermek joga a szabad házassággal (union libre) szemben, szigorúan ítélik meg a házasságtörést s a szerető feje köré font dicsfényt erősen megfakult. Érdekes megfigyelni, mily kiábrándult szemmel vizsgálják e regényírók a modern nő, a »*femme évoluée*« boldogulását a közéletben. RÉVALNÉ *Les Sévériennes*-je, vagy a ROMY testvérek *Contre le sort*-ja tipikus példák erre a fordulatra.

A másik érdekes társadalmi tényező, amely körül sok tinta folyt: a papság. A katolikus egyház szolgáinak kaszt-szerű elkülönülésében kifejtett sajátos lelki világ helyes megfigyelésének nehézségeire már JULES LEMAITRE rámutatott. A legtöbb írónak nem volt módjában beleélni magát e sajátos milieube, s innen van, hogy a papság rajza az esetek túlnyomó részében merőben conventionalis. Rendszerint két egj¹-formán hazug tyussal találkozunk: a SUE vagy HUGÓ regényeiből átszármazott szörny-papokkal akiknek elvetemültsége, askálódó sötét lelkülete hatásos mozgatója a melodramatikus cselekvénynek és a csupa szívj óságból álló, együgyű papok édeskés, de hazug alakjával, melynek legtöbb sikert elért képviselője a nálunk is közkedveltségnek örvendő Constantin abbé. igazi, hús- és vérből gyúrt alakokat csakis a papi környezetben felnőtt, eredetileg papi pályára szánt FERDINAND FABRE, a realista regénynek a nálunk szinte ismeretlen mestere alkotott, akinek papi alakjait legfeljebb CHERBULIEZ, DAUDET vagy HUYSMANS egyik-másik vázlata közelíti meg.

A papság lelki világát betöltő problémák közül – főleg papi köröktől távol álló írók – legszívesebben a hit elvesztét színezik ki. ZOLA ismert trilógiája – *Les trois villes*

– szinte kizárólag e kérdés körül forog, de PIERRE FROMENT-je a hozzáértőket csak igen kevésbé elégítette ki. A másik kedvelt tárgy, mely GEORGE SAND óta a papsággal kapcsolatban fel szokott merülni, a coelibatus kérdése. Szívesen színezik ki továbbá azt a lelki meghasonlást is, melynek a pályatévészett pap szükségképp áldozatul esik, míg azokkal a sokszor mélyen járó lelki katasztrófákat előidéző eseményekkel, melyeket az egyházi szervezet és fegyelem okozhat, csak elvéve – főleg FABRE-nál – találkozunk. A pap társadalmi szerepét FEUILLET S vele tudatos ellentétben G. SAND emelte ki. A papság politikai szerepét ANATOLE FRANCE S már előtte ZOLA is feldolgozta (*La conquête de Plassans*). ZOLA témáját újból fölvette, de egy egész provinciára kiterjesztette PONTIER *Les pourpres* című regényében. Katholikus szempontból, tehát rokonszenvesen ítéli meg a papság társadalmi szerepét BALZAC *Comédie humaine*-jében – részben csak epizodikusan – félszáznál több pappal találkozunk; sok köztük merő conventio, de főleg három regénye: *Le cure de village*, *Les paysans* és *Le médecin de campagne*, bőven kifejti BALZAC felfogását az egyház társadalmi hivatásáról s a szocialis katolicismus valóságos szószólója.

A separatiós törvényeknek is erős visszhangjuk van az irodalomban. Még a szétválasztás végrehajtása előtt igen behatóan foglalkozott YVES LE QUERDEC (tulajdonképp GEORGES FONSEGRIVE) a papság modern létföltételeivel, a separatiós törvény okozta krisinek pedig bő, érdekes és értékes regényirodalma van, mely az új helyzet nehézségeivel hol rokon, hol ellenszenves hangon foglalkozik s a jelen helyzetből kibontakozandó jövő esélyeit vizsgálja.

A politikusokkal és közhivatalnokokkal általában keményen bánik el korunk regényirodalma. Nem annyira róluk, mint ellenük szól, de egyúttal arról is tanúskodik, hogy a közszellem a politikai és közigazgatási szervezet javítását lehetőnek tartja. Míg a papot hol jó, hol rossz világításban tüntetik fel a regényírók, abban megegyeznek, hogy a politikusok vagy köztisztviselők majd mind rosszak. Főleg azt vetik szemükre, hogy ők is emberek: e mellett általános a kijózanodás akár a monarchicus, akár az általános választójogon alapuló köztársasági államformát tekintsük. A végső következtetés, melyet rajzaikból levonhatunk, a teljes anarchia: az ember merőben alkalmatlan arra, hogy embertársai sorsát intézze. De a szerző szerint a közélet tényezőinek e sötét rajza mást is bizonyít: egyrészt azt a nagy, szinte túlzott szerepet, melyet a közügyek a jelen életben játszanak s másrészt azt a féltő gondot, melylyel a francia nemzet közintézményeinek fejlődését kíséri. A satyra abban a legerősebb, amihez legjobban ragaszkodunk.

A tömeg szerepe a jelenkori regényben címen a szerző azt a kérdést vizsgálja, vajjon a modern társadalomtudomány nyitott-e új területet a socialis regény számára? Az egy helyen összegyűlt nagy tömegekben tudvalevőleg kifejlődik az úgy nevezett collectiv lélek, mely a tömeget kitevő egyesek lelkületétől tetemesen különbözik. E collectiv lélek stilizált kifejezése az antik tragédia kara. SHAKESPEARE *Julius Caesar*-jában szintén megvannak a tömegnek individualizált kifejezői. STENDHAL a Waterlooi, HUGÓ az eylai csata leírásában törekedett – igaz, hogy egy-egy személy egyéniségéhez forrasztva – kifejezni az átlagos benyomásokat. BALZAC-nak, FLAUBERT-nek szintén sikerült egyszer-másszor kifejezni a tömegnek sajátos életét. Legtöbb művészettel, legügyesebben azonban ZOLA jelenítette meg a tömeget, pl. a *Germinal*-ban vagy *Lourdes*-ban. »Szinte megesküdnénk arra – írja egyik kritikusa, – hogy jobban érezte, mint bárki, a nagy áruházak, a bányák, a népgyűlések életét. De nem érezte e ugyanúgy a kert vagy a lokomotív életét is? Ez utóbbi esetben nem lehet szó valamely titokzatos egyéniség fölfedezéséről, hanem csak megszemélyesítésről: képről vagy symbolumról. . . A *Bête humaine* mozdonya, a *l'assomoir* pálinkafőző masinája, az *Abbé Mouret* Paradouja kétségkívül csupán nagyszerű megszemélyesítések. Vajjon nem úgy áll-e a dolog a többire nézve is? Vajjon azt, amit mi egységes lényeknek veszünk, nem vette-e Zola csupán óriási metaphoraknak?«

Sokkal tudatosabban járt el PAUL ADAM, az interpsychologia egyik lelkes zászlóhordozója. *L'enfant D'Austerlitz* című regénye például határozottan abból a célból készült, hogy a nagy, egymásnak ellentmondó események és eszmeáramlatok hatását tükröztesse vissza az átlagember lelki világában. Nagy szerepe van továbbá a tömegnek VERHAEREN *Les villes ientaculaires*, E. FABRE *Les ventres dorés*, és BERTRAND *L'invasion* című regényében. ROMAINS pedig *Léjoourg régénéré* című regényében egyenesen azt tűzte ki célul maga elé, hogy lélektanilag elemezze az egy mezőváros lelkében bizonyos meghatározott körülmények közt beálló változást. Hogy az új felfogás erős művészi hatásokat képes kiváltani, az kétségtelen, de még ma nem állapítható meg, vajjon a tömegregény képes lesz-e mindazt az ígéretet beváltani, amelyet első apostolai hozzá fűztek.

A szerző műve utolsó két fejezetében a vidék s az exotikus külföld szerepét vizsgálja a regényirodalom keretében. Az kétségtelen, hogy az utolsó két évtized szépirodalmi termelésében mindenfelé erősen érvényesül a vidék sajátos zamata és hangulata. E jelenség okai: a differentálódás szükségessége: a túlzott központosítás természetes ellenhatása; az attól való félelem, hogy a központosítás nivelláló hatása alatt a

vidéki élet sajátosságai csakhamar kivesznek: a demokratikus-életfelfogás, mely a nép számára népies művészet megteremtésén fáradozik; a párisi életnek unalomig ismételt rajzától való csömör; a vidéki egyetemek újjászervezése s ezzel kapcsolatban a szellemi élet némi öntudatra ébredése; a közlekedés könnyűsége s végül valamennyinél mélyebb ok: az az erős mozgalom, mely a közfelfogásban a vidéki élet és sajátos szellem megmentése és kifejlesztése érdekében megnyilatkozott. Részben azonos okok magyarázzák meg az exotikus tárgyú irodalom erős fellendülését, amihez még a gyarmatpolitika folyton megújuló izgalmai s az ezúton felszínre vetett újabb problémák járulnak.

Íme rövid foglalata a szerző eszmemenetének. Már ebből is látható, hogy CHARLES-BRUN korántsem meríti ki tárgyát. Egész társadalmi osztályokat hagy figyelmen kívül, így pl. a katonaságot, amely pedig nem kevésbé foglalkoztatja az elméket, mint akár a nők társadalmi helyzete, akár a papság állapotai. Reméljük, hogy a könyvéhez ígért folytatásokban ki fogja pótolni e hiányokat, melyeket a kísérlet újszerűsége menthet ugyan, de nem tesz nélkülözhetővé.

Gulyás Pál.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

Felolvasás az általános választói jog hatásáról Franciaországban és a francia birtokpolitikáról.

1911. december hó 9-én két felolvasás volt egyesületünkben. BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója tartott először előadást az általános választói jog hatásáról Franciaországban.

Az előadó vázolta azon változatos történetet, melyen az általános választójog Franciaországban keresztül ment. Utalt arra, hogy a második köztársaság idejéig uralma mindig, korlátozva volt. A nagyforradalom idejében a kimondott egyenlőség mellett sem volt meg minden polgárnak a választójoga. Az États Généraux választásánál a papság és a nemeség tagjai választottak csak egyenként. A harmadik rendnél azonban 25 életévet, az állandó lakást és adófizetést követeltek és így a szegények ki voltak zárva. Ehhez járult még az is, hogy a szavazás nem volt közvetlen. Az alkotmányozó gyűlés a választó polgároktól megkövetelte a fenti feltételeket s egy három napi munkabérnek megfelelő adót, ami ekkor 3-6 frankot jelentett. Ezzel milliókat zártak ki a szavazati

jobból. A cselédek és azok, akik a nemzeti őrseregnek tagjai nem voltak, szintén kizárattak. A választás közvetett volt. Az ezen rendszer alapján választott törvényhozó gyűlés sietett új rendszert kovácsolni. A korhatárt a 21. évre szállította le, fenntartotta azonban a cselédekre vonatkozó tilalmat s a választás közvetettségét. Ez alapon választják a conventet, amely sietett kimondani az igazán általános választójogot és közvetlen választást. Ez alapon azonban nem választottak, mert maga a convent újból helyreállította a közvetett választást és kimondta, hogy e jogot csak az nyerheti el, aki 150-200 napi bérnek megfelelő jövedelmet mutat ki. A convent tehát kevésbé volt szabadelvű, mint XVI. Lajos, aki hajlandó lett volna a választójognak tágabb keretet jelölni ki. I. Napoleon azt találta, hogy a népnek igen sok befolyása van a választásoknál. Ennélfogva megszorításokat léptetett életbe. A választó testületek elnökeit kinevezte és fentartotta magának azt a jogot, hogy ezen, a választók által választott testületeket 10-20 kinevezett taggal egészítse ki. Ez úton Franciaország odajutott, hogy a senatust a császár nevezte ki, s a képviselők választására is igen sok befolyást gyakorolt. Ilyenformán a nép szavazásánál, a plebiscitumnál volt csak igazi jelentősége a polgárok választójogának. A valóságban azonban itt is a császári akarat érvényesült. Napoleon magát, mint a népnek választottját, azaz bizalmának letéteményesét viselte s vele szemben, aki a nemzet akaratát ily módon képviselte, minden más eltörpült.

A visszaállított királyság idejében a választó testületek megkapják a jogot arra, hogy a képviselőket közvetlen válasszák. De képviselővé csak olyant lehet választani, aki legalább 40 éves s legalább 1000 frank adót fizet, másrészt pedig a választótól megkövetelték, hogy legalább 30 éves legyen és fizessen legalább 300 frank adót. Ilyen módon elérik, hogy a francia választók tömege 90.000-re apad le s ezek csakis 15 000 egyén közül választhatnak, mert csak ezeknél vannak meg a fentebbi feltételek. A júliusi monarchia a censust 200, illetőleg 500 frankra szállítja le. Ezáltal a választók számát felemelte 200-241 ezerre. Érdekes ellentét, hogy 1789-ben a király pártiak oly javaslatot készítettek, mely a censust 60 frankra szállította volna le.

A második köztársaság kimondotta, hogy minden francia választó, de a népnek nagy része nem volt tisztában vele, hogy ez mit jelent. Az eredmény megfelelt az előzményeknek. Franciaország az általános szavazati jog alapján megválasztja az alkotmányozó testületet, mely többségében köztársasági. Azután megválasztja a köztársaság elnökét, a későbbeni III. Napóleont. Vele szemben engedték elbukni a köztársasági érzelmű jelöltet. Erre következik a többségben

monarchista érzelmű törvényhozó testület megválasztása, amely maga meglehetősen reactios hajlandóságokat árul el és a választójogot igyekszik megszorítani. Napoleon siet is az államcsíny után kijelenteni, hogy szemben a második köztársaság törekvésével, teljes tisztaságában visszaállítja az általános választójogot. Ezzel sok köztársasági érzelmű embert fegyverez le. Csodálatos módon a köztársaság romjain felépült császárságnak volt fen tartva az a dicsőség, hogy az általános és közvetlen választójogot huzamosabb időn át functionálni engedje. A szabadelvűség színét fentartani óhajtván, a megszorításokat csak kerülő utakon, de annál több eredménnyel léptették életbe. Kifejlődik a hivatalos jelöltek rendszere. Nem pirulnak azt állítani, hogy ez a választók érdekében történik, mert ilyenformán, mondták, mindenki tisztában lehet azzal, kik élvezik a kormány jóakarátát s miután a kormányhoz nem illik, hogy valamit félig tegyen, nemcsak hivatalos jelölteket állítottak, hanem ezek ellenjelöltjeit is igyekeztek megbuktatni. Másrészt pedig eltiltották a jelölő gyűléseket, állítólag azért, mert ezek az egyes választók akaratának szabad nyilvánítását gátolják. Ezek az intézkedések már magukban is elégségesek voltak ahhoz, hogy meghamisítsák a nemzet akaratát. A szavazásnál azonban a titkosság mellett is rendkívül tágaskörű visszaélések érvényesültek, a félénkebb választóknál hathatós befolyásolása uralkodott. A falvak lakói rendszerint bíráik akarata szerint szavaznak. A választókerületeket a kormány osztja be, a választók jegyzékét pedig a hivatalnokok szabad akaratuk szerint szerkesztik. Ezek mellett ott vannak a visszaélések megszokott fajtái, az egyeseknek, vagy loyális községeknek biztosított vagyoni előnyök. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy ha Napoleon mindig megnyerte a szükséges többséget s a plebiscitumnak eredménye is az ő javára dőlt el.

Nagyon érdekes annak a tanulmányozása, hogy a harmadik köztársaság alatt, miként működik az általános választójog. Csak a távolállók és tájékozatlanok lehetnek megelégedve az eredményekkel, mert egészen bizonyos, hogy a köztársaság ma kifelé nem rendelkezik azzal a tekintéllyel, mint Napoleon, befelé pedig a ziláltságnak és nem egy tekintetben a hanyatlásnak képét mutatja. Ezen nem változtat az, hogy az évi megtakarítás körülbelül 2 milliárdra rúg. A francia közgazdasági írók mutatnak rá, hogy nemzetük emelkedése vagyoni téren lassúbb, mint amilyent a környező nemzeteknél tapasztalhatunk. Emellett a társadalmat a romboló törekvések növekedő erővel hatják át. A családi élet szilárdsága és tisztasága megrendül, a vallásosság az újabb felfogás szerint legalább is botlásszámba megy. Ezzel kapcsolatosan a bűnöknek új, eddig nem ismert fajai terjednek el.

A kormány rendesen megkapja azt a többséget, amelyre szüksége van, pedig a köztársasági formáért kevesen lelkesülnek Komoly és számbavehető tekintélyek állítják, hogy az általános választójog, amint az ma Franciaországban érvényesül egyenesen meghamisítása a nemzet akaratának. A szervezkedett, fürge és falánk kisebbség meggátolja a többség akaratának őszinte nyilvánítását. A köztársaság nagy alkotásokban feltűnően szegény. Az állam kiadásai és terhei évről-évre ijesztőbb arányokban szaporodnak. A központi hatalom mindinkább nő, s mind nehezebbé lesz az egyeseknek vele szemben önállóságukat megőrizni. 1911-ben állami, megyei és községi hivatalokban 922.000 ember ül. Az állásokat folyton szaporítják, mert az a lekenyerezésnek egyik legfőbb eszköze.

A választásoknál sok és igen jelentékeny visszaélések fordulnak elő. A nemzeti érdekek jóformán képviselet nélkül maradnak. A választók jegyzékét a hatalomban levő párt a maga javára módosítja. Ugyanez történik a szavazásoknál is.

Hivatalosan kijelentették, hogy Toulouseban nem kevesebb, mint 3.000 jogosulatlan egyént iktattak be a listába s a visszaélések 86 fajtáját constatáltak. Ilyen körülmények között a választóknak nagy része, körülbelül 3 millió ember, tartózkodik a szavazástól és sokan a legkiválóbb francia írók és államférfiak közül az általános választójogot a legborzasztóbb zsarnokságnak jelentik ki. Mert a számok durva erejével nyomja el a kisebbség jogos és nemes törekvéseit. Mások a középszerűségek uralmát vezetik le az általános választójogból. FAUGET állítja és bizonyítja, hogy általa a tudatlanság, a hoz7.á nem értés ül a trónra, míg más jogosultabb erők régi politikai befolyásukat elveszítik. A pénz hatalma is ijesztő módon emelkedett. BENOIST, a reformmozgalom vezetőjének véleménye szerint a választójog kellő szervezés nélkül anarchiához vezet.

A választójogban hiányzik az az önzetlenség, igazságszeretet és kötelességérzet, melyre a demokráciának annyira szüksége van. A választók nagy többsége a saját ügyeit is alig tudja okosan intézni, annál kevésbé illetékes arra, hogy az állami ügyeket okosan irányítsa. A választójog a francia tapasztalatok szerint a legkevésbé é általános s a legkevésbé szabad. Általa a nagy gazdasági és socialis érdekek ritkán érvényesülnek úgy, hogy például a földművelők s az iparból élők százezrei csaknem gyenge képviselőhez jutnak.¹⁾ Koronája pedig mindezeknek a tapasztalatoknak az, hogy a polgárok egyes rétegei a tudásnak és az alapvető politikai tulaj-

¹⁾ A mostani földművelési minister polgári foglalkozására nézve szivarkapapír-gyáros.

donoknak erősebb jeleit mutatják és ezeknek nagyobb tömegével rendelkeznek, mint az általános választójog alapján létrejött parlament. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkoznunk, ha az országot az elégületlenség hatja át. A választójog szervezésének nagy feladata az, mely legutóbb napirendre került s amelynek hivatása az eddigi botlásokat és visszaéléseket lehetetlenné téve, a mainál kifogástalanabb képviselőket biztosítani a nemzeti érdekeknek. Mi lesz ezeknek az eredménye, azt a jövő fogja megmutatni.

A második előadó PETHEŐ KÁLMÁN miniszteri s. fogalmazó volt, ki a francia birtokpolitikáról tartott felolvasást, melyet a cikkek között közlünk.

Ezután GAAL JENŐ főrendiházi tag, elnök a vitát megnyitván, AJTAY JÓZSEF hosszabb felszólalásban ismertette bő irodalmi anyag alapján az általános választójog tárgyában tett tapasztalatokat, rámutatva azokra a nagy visszaélésekre, melyek különösen a választói jog titkos voltával összefüggésben elkövetettek. Kifejtette felszólalásában, hogy a kormánynak mily számos eszköz áll rendelkezésére, hogy a választásokat a saját érdekei szempontjából befolyásolja és akaratát azoknál érvényesítse.

GAAL JENŐ elnök az eredményeket összefoglalva kiemelte, hogy az általános választójog Franciaországban nem igazolta azon jelszavak helytálló voltát, melyek hangoztatásával szeretnék azt máshol is életbeléptetni. Befejezésül reményét fejezte ki, hogy a mi közvéleményünk nem fogja vakon ezeket a jelszavakat elfogadni.

Eszmecsere a közegészségügy socialis vonatkozásairól.

Egyesületünk abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a közegészségügynek igen fontos socialis oldala is van, melynek közelebbről való megvilágítása feladatkörünkbe tartozik, annak szolgálatában szakegyletek és szakférfiak, orvosok, paedagogusok, technikusok és socialpolitikuskok közreműködésével behatóbb eszmecsere fog tartani. A tanácskozások februárius hó 6-án, 13-án és esetleg 20-án, mindenkor kedden d. u. 5 órakor fognak a budapesti kir. tudományegyetem I. sz. szemklinikájának tantermében (VIII., Mária-u. 39. sz.) megtartatni.

Azok körét, irányát és szellemét a következő kérdőpontok jelzik:

1. Miként lehetne a socialis érzessel párhuzamosan a hygiene iránti érzéket ápolni és fejleszteni a társadalomban.

2. Mit várhatni e részben a házi- s a közneveléstől és az iskola körüli oktatástól.

3 Mindenekelőtt hogyan bővíthetné ki minden itt számba- iövő tényező egészségügyi, elméleti és gyakorlati ismeretekkel az összes társadalmi osztályok körében a nőnevelést.

4. Mit lehetne tenni úgy a városi, mint a vidéki lakás és élelmezési viszonyok hygienikusabb alakulása érdekében, különösen a tömegekre való hatás szempontjából.

5. Minő és miként szervezendő újabb közintézményekre volna szükség s a létezőket mely irányban és mértékben kellene átalakítani, hogy a nagy közönség a közegészség- ügyi követelmények megvalósításánál hathatósabban működ- jék közre.

6. Evégből mily feladatok megoldása hárul:

a) az államra a maga törvényhozási, kormányzati és közigazgatási hatáskörében, továbbá annak irányítása mellett a különböző fokozatú hatóságokra;

b) mik volnának mulaszthatatlan teendői az egyes tár- sadalmi szerveknek és alakulatoknak, névszerint az irodalom- nak, az egyesületeknek, köztük az egyházaknak és a külön- böző gazdasági társulatoknak.

7. Minő új nemzetközi érintkezések és egyezmények, továbbá a létezők milyen pótlása, illetve módosítása kívána- tos, hogy a nemzetek vállvetett közreműködése nélkül gyöke- resen meg nem oldható közegészségügyi kérdések dűlőre juthassanak.

Sokkal szélesebb ez a keret, semhogy egyesek tüzetes tanulmányozás nélkül teljesen betölthetnék azt. Ezen kérdő- pontok tárgyai közül mindegyikkel számosan foglalkoznak nálunk is. A munkának ilyforma természetes megosztása mellett a felvetett kérdésekre adandó válaszokból oly nagy- becsű anyag gyűlhet fel, mely tömörítve és rendszeresen fel- dolgozva, ezen elsőrendű fontossággal bíró ügyet nem egy irányban előbbre viheti.